

# VILÁGSZEMLELETÜNKRŐL

Debreceni Egyetem, 2017/2018. tanév II. félév, leadta és lejegyezte Végh László

2018. április 26.

## 0.1. Tudnivalók a vizsgázásról és felkészülésről

Április végétől szinte valamennyi munkanapon lesz vizsga. Ha a Neptunon még nem tudja felvenni, vagy már lehetne, de a megadott időpontok nem megfelelőek, a vl@atomki.mta.hu címre írja meg, mikor tudna eljönni. A vizsga helye: Atomki, VIII. épület (háromemeletes), bejárat a Poroszlai úti portán, majd jobbra térve egyenesen megy tovább. A VIII.-IX. épületet összekötő nyaktagba belépve jobbra, majd a büfét elhagyva balra térve van a lépcsőház. A második emeleten, a tanteremben van a vizsga, a lépcső oda vezet. Ha a tanterem foglalt, akkor az üvegajtó után jobbra a 210-es szobában keressen. A vizsga szóbeli.

Ott és olyan fejezetekben is található az anyagban újat és érdekeset, ahol erre nem számíthatna. Ezért figyelmesen olvassa át a teljes jegyzetet. Ha két közlés között 2-3 másodperc nem telik el, akkor nem jutnak el az emlékezet közbenső tárolójáig. Amit aznap átvett, éjszaka a mély alvás során rögzül.

## Tartalomjegyzék

0.1. Tudnivalók a vizsgázásról és felkészülésről . . . . .	1
<b>1. Bevezetés</b>	<b>1</b>
<b>2. Az ember megjelenése és útja a történelmi emberig</b>	<b>2</b>
2.1. Az emberré válás folyamata . . . . .	2
2.2. Az elme mint adatfeldolgozó és döntéshozó rendszer . . . . .	4
2.3. Az aranykori ember . . . . .	6
2.4. Letelepedés - ettünk a jó és a rossz tudásának fájáról . . . . .	8
2.5. A történelmi ember megjelenése . . . . .	10
<b>3. Az elme működéséről</b>	<b>12</b>
3.1. Szív és ész . . . . .	13
3.2. Tudás és bölcsesség . . . . .	15
3.3. Erkölc, nevelés . . . . .	16
3.4. Elfojtás . . . . .	19
3.5. Világszemlélet alakítása . . . . .	21
3.6. Tudatfejlődés . . . . .	24

<b>4. Vallás</b>	<b>26</b>
4.1. Biztonságérzet és vallás . . . . .	26
4.2. Élettávlatok . . . . .	27
4.3. Vallásgyakorlás . . . . .	28
4.4. Vallás és társadalom . . . . .	29
4.5. Az elme és a vallásos élmény . . . . .	32
<b>5. Vallásokról</b>	<b>35</b>
5.1. Kinyilatkoztatás és szent könyvek . . . . .	35
5.2. Megszentelt világ . . . . .	38
5.3. Sokistenhit . . . . .	38
5.4. Hinduizmus . . . . .	40
5.5. A kínai vallásos gondolkodásról . . . . .	44
<b>6. Egyistenhit</b>	<b>45</b>
6.1. Tízparancsolat . . . . .	46
6.2. Keresztyénség . . . . .	49
6.3. A keresztyénség mint vallás . . . . .	52
6.4. A reformáció . . . . .	55
6.5. Az iszlám . . . . .	56
6.6. Az egyistenhívő vallások hatása a történelemre . . . . .	57
<b>7. Bölcelet</b>	<b>58</b>
7.1. A görög bölcelet Szókratész előtt . . . . .	58
7.2. Szókratész és követői . . . . .	61
7.3. Platón . . . . .	62
7.4. Arisztotelész . . . . .	63
7.5. Epikurosz . . . . .	64
<b>8. Természettudományok</b>	<b>65</b>
8.1. A világ és a természet rendje a régi korok embere szerint . . . . .	65
8.2. A zsidó-keresztyén világkép és a tudomány keletkezése . . . . .	66
8.3. Az újkori tudományos forradalom . . . . .	67
8.4. A természettudomány módszerei és fejlődése . . . . .	67
<b>9. A mai természettudományról</b>	<b>70</b>
9.1. A fejlődés hajtóereje és a pillangó hatás . . . . .	71
9.2. Természettörténet . . . . .	73
9.3. Az élet kialakulásáról . . . . .	75
9.4. Tömeges kihalások . . . . .	76

<b>10. Természettudomány és vallás</b>	<b>77</b>
10.1. Tudományos világszemlélet . . . . .	78
10.2. Isten és az emberi elme . . . . .	79
<b>11. A Mammon birodalma és az ember örök élete</b>	<b>81</b>
11.1. A piac láthatatlan keze . . . . .	81
11.2. A mindent felőrlő gazdaság szerveződése . . . . .	83
11.3. Ámítás emberiségnyi méretben . . . . .	83
11.4. Az ember és az élőrendszer . . . . .	84
11.5. Az ember örök életének esélye . . . . .	86
11.6. Út az emberiség szellemi-vallási egységéhez . . . . .	88

## 1. Bevezetés

Elmének alapfeladata az életben tartás. Akárcsak az állati, az emberi elme is arra törekszik, hogy a most, a jelen a lehető legjobb legyen. Az állat jövőjéről ösztönei gondoskodnak. Amíg az ember természeti lényként élt, ezt az időszakot aranykornak vagy Édennek szokás nevezni, nem kellett aggódnia a jövőjéért. Ösztöneink ehhez az életmódhoz idomultak és részben ez vezetett az emberiség mai válságos helyzetéhez.

Meglehetősen egyszerű az állati elme. Összeveti a környezet érzékszervek által ábrázolt képét az elmében tárolt helyzetek képeivel, mintázataival és megkeresi, melyikkel egyeztethető, majd az ehhez a helyzethez rendelt utasítást hajtja végre. Ha a hozzárendelés alapja az évmilliók, évszázadok alatt felhalmozódott tapasztalat, ösztönről beszélünk. Nagyrészt ösztönös az állat viselkedése, veleszületett, mi-  
kor mi a teendő. Valamennyi emlős, így az ember ma született picinye is tudja, miként harapjon rá az emlőbimbóra. Vannak az élet során kialakult hozzárendelések, azaz az állat elméje is tanul, különösen a korai időszakban. Így a kis csókának meg kell tanulnia, kik az ellenségei. Amikor kirepül a fészekből, szülei figyelik, és ha macska, ember vagy más ellenség mutatkozik, azonnal vészjelzést adnak le. Ennek hatására a kis csóka elméjébe beíródik az ellenség képe és ha később észleli, menekülni kezd. Csak az életterét jellemző helyzetekkel foglalkozik az állat elméje, ezt viszont kiválóan teszi. Például a mókus és más hasonló rágszáló nagyszerűen tájékozódik és emlékszik arra, hová rejthette a diót és mogyorót. Ha az állat környezete gyorsabban változik, a fajt a kipusztulás veszélye fenyegeti.

Elmének jóval többre képes, sokkal több mintázatot tud raktározni és kezelni. Másrészt az ember nemcsak életének korai szakaszában tanul, mint az állatok nagy többsége, hanem jóval később is, és a beszédnek valamint egyéb eszközeinek segítségével felmérhetetlenül többet tudhat, mint az állat. Ennek köszönhetően az ember a bolygón szinte mindenhol megél. Továbbá az elmének, ahogyan a szó alakja mutatja, 'ok-os', ok-okozatban is gondolkodik. Néhányan hosszabb ok-okozati láncot is képesek végiggondolni.

Akkor hozhat az elme a megmaradásunkat szolgáló döntéseket, ha a világunknak bennünket, a mai embert éltető dolgairól kialakult képe alapvetően helyes. A szavannáról elvándorolt, majd a letelepedéssel életmódot váltó és ezzel a történelemben lépő ember járatlan útra lépett. Döntéseinket végrehajtásuk előtt az elmének tudatosnak nevezett része mérlegeli, ennek alapja a bennünk kb. 25 éves korunkra összegyűlt tapasztalatok összessége, melyet világszemléletnek szokás nevezni. Évezredekkel ezelőtt a kor emberének világszemléletét a hagyomány és a vallás foglalta keretbe. Későbbi fejlemény a bölcséleti (filozófiai) gondolkodás, majd az attól lassan elkülönülő természettudomány világszemléletet alakító hatása.

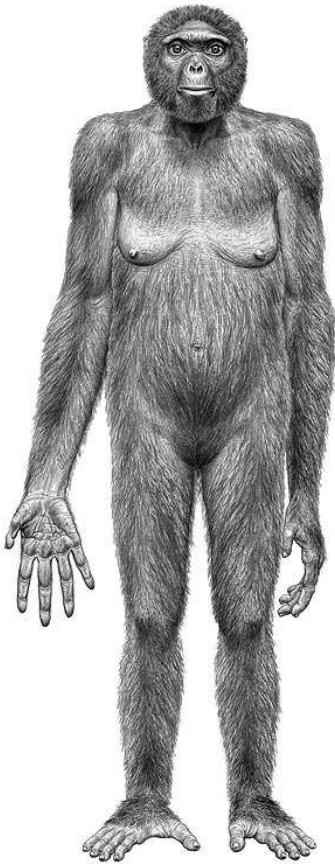
Először áttekintjük, miként alakulhatott ki az ember és miként vált történelmi emberré. Majd az elmének működésével ismerkedünk és utána az anyag nagy része a vallással, a bölcsélettel és a tudománnyal foglalkozik. Végezetül az emberiség jelenlegi, közeli pusztulással fenyegető állapotának tüneteit vázoljuk,

valamint hogy min alapulhat az az emberiség egészére kiterjedő szellemi-vallási megújulási mozgalom, amely az emberiség egészét aligha mentheti meg, de a legrosszabbakat elkerülhetnének.

## 2. Az ember megjelenése és útja a történelmi emberig

### 2.1. Az emberré válás folyamata

Legközelebbi élő állati rokonunk a csimpánz. Genetikai távolságaik vizsgálata alapján a gorilla a csimpánz és az ember közös őseitől 8 millió éve vált el, az ember és a csimpánz szétválása 6 millió évvel ezelőtt történt. A gorilla az őserdőben magányosan, fáról fára vándorolva gyümölcsön él. 2009-ben közölték az Etiópában 4,4 millió évvel ezelőtt élt Ardi névre keresztelt emberelődünk eléggé részletes anyagának feldolgozását. A leletek feldolgozása alapján készült rajz a 1. ábrán látható. Ardi nem az ember és a csimpánz közös őse, hanem a szétválás után élt előember. Részben a közös ős, másrészt a később megjelenő emberelődeink jegyeit mutatja. Számos tulajdonsága nem az ember felé mutató, és a mai afrikai majmokból is hiányzik.



1. ábra. Ardi, az Etiópiában 4,4 millió évvel ezelőtt élt 50 kg tömegű, 120 cm magas nő

Ardi az erdős szavannán élt és a fán lakott. Nemcsak gyümölcscsel táplálkozott, a fák alatt is gyűjtögetett. A talajon felegyenesedve, két lábon járt. Együttesen, csoportban élve kellett gyűjtögetniük, csak így védekezhetek a lapulva, lopakodva, falkában vadászó nagymacskák ellen. Hasonlóan, mint ma a 40-50 fős csoportban élő csimpánz. Ha a fákról figyelő őrszemek lapuló oroszlánt vesznek észre, a riasztást követően a csoport a fákra menekül.

Míg a csimpánz elmajmosodott, Ardi fokozatosan az erdő világosabb, több fényhez jutó része felé húzó-  
dott, mivel ott a dúsabban növekvő aljnövényzetnek köszönhetően több és változatosabb táplálékhoz juthatott. Életmódjának változását a tűz alkalmazása gyorsította fel. Elődünk egymillió évvel ezelőtt bizonyosan, de

valószínű, hogy már jóval korábban is használta a tüzet. Ezzel értékes táplálékokhoz jutott. A hús és a burgonyához hasonló, magas keményítőtartalmú gumók nyersen ehetetlenek számunkra, de a hús nyárson, a gumó pedig sárral körbetapasztva egyszerűen süthető. Könnyen emészthetőek, laktatók, így az anyagcsererendszernek kevesebb munkát kellett végeznie és így elődeink testének erőforrásai másféle feladatok megoldására fordíthatóak. Egyúttal a csoport életmódja is jelentősen változott. Rövidült az élelem gyűjtésére, nőtt a közösségi tevékenységekre fordítható időtartam hossza és a tűz alkalmazása, a róla való gondoskodás is közelebb hozta egymáshoz a csoport tagjait. Jobban kellett egymásra figyelniük, meg kellett osztaniuk a feladatokat, kapcsolattartási módszereiknek is gazdagodniuk kellett. Egy másik nagy felfedezés is született, őseink rájöttek arra, hogy nemcsak egyszerű hangjelzésekkel közölhetnek egymással valamit, hanem különböző magasságú hangokat egymás mellé helyezve szavakat képezhetnek, majd a szavakból mondatokat alkothatnak. A folyamatot kedvezően befolyásolta, hogy a tűz alkalmazása megkönnyítette a rágást és ezzel fogazatunk, arc- és szájszerveink hangképzéshez és beszédhez való idomulását.

Ha már használták a tüzet, nagyobb vadakra is vadászhattak. Ardi lába és lábfeje a hosszú, akár órákig tartó futásra, keze szerszám használatához idomult. Kezdetleges hajítófegyverével éppen csak meg tudta vérezni a vadat, amely ugyan menekülhetett, ám a mérgezett hegyű dárddal megsebzett állat lassan kábulni kezdett és így a hosszú, órákig tartó futásra képes ember egy idő után el tudta ejteni. Valószínű erre vezethető vissza, hogy a hosszútávfutó hosszabb, közel órányi futás után könnyűnek, légiesnek érezve magát futhat tovább. Ezt az örömmérsékhez hasonló serkentést az agykéregben termelődő jutalmazó vegyület kelti.

A füves szavannán 195 ezer évvel ezelőtt megjelenő mai ember csak a többiekkel magas szinten együttműködve szervezhette meg a csoportosan vadászó oroszlánok elriasztását. A 150-200 fős csoportból a felnőtt férfiak viaskodtak az első vonalban, égő botjaikkal vívtak a vadállatokkal. A gyermekek a legvédebb helyen, középen voltak és a nők vigyáztak rájuk. Ebben nem merült ki a nők szerepe és mivel nem forogtak közvetlen veszélyben, könnyebben át tudták tekinteni, mi a helyzet, és ennek megfelelően irányították a férfiakat. A férfi egyrészt hallotta, mit kiabálnak, továbbá az ott támadó oroszlánra, valamint közvetlen szomszédaira kellett figyelnie. Gyors és megbízható döntést kellett hoznia, mivel akkoriban az emberélet roppant nagy kincs volt. Ha az oroszlánok évente egy-két embernél többet el tudtak volna ragadni, a csoport aligha maradhatott volna fent.

Csak úgy lehet sikeres a védekezés, ha a csoporton belüli vetélkedés nem zavarja. Viszont a fajfenntartási ösztön arra felé mozgat, hogy a legjobb adottságú hímek és nőstények kerüljenek össze és ez nem képzelhető el versengés nélkül. Főemlős őseinknél a valamennyi nőstény birtoklására törekvő alfa hím a gorillánál és a csimpánznál, a hímek között szabadon válogató nőstény a bonobónál, más néven törpecsimpánznál jelenik meg. A hímeknek az alfa hímmel való küzdelme állandó feszültség forrása. Még az annyira békésnek hitt bonobók élete sem felhőtlen. Ha a fiatal nőstény által elutasított hím erőszakoskodni kezd, az idősebb nőstények csoportosan esnek neki és alaposan ellátják a baját.

Vadászó-gyűjtőgetű őseink családban éltek és vetélkedés csak a párválasztás idején volt. A fiatalemberek vetélkedtek és a és a leány a kialakuló rangsor alapján választ, majd igyekszik magához vonzani választottját. Elsősorban azt mérlegeli, hogy mennyire sikeres a legény, de az ösztönei is vezérlik. Ahogy ma is látjuk, a versengő fiú, fiatalember, a legény öntudatlanul is meg akarja mutatni, hogy ő kicsoda. Versengve meggondolatlanok, felesleges és időnként igen veszélyes kockázatot vállalnak. 2017 júniusában történt. Két fiú labdázott a Balatonban. Feljövőben volt a vihar, kiadták a piros jelzést, de nem mentek ki a partra. Amikor pedig a vihar befelé kezdte sodorni a labdát, bár a hullámozás egyre erősödött, mindketten utána úsztak. Egyikük végleg elmerült. Ilyen aligha történhet meg, amikor egy fiú a barátnőjével megfürödni.

A vadászó-gyűjtőgetű csoportban a legjobb vadász számít a legsikeresebbnek, mivel az egyenlően elosztott zsákmányból ő vehetett legelőször. Egyben ő a legkiválóbb is, hiszen nemcsak a testi adottságai elsőrendűek, hanem a lelkiek is. Órák hosszat kell futnia a megsebzett vad után, és amíg el nem éri a fáradtságot nem érző, légiesnek nevezhető állapotot, addig kitartónak, állhatatosnak, céltudatosnak is kell lennie. Bátornak és hidegvérűnek, kiváló harcosnak is kellett lennie, az oroszlánokkal való küzdelemben is helyt kellett állnia.

A legényt csak az ösztönei vezetik és csak akkor választhat, ha már kiválasztották, válogatni csak akkor válogathat, ha többen is vonzanák. Mivel a legkapósabb legénnyel számos leány szeretné magát észrevéttetni, ő a legvonzóbb leányra figyel fel, hozzá kezd közeledni. Hasonlóképpen jönnek össze a rangsorban utánuk következők, így végül is a leginkább egymáshoz illők kerülnek össze. A családban élés nemcsak a csoporton belüli versengést szünteti meg, hanem a természetes kiválasztódás határfokát is megnöveli, mivel a jobbak a hasonlóan jobbakkal kerülnek össze.

Bár a leányok között is alakul ki rangsor, esetükben nincs különösebb versengés. Rájuk sokkal nagyobb feladat, az élet továbbadása vár. Ösztöneik errefelé viszik őket, ebben kell sikeresnek lenniük. Ezért a leány el tudja fogadni, hogy ő úgy néz ki, mint az átlag, mert hogy ki mit ér, azt később a családja, a gyermekei mutatják meg. Megfelelő apát kell ehhez találnia, meg kell a gyermekeket szülnie, fel kell őket nevelni. Nem véletlen, hogy annyira szereti a nagymama az unokáit. Láthatja, hogy a gyermekei is továbbadták az életet. Az apa nemcsak a családja eltartásáért felelős, ösztönös feladata az is, hogy a gyermekei sikeresek legyenek, és így meg tudják állni helyüket az életben.

## 2.2. Az elme mint adatfeldolgozó és döntéshozó rendszer

Minél összetettebb feladat a környezethez való alkalmazkodás, az elmére annál bonyolultabb feladatok megoldása vár. Így a nagyobb csoportban élő, őrszemeket állító csimpánz elméje többre képes, mint az őserdőt magányosan járó gorilláé. Elménk az addig még át nem élt helyzetekben hozandó igen gyors és megbízható döntések kidolgozására alakult ki. Az oroszlánok riasztásakor annyira összetett helyzetek alakulhatnak ki, amelyekhez hasonlókat az egyén már átélhetett, de pont olyat még nem. Ilyenkor is jól kell dönteni és ehhez az állati elménél összehasonlíthatatlanul nagyobb teljesítményre képes elme szükséges. A nyelvkészség fejlődése és az eddig még elő nem fordult összetett helyzetekben való helyes döntés meghozatalának feladata hajthatta az emberi agykéreg igen gyors növekedését. Agykérgünk egy szeletkéje, a macska vagy majom agykérgéhez igen hasonló, ugyanolyan szerveződésű, ugyanolyan hírvivő molekulákat használó, oszlopocskákba rendeződő kéregsejtekből áll, csak hogy agykérgünk felülete jóval nagyobb, háromszázszorosa a macskáénak.

Egy kéregsejt ezer vagy akár tízezernyi kéregsejttel lehet összekötve. Ingerületet közvetítő vegyületekkel lépnek kapcsolatba egymással, több tucatnyi ilyen vegyület létezik. A kapott jeleket a kéregsejt összegzi és ennek eredményétől függően tüzel, azaz küld jeleket más kéregsejteknek. Az érzékszervek által küldött és az agykéreg által feldolgozott jeleket az egymással éppen kapcsolatba kerülő kéregsejtek vagy a kéregsejtek csoportjaiból képződő hálózat tárolhatja, ez feleltethető meg az élethelyzetet leíró mintázatnak. A mintázat végül is számokkal jellemezhető, amelyek megadják, hogy a hálózat alapegységei miképpen vannak kapcsolatban egymással.

Miközben Ardi az erdő több fényt kapó része felé húzódott, egyre veszélyesebb helyzetbe került, mert csökkent az esélye annak, hogy a nagymacskák elől a fákra menekülhetnek. Állandóan ébernek sőt egyre éberebbnek kellett lenniük. A magzat agykérge az anyától kapott ingerek hatására hálózódik be. Emiatt az éberebb kismama magzatának agykérge több ingert kap, mint az átlagos magzat agykérge. Ez elsősorban az ingereket fogadó, feldolgozó tartomány fejlődését serkenti. Feltételezhető, hogy az állandó éberség kényszere hajthatta agykérgünk igen gyors növekedését. Ez egyúttal magyarázhatja azt is, miért csökkent a valaha  $1500 \text{ cm}^3$ -es agytérfogat a letelepedés korától kezdve a mai  $1350 \text{ cm}^3$ -re.

Az ösztöneink az érzéseinken keresztül irányítanak bennünket. Jutalmaznak, ha az ösztöneinknek megfelelően cselekszünk. Ha azzal ellentétesen, bántanak, a megfelelő viselkedés felé terelgetnek, így tanítgatnak bennünket. Az öröm és fájdalom, a siker és a kudarc, valamint a boldogság és a boldogtalanság érzéseivel tudatják velünk, hogy mit teszünk, hogyan élünk.

**Öröm, siker, boldogság.** A lét- és fajfenntartást szolgáló tetteink örömet okoznak, az ellenük hatókat kellemetlen érzés, fájdalom kíséri. Például az éhesnek öröm az evés, de csak akkor, ha az étel jóízű. A

párkapcsolat az ismerkedéstől kezdve a beteljesülésig hosszú és soklépcsős folyamat. Ha az egyes állomásai nőnek és férfinak egyaránt, így vagy úgy nem okoznának örömet, nem tennék és így nem lennének. Ráadásul ahogyan a beteljesülés felé tartunk, az örömezés egyre hevesebb, hogy ne tudjuk abbahagyni. Mindezek évmilliók során rögzült bennünk. Az örömezésnek igen nehéz ellenállni, és csupán percekig tart.

Sikeresnek a közösségen belül kell lennem, hogy legyen majd mit ennem, innom, találjak majd párt és legyen családom. A siker vágya a lehetőségek felkutatására, küzdésre, tanulásra ösztönöz. A siker, mint például a kívánt egyetemre kerülést lehetővé tévő érettségi vizsga letétele akár napokig tartó felszabadult érzéssel, sikerélménnyel jár együtt. De bármekkora legyen is a siker, hamar megszokjuk és jön a másnap, a következő hét. Meg kell tanulnunk, hogy mi vezet sikerhez vagy kudarchoz. Siker a kezdő hentesnek, ha eladja az állott húst, viszont hamar megtanulhatja, hogy az ilyen siker tönkremenéshez, kudarchoz vezet.

A boldogság érzése az egyén másokat, a közösséget szolgáló tevékenységét serkenti és jutalmazza. Egyrészt akkor boldog az ember, ha azzal töltheti az időt, ami neki való, amit szeret csinálni. Ez nemcsak neki, hanem a csoportnak is jobb. Ugyanis hogy mi a nekem való, mit szeretek csinálni, a génjeimtől függ. Lehet olyan adottságom is, amelyhez hasonlóval csak minden ötszázadik ember dicsekedhet, és olyanok is, amelyek csak minden tizedikben van meg. Sok mindenben átlagos vagy az alatti vagyok. A közösségnek az a jó, ha lehetőleg mindenki csak olyasmivel foglalkozik, amiben a legjobb, vagy legalább is jobb, mint az átlag. Platón Állam című művében azt írja, hogy az államon belüli teendők közül mindenki csak egyfajta munkával foglalkozzék, azzal, amelyre természete szerint a legrátermettebb. Tudjuk jól, mit jelent valamennyiünk számára a munkáját kényszerből végző tanító, eladó vagy bárki más. A nemszeretem tevékenységekre kényszerülő boldogtalan.

Környezetünkben sokféle tennivaló van, közöttük olyanok is, amikkel szinte senki sem szeret foglalkozni, de mégis el kell őket végezni. Ilyen lehet például a mosogatás. Tegyük fel ketten lakunk együtt, közösen étkezünk. Ha el vagyok fáradva, de láthatom, hogy a társam sincs jobb állapotban, a legjobb, ha én mosogatok. Ami az emberi kapcsolatokat illeti, akkor érezhet valaki boldogságot, ha a vele élő, a csoportjához tartozó, vagy bárki más az ő hatására jobb állapotba kerül, jobban érzi magát. Vadászó-gyűjtögető őseinknek valamennyi **csoporton belüli emberi kapcsolatban önzetlenül adónak kellett lenniük**, meg kellett egymásban bízniuk. Ha valaki azt mérlegelte volna, hogy inkább a mellette küzdők úzzék el a rájuk támadó oroszánt, képtelenek lettek volna a sikeres védekezésre.

**A tudatos kialakulása.** Tudatos gondolkodásunk kialakulása végső soron annak tulajdonítható, hogy az emberelődünk és a csoportja közötti viszony a füves szavannára való húzódás közben mind összetettebbé vált. Egyedül nem létezhetnék, csak a csoport tagjaként. Mulandó vagyok, valaha nem voltam, egy idő után már nem leszek, megmaradni a csoportnak kell. Ugyan az öröm és a siker csak azt Ént erősíti, de emögött az áll, hogy csak az erős egyénekre épülő csoport életképes. Az ősi vadászó-gyűjtögető csoport számára az a legfontosabb, hogy az egyén döntése a csoportot is erősítse, úgy munkálkodjon és viselkedjen, ahogyan a csoportnak jó.

Ha az észlelt helyzet ismert, az emberi elme az állati elméhez hasonlóan elemel, ilyenkor csak az elme tudatszint alatti tartománya, a tudatalatti működik. Ha nincs meg benne az észlelt helyzetnek pontosan megfeleltethető kép vagy mintázat, akkor felméri, hogy a részben hasonlóak közül melyikre mint hasonlít és az érintett területeket "megszavaztatva" dönt. Ha a döntés csak az egyéni lét fenntartását szolgálja, az elme azonnal végrehajtja. Ha a jövőt is érinti és így másokra is hatással van, a tudatos azt elemzi, hogy a tudatalatti által javasolt cselekvés elfogadható-e, hogy mi lesz velem, ha ezt csinálom és milyen hatást gyakorlok ezzel a többiekre. Feltételezhető, hogy ennek során egy adott, létező vagy képzelte helyzetet a benne tárolt tanult és öröklött boldogság-boldogtalanosság, siker-kudarc és öröm-fájdalom mintázatokat tartalmazó állományokkal veti össze. Ezt nagyon gyorsan megteheti és eldönti, hogy a tudatalatti által ajánlott cselekvés végrehajtható-e. Ha nem, valószínű bekerül a meghozott döntést felülvizsgáló mintázatok közé.

Elmének elsődleges mérlegelési szempontja az alapvető szükségletek kielégítése. Tegyem azt, ami örömet okoz, hacsak nem tesz sikertelenné. Ha többet ennél a kívánatosnál, még örömet okozna, de hosszabb távon kudarcos, mert elhízhatok. Vagy rendetlenkedik a fogam, el kell mennem a fogorvoshoz, de a fájdalomtól félvem nem akarok menni. Viszont így elveszíthetem a fogam, és foghíjjasan kisebb esélyeim lesznek később, kudarcot vallhatok. Ugyan a siker érdekében az egyén szinte bármire képes lenne, de a csoportnak az a jó, ha azzal foglalkozik, ami neki testhezálló vagy legalább is valóban el tudja végezni, a csoport szempontjából ez a legfontosabb. Utána következik az, hogy valamennyi, a csoport tagjaihoz fűződő emberi kapcsolatban önzetlennek kell lenni.

Ha a döntéshozatalra vonatkozó, most leírt elképzelés igazolható, akkor a tudatos és a tudatalatti között nincs valódi határ. Míg a tudatalattiba nem láthatunk bele, a tudatos szint működése már követhető lehet, mivel az egyszerű igen-nem, és-vagy, ha-akkor összefüggésekkel dolgozik. Mivel ezek állandóan ott forognak a fejünkben és az egymáshoz tartozó, egymás mellé rendelhető viszonyok vizsgálata matematikai alapfogalmakhoz társítható, nem csoda, hogy van érzékünk a matematikához. Ez nem azt jelenti, hogy a tudatos tevékenységünket ténylegesen végig is követjük. Annál tudatosabb és egyben szabadabb valaki, minél mélyebbre lát magába, mennél inkább képes a tudatszint alatt hozott döntések felülvizsgálatára, a magasabb szint felsőbbségének tartására. Lelki életünk, hangulataink, érzelmeink, gondolataink, hogy éppen milyen a kedvem, elégedett vagyok-e vagy nem, végső soron az Én és a Mi viszonyának pillanatnyi állapotára vezethető vissza.

Meg kell jegyezni, hogy a letelepedés után kialakult társadalmakban az egyén és a közösség viszonyát szabályzó szokásrend, a letelepedett közösség által elvárt viselkedés, amit erkölcsnek nevezünk nem azonos az ösztönösen rögzülttel. Többek között az erkölcs általában felülírja a boldogság-boldogtalanság alapján történő ellenőrzést. Ezzel később részletesebben is foglalkozunk.

### 2.3. Az aranykori ember

Valaha volt aranykorról beszél a hagyomány, amikor az emberek jók voltak, békében éltek. Nem volt háború és erőszak, nem nélkülöztek, bőségben élhettek, nem kellett verejttékezve küzdeni a betevő falatért. De az ember megromlott, az aranykornak vége lett. Hasonló történet olvasható a Teremtés könyvében, Isten az embert romlatlannak teremtette és az Éden kertjébe helyezte, ahol az aranykornak megfelelő körülmények között élhetett. Ám az ember nem tudott a kísértésnek ellenállni, bűnbe esett és ezért az Éden elveszett.

Feltételezhető, hogy az aranykort a letelepedett embercsoportok megjelenéséig számíthatjuk. Mivel egy terület sokkal több földművelőt és állattenyésztőt tarthat el, mint vadászó-gyűjtögetőt, a többségbe kerülő, fejlettebb eszközöket használó letelepedett ember kiszorította az ősi életmódot folytató csoportokat. Utóbbiak vagy átvették a letelepedett életmódot, vagy kerülve a letelepedettekkel való érintkezést a senkinek sem kellő, földművelésre és állattenyésztésre egyaránt alkalmatlan száraz peremterületekre szorultak vissza. Ott egészen a huszadik század második feléig folytathatták ősi életmódjukat. Csak az utolsó előtti pillanatban, a 20. század közepén indult meg életmódjuk alaposabb, tudományos igényű tanulmányozása. A közéjük költöző kutatók megtanulták a nyelvüket és évekig éltek együtt velük. A különböző térségekben gyűjtött anyagokból ismerjük, mint élhetett az aranykori ember.

**Csoport- avagy csordaszellem.** Az önzetlen, testvéries együttműködés csak a csoporton belülre vonatkozik, a másik csoport és annak tagjai vetélytársak, mivel ugyanazokat a forrásokat használják, mint mi. Az idegenek rászédése, becsapása elménk számára sikerélmény. Ők is így viszonyulnak hozzánk és ha már kevés a hely, ösztöneinket követve szétvándorlunk.

Akkor maradhatott meg az ősi csoport, ha a tagjai közös dolgaikban, az oroszlánokkal küzdve vagy vadászatkor összhangban, egymást félre nem értve tudtak cselekedni. Ha valakinek ugyanarról más jutott az eszébe, mint a többinek, máshogy értette azt, veszélybe kerülhetett. Vagy ha ő volt félreérthető, a többieket sodorhatta bajba. Ezért ösztönösen kivetjük azokat, akik nem olyanok, mint mi. Amikor sokan



vagyunk együtt, az egyének gondolkodása egységesül és elnyomódnak az egyéniséget jellemző vonások, megfontolások, felvillanások. Az eredeti ötlet az egyedül, vagy ritkábban a pár társával együtt töprengő, a vezérfonalat vivő ember elméjéből szokott kipattanni. A nagygyűlés, tömegrendezvény és vallási szertartás az ott lévők egybehangelését szolgálja.

Ősi örökségünknek megfelelően kerüljük a járatlan utakat és szeretnénk valamilyen nagyobb csoporthoz tartozni, ahol biztonságban érezhetjük magunkat. Melléfogásaimat is könnyebb feldolgoznom, ha mások is ugyanezt csinálták. Hajlamos vagyok mentegetni magam, hogy igazából nem hibáztam, miért is csináltam volna máshogyan. Hiszen nem is nagyon tehettem mást és a többiek is ugyanígy jártak. A csordaszellem legyőzi a józan paraszti ésszt és kevés olyan vallási, nemzeti vagy bármely egyéb közösséggel, csoporttal találkozhatunk, melynek tagjai képesek tárgyilagosabb képet alkotni önmagukról, vagy tudnak saját magukon nevetni. Néha nem ártana a versenylovakhoz hasonlóan szemellenzőt viselni, hogy csak arra figyelhessünk, ami valóban fontos. Ne a közhangulat és a többiek fecsegése szabja meg, hogy mit tegyek, hanem a saját jól átgondolt, független véleményem. Ezért nem fognak megdicsérni, viszont akik odafigyelnek rám valamennyire, nem biztos, hogy rosszabbul járnak.

Megdöbbenő, hogy a csordaszellem még azt is képes megakadályozni, hogy az egyén a csoport felfogásával, hiedelmeivel, érdekeivel ellentétes tényeket felfogja. Kutatási felmérés szerint hiába éles elméjű, jó matematikai érzékű valaki, ha a csoportja érdekeit sértő tudományos, számszerűleg megfogalmazott eredmény kerül eléje, képtelen azt felfogni. Ha a csoportja érdekeit taglalná az adatsor, a józan esze azonnal működésbe lépne és megértené. Nem egyszerűen azt akarják sulykolni, hogy nekik, a pártjuknak van igaza. Az egyébként épeszű embereket a csordaszellem teszi csőlátóvá.

**Mának élés.** A szavannán élők minden nap gyűjtögethettek maguknak, nem kellett a holnapra gondolniuk. Akkoriban még nem tudtunk a környezetünkben maradandó károsodást okozni, nem kellett a jövővel törődnünk. Ez is az oka annak, hogy az értelem csak a jelenre figyel és hiányzik belőlünk a takarékoság ösztöne. Továbbá a fenyegető veszélyek miatt állandó készenlétben kellett lenniük. Hogy az elme éberségét semmi se gátolja, csak a közvetlen fenyegetést jelentő tényezőket tudatosítja. Továbbá a lehető legjobb állapotban szeretne tartani, így ami csak aggasztó, zavaró vagy kellemetlen lehet, nem hozza a tudomásomra. Csak zavarna, gyengítene, elterelné a figyelmet arról, amivel most kell törődnöm.

A lassú, fokozatos romlással az elme ma sem foglalkozik, alkalmazkodik hozzá és csak akkor kezd védekezni ellene, ha a romlás már szembeötlővé vált. Ma is csak akkor figyelünk oda a veszélyre, amikor már mutatkoznak a jelei, de sokszor akkor sem vesszük komolyan. Ha valami fenyeget, és azt mondják, néhány éven belül bajba kerülhetünk, arra odafigyelhetünk, ám ha olyanról hallunk, ami öt éven túl törhet ránk, hajlandók vagyunk riogatósként kezelni és nem törődünk vele.

**Gyermekek.** Egy vándorló csoport népessége nagyobb mértékben nem nőhet. Napi akár 10-15 kilométert is vándorolnak. Mennie kell a többiekkel a várandós és a kicsi gyermeket nevelő anyának, aki egyszerre csak egy gyereket tud felvenni. Ezért a kisgyermek idősebb testvérének együtt kell tudni mennie a többiekkel. Ezért a felnevelhető gyermekek születése között eltelt időszak meglehetősen hosszú, 4-6 esztendőnyi. Évekig, 4-6 évig szoptatnak az anyák. Ez nem csupán a gyermekek táplálását könnyíti meg, teszi egészségesebbé és véd a fertőzések ellen, - az immunrendszer 6 éves korra erősödik meg -, hanem egyúttal fogamzásgátlás is. Ha a gyermek nem a megfelelő időszakban született meg, nem nevelhetik fel, elhagyják. Vadászó-gyűjtögető csoportban a gyermek, mivel csak kevés nőhet fel, igen nagy kincs.

Megtartható gyermekeit éveken át nagy figyelemmel és szeretettel gondozza az anya. Szükségünk van erre, mert a ma született csecsemő az állatok kicsinyeihez képest nagyon fejletlen. Nézzük a hozzánk sok mindenben hasonlító disznó malackáit. Évente egyszer fial a koca, akár tizenöt malaca is lehet. Amint az első világra jött, azonnal négy lábra áll és megkeresi az anyja leginkább duzzadó csecset és szopni kezd. Az utána következő malacka azzal kezd, hogy el akarja lökni az elsőt a jó helyről. Míg a malacka máris csaknem mindent tud az életről, az emberke csak éveken vagy évtizedeken át tanulva sajátíthatja el, mint állhat helyt.

Közel hatéves koráig a kisgyermek ösztönösen ragaszkodik az édesanyjához, a felnőtthez. Legfőbb és igen hatékony tanulási módszerünk a másik utánzása, viselkedési, gondolkodási mintázatainak ösztönös átvétele. A pici és a kisgyermek a felnőttől és a nála nagyobb gyermekektől tanul és az ő társaságukhoz vonzódik. Sokat ártunk azzal, hogy évekkal 4-6 éves koruk előtt kortársaik társaságába kényszerítjük őket.

**Erőszakmentesség.** Mivel az emberi élet hatalmas érték, a vadászó-gyűjtögetők ösztönösen kerültek az erőszakot. Nincs miért harcolniuk, nincsenek felhalmozott, elragadható javak. A másik elleni erőszak tanult viselkedés. Bár fegyverek jóval hamarabb léteztek, ember elleni használatukra a régészeti leletek szerint először csak 12-13 ezer évvel ezelőtt került sor. Az 1861-65 között zajló amerikai polgárháború csatáit elemezve, a lőszer felhasználását és a fegyverek ütközet utáni állapotát felülvizsgálva döbrent rá a hadvezetés arra, hogy a katonák legfeljebb 20%-a képes ölni. Utóbbiak nagy többsége korábban komoly lelki megrázkódtatást szenvedett, érzelmileg kiégett egyén. A többi nem tüzel vagy fölé és mellé lő és a közelharcban is inkább hagyja magát, minthogy kezét emeljen embertársára. Az amerikai hadseregben a II. világháború után bevezetett kiképzési módszerek, a céltábla helyett mozgó emberszerű alakzatokra lövetés, valamint a kegyetlen, érzelmeiket kiégett kiképzés vezetett el oda, hogy a 20%-os gyilkolási arányt a vietnami háború időszakára (1965-1973) 90%-ra sikerült feltornászni. Az így kiképzettek között az öngyilkosok aránya az amerikai átlag háromszorosa.

Ha már kevés a hely, szétvándorlunk, túlnépesedés esetére ez a belénk épült, ösztönös viselkedés. Később részletesebben tárgyaljuk, hogy az ember elleni erőszak, amely a fentiek szerint nem ösztönös, hanem tanult, akkor jelenhetett meg, amikor a szavannáról szétvándorló vadászó-gyűjtögetők már betöltötték az elérhető területeket.

**Létfenntartási ösztönünk és az anyagiasság hiánya.** Létfenntartási ösztönünk az élelem kereséshez kötődik. A szavannán élők az oroszánok miatt együtt gyűjtögettek. Nem szóródhattak szét, látó- és hallótávolságon belül együtt kellett maradniuk. Továbbá akkor voltak még nagyobb biztonságban, ha minél hamarabb végeztek a gyűjtögetéssel, ami napi 2-4 órát vett igénybe. Mindenkinek magának gyűjtött. Létfenntartási ösztönünk a csoportos gyűjtögetés gyorsaságát és hatékonyságát szolgálja. Megköveteli, hogy amit meglátok és megkívánok, azonnal fel kell kapnom. Nem hagyhatom ott, mert más felveheti, mire nagyobbat nem lelve újra rátárolhatnék.

Ösztöneinkhez a tudatalatti képeket rendel, ezek valamennyi ember számára közősek, részei az ember ősképeinek összességét magában foglaló, Jung által felfedezett közös tudatalatti tartománynak. Nagy erejű ősképek áll létfenntartási ösztönünk mögött, Tantalusz kínjai példázják jellegét. Tantaluszt örök éhséggel és szomjúsággal büntették az istenek. Nyakig vízben, tóparton állt, ám nem olthatta szomját, mert ha lehajolt, a vízszint lesüllyedt, akár a pocsolyás tófenéig. Ha éhségében venni akart a feje fölött lógó, érett, kívánatos gyümölcsöktől roskadozó ágról, hirtelen szélroham csapta fel előle az ágat. Ez a valamennyiünk tudatalattija mélyén ülő kép azt sugallja, hogy ha most nem ragadod meg azt, amit megkívántál, nélkülözni fogsz.

Vadászó-gyűjtögető őseink számára a tárgyak nem sokat jelentettek, bolondnak tartották a hozzájuk ragaszkodókat. Állandóan mozogtak, vinniük kellett a holmijukat. Így a tulajdon egyben teher is volt, halmozása nem érte meg. Ha valaki mégis vállalta a fölösleges cipekedést, hamarabb fáradt el, nehezebben mozgott és sérülékenyebbé vált. Így a természetes kiválasztódás az anyagiassággal viselkedő embert elvetette. Nem a szerzés és gyűjtés ösztöne, hanem későbbi, tanult viselkedés miatt vagyunk ma annyira anyagiassak.

## **2.4. Letelepedés - ettünk a jó és a rossz tudásának fájáról**

Amíg volt hová a szavannán menni és utána még jó ideig, amíg a szétvándorlásra volt szabad hely a Földön, a vadászó-gyűjtögető számára felhőtlen volt az élet. Amire vágyott, adott volt, az ösztöneibe íródottak és a lehetőségei összhangban voltak. Addig nőhetett a vadászó-gyűjtögető csoportok száma, amíg volt hová

vándorolni. A szavannáról először délre indultak el és a part mentén hajózva közel 100 ezer éve értek Dél-Afrikába. 60 ezer éve Afrika északkeleti partjai mentén hajózva keltek útnak. Az Indiai-óceán és a Csendes-óceán partja mentén mintegy 45 ezer éve érték el Ausztráliát. Szárazföldi úton 40-45 ezer éve jutottak át Európába, de a 2015 végén közzétett leletek szerint egy csoport már akár 100 ezer éve a Közel-Keleten át Kínáig jutott. Eurázsia szárazföldi területein vándorolva, Szibérián északkeleti részét elérve, a Bering szoroson keresztül kb. 13 ezer éve érkeztek meg Észak-Amerikába. Ehhez nem kellett hajózniuk, mivel a tengerszint az akkori eljegesedés miatt lecsökkent. Alaszkából kb. kétezer év alatt érték el Dél-Amerika legdélibb területeit. Ha lassan is, de növekedett a csoportok lélekszáma és ezután már nem volt hová vándorolniuk.

**Göbekli Tepe .** A Termékeny Félhold - közelítőleg a mai Izrael, Jordánia, Szíria és Irak területét foglalja magába - éghajlatát az enyhe, csapadékos telek és a hosszú, forró száraz nyarak jellemzik. Ez nem kedvez az évelő, azaz a több éven keresztül létező erős szárat, vastag gyökérzetet fejlesztő, a táplálékot a növénytestben felhalmozó növényeknek. Viszont a hosszan tartó szárazságot elviselni képes és a felvett táplálék jó részét a nagymagvú termésben halmozó egynyári növények az esőzések beköszöntével hamar kikelnek és gyorsan növekednek. Ezért a térség növényzete egynyárvá vált. A Termékeny Félholdról származik a mai emberiség számos fő terménye, mint a rozs, köles, búza, borsó és köles. A házasítható állataink ősei ebben a térségben is éltek. A ragadozók elől egyedül menekülő állatok nem házasíthatóak. Viszont a nyájban, csordában élő, egymás viselkedését utánzó állatok csoportjában van egy vagy néhány mintaadónak tekintett vezérállat. Ezért házasíthatók, karámba zárhatóak, terelhetőek.

Mindeddig a történelemtudomány az Édenkert létét és az ott történteket jelképes őszövetségi történetnek tartotta. Ám 1994-ben, Kelet-Törökország kurd lakta területén, a Tigris és az Eufrátesz között, a valaha volt Éden városának közelében nagy jelentőségű régészeti lelőhelyet fedeztek fel, a neve Göbekli Tepe (magyarul pocakdomb). Nem természetes magaslat, kőkorszaki eredetűnek gondolta a reá felfigyelő német régész és nekiláttak az ásatásnak. Teljes feltárása alaposan átalakíthatja az emberi történelemtudományról, a mezőgazdaság kialakulásáról, a növénynevelésre és állattenyésztésre való áttérésről korábban kialakult elképzeléseket.

Göbekli Tepe téglalap alakú kövei, a felszínen csak ennyi látszik belőle, hatalmas T-alakú őskori kőemlékek fedőkövei. Elrendezésük az angliai Stonehenge-hez hasonlóan körkörös és annál 7000 évvel vagy még korábban készültek. A radiokarbon kormeghatározás szerint a köröket legalább 12-13 ezer évvel ezelőtt kezdték építeni. 5-10 méter átmérőjű köröket találtak, a legnagyobb kb. 20 méter átmérőjű. Közel 5 méter magasak a leghosszabb oszlopok, 7-10 tonna a súlyuk. Eddig a lelőhely 5%-át tárhatták fel. Legalább 16 kör található a közel 10 hektáros területen. Még 50 évig tarthat a teljes feltérképezés.

Vadászó-gyűjtögetők készítették az első köröket, az építkezés kezdeti időszakából csak vadállati csontokat találtak. Az élelmet a környéken élő társaik hordták oda nekik. Több mint ezer esztendőn át tartott az építkezés. Kifejezetten kedvez a térség a gabona nevelésének, innen származik egy búzafajta, a zab és a rozs is. Akkortájt házasították a környéken a kecskét, juhót és a szarvasmarhát. Az építés során a vadászó-gyűjtögetők letelepedtek és a leletek szerint neveltek gabonával és házasított állatokkal kezdtek táplálkozni.

Számos hátránnyal járt a letelepedés. Vége szakadt a vadászó-gyűjtögetők természetes, változatos táplálkozásának. Szinte kizárólagosan néhány termesztett gabona és tenyésztett állat alkotta táplálékukat. Jóval többet kellett az élelemért dolgozni. Egészségi állapotuk romlott, testmagasságuk, életkoruk rövidült. Az együtt tartott állatok könnyebben betegednek meg fertőző betegségeikben. Bizonyos kórokozók megbetegíthetik az állatok közvetlen közelében lévő embert is. Már csak egy másulat (mutáció) és a fertőzés az emberek között is terjed. Így került át ránk a szarvasmarháról a TBC, a kanyaró, a himlők és a vörheny. Pusztító járványok kialakulására vezettek. Elsősorban a csecsemőket és a 6 évesnél fiatalabb, fejletlenebb immunrendszerű gyermekeket sújtják a fertőző betegségek. Ettől fogva a nők az igen szapora csecsemő- és gyermekhalál miatt folyamatos szülésre kényszerültek, hogy gyermekeik közül 2-3 felnőhessen.

Mindemellett a letelepedőknek el kellett szenvedniük az első nagy környezetkárosodást, a domboldalak termőföldjeinek lepusztulását, az elsivatagosodást is. Hogy mekkora megrázkódtatást szenvedtek a letele-

pedők, mutatja az is, hogy korabeli emberáldozati szertartások nyomaira bukkantak a környéken. Hatalmas halálvermekben ölték meg az áldozatokat, gyermekeket korszóba zárva élve temettek el, másokat nagy bronz teknőkbe sütöttek meg. Talán az életüket megrontó, gyermekeiket elrabló isteneiket akartak áldozni. Göbekli Tepét végül betemették, sok ezernyi tonna földet hordva rá dombbá alakították. Hogy miért, csak találgathatjuk.

## 2.5. A történelmi ember megjelenése

Göbekli Tepe földrajzi fekvése és leletei alapján feltételezhető, hogy az Ószövetség paradicsomkerti története a letelepedéssel járó hatalmas megrázkódtatásokra utal. Mózes első könyvének, a Teremtés könyvének a szövege közel 2500 éve rögzült, mintegy tízezer évvel a történelem után. Nem várhatjuk tőle a történet tudományos igényű leírását, csak találgathatjuk, mit jelenthet a bűnbeesés.

A letelepedés előtt az ember természeti lényként élt, nem kellett választania, életét a vadászó-gyűjtögető életmódhoz idomult ösztönei irányították. A kép, hogy ettünk a jó és rossz tudása fájának gyümölcséből, arra utalhat, hogy a letelepedés alkalmával szakítottunk a régi életmóddal, máshogyan kezdtünk élni és gazdálkodni mint korábban, mert az ember úgy gondolta, hogy ez jó lesz így. Bár nagyon értelmesek vagyunk, de a tudásunk részleges és a természeténél fogva mának élő ember, lásd a 2.3. szakaszban hajlamos azt hinni, hogy ami neki most jó, azt megteheti. Képtelenek vagyunk belátni, nem is gondolunk rá, mire vezethet az majd később. Ma is ugyanígy vagyunk, annak ellenére, hogy már felismertük, hogy a jövő kiszámíthatatlan. Akár apró, most jelentéktelennek tűnő kis változás is nagyon súlyos jövőbeli következményre vezethet, lásd később a pillangó hatást a 9.1. fejezetben.

Mivel a nő hallgatott a kísértőre, Isten megbüntette, erősen megsokasította számára a gyermek kihordásának fájdalmait. Ennek az feleltethető meg, hogy míg vadászó-gyűjtögetőként 2-4 gyermeket szült és nevelt fel, a fertőző betegségek megjelenése után egyfolytában szülnie kellett. Több mint 10 ezer éven át, a 19. század végéig ez lett az anya sorsa. Mivel sok húst fogyaszthatott, korábban, már 15-16 évesen szülni kezdett és szült, amennyit és ameddig bírt vagy amíg bele nem halt. Arany Jánosnak csak egy nővére volt, tíz testvérük meghalt. Csak alig száz éve, a járványokat megfékező védőoltások után kezdett javulni a nők helyzete.

Kezdetben a kert gyümölcssei táplálták az embert, nem kellett dolgoznia. Mivel a férfi hallgatott a nő szavára, mindennapos fáradtságos munkával, arcának verejtékével, tövissel és bogánccsal küzdve kellett ezután keresnie kenyerét.

Mindennek legnagyobb vesztesévé a gyermekek váltak. Anyjuk vagy várandós volt, vagy szoptatott és a házimunka is reá hárult. Nem sok segítséget kaphatott, férje a földeken és az állatokkal dolgozott. Anyjuk vészes túlterheltsége miatt gyermekei személyiségének fejlődése eltorzult. Mivel a gyermek legfőbb tanulási módszere az idősebb utánzása, arra volna a picinek szüksége, hogy 4-6 éves koráig az édesanyja vagy más felnőtt legyen vele. Mivel az agyonterhelt anya erre képtelen, alighogy járni tanul a pici, máris a gyermekcsapatba kerül. Leginkább a legidősebb gyermekei segítségét kérhette az anya, hogy segítsenek a házimunkában és vigyázzanak a kicsikre. Sok-sok idő és türelem kell ahhoz, hogy egy 6-7 éves gyermeket munkára foghassunk. Erre egy agyongyötört anyának sem ideje, sem ereje. Kiabálni kezd a gyermekeire, majd egy idő után már meg is verheti őket. Mivel a gyermek ezt a mintát kapja, ilyen lesz ő is és ezt adja tovább. Mennél kisebb és gyengébb a gyermek, annál jobban ki van szolgáltatva a gyermekcsapat nagyobb, erősebb tagjainak, akik gyötörhetik, alázhatják, kínozzhatják. Amint a kicsi nő és erősödik, ő is erőszakos, békétlen, mindenáron győzni vágyó és egyéb rossz tulajdonsággal sújtott lesz. Mindezt továbbadja a nála kisebbeknek, később a saját gyermekeinek is. Emiatt a természeténél fogva erőszakot kerülő emberből nemzedékek során erőszakos, gyilkosságra is hajlamos egyén lesz. Ahogyan a történet írja, Ádám és Éva egyik gyermeke féltékenységből megöli a testvérét. A népmesék a legkisebb leány és a legkisebb fiú sikerének történetével gyógyítják a kisgyermekek lelki sebeit.

**Az Én a Mi fölé kerekedik.** A vadászó-gyűjtögető ember ösztöneit követve, a természet rendjének megfelelő döntéseket hozott. A letelepedéssel járatlan útra lépett és a gazdálkodás lehetőséget adott arra, hogy az ember többet termeljen, mint amennyire ténylegesen szüksége van. Ahogyan tárgyaltuk, lásd a 2.1. fejezetben, a természet rendje szerint a leány a sikeresebb legényt választja. A vadászó-gyűjtögetőknél a legjobb vadász állt a rangsor élén. Érthető a letelepedő társadalomban élő, elsősorban a jelen helyzettel foglalkozó nők választása. Többet szerettek volna maguknak, azaz a családnak. Ez az állattenyésztésre való áttéréskor azt jelentette, hogy az a sikeresebb, akinek több állata van. A férfiak egyetértettek, pedig tiltakozhattak volna, hogy legyünk óvatosabbak, ne szakítsunk olyan könnyen a régi módszerrel. Ha a több állatért folytatott versengés helyett a terelhető állatokkal közösen gazdálkodtak volna, mint ahogyan valaha közösen vadásztak, sokmindent elkerülhettek volna.

A letelepedés után már nem volt szükség a férfiak annyira szoros együttműködésére és a legények közötti különbség szembeötlőbbé vált. Nem csak nagyon sok munkával, ügyességgel, ötlettel, alkotással válhat a férfi gazdagabbá, hanem úgy is, hogy másokat megrövidít és a nálánál szegényebbeket szolgáljává teszi. Egy idő után az anyagiak váltak az értékrend meghatározójává.

A nagyobb lélekszámú letelepedett közösségben az önző könnyebben gazdagodhat. A vagyonközpontú értékrend uralkodóvá válása során az ösztönösen bennünk lévő önzetlenség visszaszorult, mivel sikertelenné tesz. Aki önzetlen, kihasználják, becsapják és kinevetik. Továbbá egyre kevesebb a lehetőség arra, hogy valaki azzal töltse az idejét, ami neki testhezálló, amit szeretne csinálni. Aki mégis csak ezt teszi és azt mondja, hogy őt nem érdekli, hogy emiatt kevesebb pénzhez jut, nem tartják épeszűnek. Mindaz, ami az embert boldoggá tehetné, az önzetlenség és a szeretett tevékenységhez való ragaszkodás elfojtódik, mert szembekerül a anyagiakat mindenek fölé helyező értékrenddel, a kialakuló közerkölccsel. Minél inkább a pénz határoz meg mindent, mennél inkább a Mammon válik életünk urává, az ember annál boldogtalanabb lesz. Boldogtalanágát még több öröm szerzésével és a siker hajszolásával kísérli meg ellensúlyozni.

Az új értékrend nem csupán boldogtalaná teszi az embert, hanem kimeríti a természet erőforrásait is és ezzel vesztébe sodorja az emberiséget. Az Énnek a Mi fölé való kerekedése a történelemben élő ember megjelenését, a történelem kezdetét jelentette. Ha a vagyon a rangsor meghatározójává válik, akkor a férfi többet termel, mint amennyire ténylegesen szükség volna. Mind több olyan dolgot állít elő, amelyek nélkül jól megvolnának. Nem elég a szükségletek kielégítése, igényessé válunk és hogy ki mit igényelne magának, elsősorban az határozza meg, hogy mi je van a többinek. Mindaz nekem is jár, meg még annál is több. Azon kívül, hogy kinek van több állata, megindulhatott a versengés, hogy mekkora a lakhely, mint van az berendezve, mennyire kényelmes, fényűző és így tovább. Összetettebbé válik a munkamegosztás, erősödik a gazdaság, egyre szervezettebbé alakul a közösség és a társadalom.

Minél anyagiasabb a társadalom, annál többet foglalkoznak a gazdasággal. Minél nagyobb a gazdaság teljesítőképessége, annál hamarabb feléli természeti környezetük erőforrásait. De nem pusztulnak el. Ha gazdagabb a társadalom, akkor fejlettebb az ipara, mint a többieké, és képes több és jobb fegyvert, harci szekeret majd később harckocsit gyártani. Rátör a szomszéd népekre és elfoglalja területüket. Birodalmat alapít, annak a természeti forrásait is feléli és a birodalom törvényszerű bukását követően csak sivatag, letarolt, csupasz fátlan térségek maradnak utána. Nem áll meg ezzel a történelem, újabb birodalmak születnek. Nem a régiak helyén, ott már nincs mire, hanem másutt. Egészen addig, amíg az ember a teljes bolygót föl nem éli. Napjainkban jutottunk el ideig.

Ott volt az Édenkertben a tudás fája mellett az élet fája is. Isten kiűzette az embert a kertből és ezzel az ember elvesztette az örök élet lehetőségét. Arra kell most gondolunk, mivel járt az életmód váltása. Hamarosan rettenetes, halált hozó csapások sora zúdult az emberiségre. Megjelentek a szörnyű járványok, a környezet pusztulásával együtt járó éhezés. Ölni kezdték egymást és háborúskodtak. Felsötétlett a kép, hogy az emberi nemzetség eltűnik a világból. Az örök élet elvesztése az emberiség kipusztulásának képét vetíti elénk.

Arra, hogy a megromlás, az eredendő bűn lényege az ember értékének anyagiakkal való mérése, az Ószövetség a maguknak aranyborjút öntő és akörül táncoló nép történetével, az Újszövetségben Jézus a Mammon, a pénzisten tiszteletének tiltásával utal.

**A megromlás Eurázián kívül .** Az ember sorsát eldöntő rossz választás Éden körzetében 12-13 ezer éve történt. Ahogyan a 2.4. fejezetben olvashattuk, az ember már jóval azelőtt benépesítette Ausztráliát és akkoriban vándorolt át Amerikába. Ausztráliában és a Csendes-óceáni szigetvilágban és más, az európaiak által csak a második évezredben elért területen a felfedezők számos szigeten és Ausztráliában romlatlan embereket is találtak.

Amerikában, bizonyos népeket kivéve, az európaiak maguknál nemesebb lelkű, tisztább emberekkel találkoztak. Ez arra vezethető vissza, hogy az Euráziába 45 ezer éve érkezett emberek vadászszerszökei még nem voltak elég hatékonyak. Emiatt a földrész vadállatai hozzászokhattak az emberhez és menekülni kezdtek előle. Így maradt háziasítani való nagytestű növényevő állat. Mire az ember 12-13 ezer éve átjutott Amerikába, a vadászfegyverek már jóval hatékonyabbak voltak. Rövid időn belül, csaknem kivétel nélkül kiirtotta a nagytestű növényevőket. Később csak olyan kistestű, az embertől genetikailag jóval távolabb lévő állatokat háziasíthattak, mint a pulyka. Ezekről nem vettek át emberek között is terjedni képes fertőző betegséget. Ezért Amerika letelepedett társadalmában az anyák vadászó-gyűjtögető elődeikhez hasonló módon foglalkozhattak gyermekeikkel.

Azonban az emberek közötti, vagy non alapuló különbség Amerika letelepedett társadalmában is kialakult. Hasonlóképpen, a túlnépesedéssel együtt az erőszak és a háború Amerikában és a nagyobb óceáni szigeteken is megjelent. Közép-Amerikában a spanyol hódítók olyannyira vérszomjas népet is találtak, akiktől még a sokat látott európaiak is irtóztak.

Amerika népeit valójában nem a spanyol hódítók jobb fegyverzete, lovai győzték le. Az európaiak nem tehetek az általuk behurcolt járványok borzalmas pusztításairól. Kolumbusz 1492-ben Hispaniolán, a Karibi tenger második legnagyobb szigetén is partraszállt. A járványok 30 éven belül a teljes bennszülött népességét kipusztították, már 1502-ben afrikai rabszolgákat kezdtek telepíteni a helyükre. Nehéz utólag az eredeti népesség számát megbecsülni, a becslés 60 ezertől 8 millióig terjednek. A karibi térségben élő sokmillió taínó indiánokból hírmondó sem maradt. Amerika felfedezésekor a földrész 200 millió ember élhetett és a járványok pusztítása miatt száz éven belül Amerika népességének 95 százaléka kihalt.

Ahhoz, hogy tárgyalhassuk, mint alkalmazkodhat az ember a változó körülményekhez, képes-e fenntartható módon élve elkerülni a kpusztulást, az elménk működéséről kell többet tudnunk.

### 3. Az elme működéséről

Nem a valóságot látom, hanem annak bennem előállítható képét. Azaz nem maga a valóság vezeti az embert, hanem az, aminek az elme azt mutatja. Aszerint ugrom vagy nem az úszómedencébe, hogy milyen mélynek hiszem a vizet, függetlenül attól, mennyire mély az valóban. Bár már évekkkel ezelőtt csonkolták a lábát, mégis néha viszket a talpa.

**Esemény tárolása.** Elménk az eseményt nem egyszerűen, felvevőgépként rögzíti, hanem a már korábban ismertekkel, tapasztalattal összevetve elemzi és tárolja. Ennélfogva az egyén a világból csak azt veheti észre, amit vagy amihez hasonlót már ismer. Vannak az eseménysornak olyan elemei, amelyeket az elme korábbi tapasztalatai alapján pontosabban azonosíthatóak, ezek alkotják az emlék vázát. A teljes történet úgy áll össze, hogy a többit odaképzeli és beilleszti. Erről nem tudok és a történetemet a valósággal azonosítom.

Képzeld magunkat a vizsgálóbíró helyzetébe, fel kell tárnia, mi történhetett, miképpen zajlhatott le. Egyenként hallgatja ki a szemtanúkat, akik egymásnak ellentmondó dolgokat is mondhatnak. A vizsgálóbíró tudja, ez úgy is lehetséges, hogy senki sem hazudott. Csak beállítottságuknak, neveltetésüknek, korábbi tapasztalataiknak megfelelően más-más ragadta meg a figyelmüket, így elméjük különbözőképpen rögzítette a történeteket. Ha a vallomások egybeesnek, akkor a vizsgálóbíró tudja, hogy hazudnak neki. Összejátszanak, mert bűnrészesek, vagy megfélemlíthették, esetleg megvesztegették őket.

Elmém, mint bárki másé, önközpontú, önmagamhoz képest értékelem a látottakat, tapasztaltakat. Japánban három hónapot töltöttünk. A gyermekeknek vettünk kenyeret, mi ketten viszont, a helyi szokásoknak megfelelően, rizzsel ettünk mindent. Kint csaknem tíz kilót fogytam, de ezt csak itthon, a mérlegre állva vettem észre. Továbbá feltűnt, hogy az itthoniak meghíztak. Nyilván csupán én láttam őket kövérebbnek. Az USA-ban viszont híztam és fél év után hazatérve soványabbnak láttam az itthoniakat. Feltűnő az is, hogy mostanában sokkal több fiatal van az utcán és egyre kevesebb öregebb kerül a szemem elé.

Nemrég ismerték fel, hogy az emlék felidézése egyúttal tartalmának kisebb módosulásával járhat együtt. Azzal, hogy felidézzük, kiemeljük a tárából és az elme úgy bánik vele, mintha most történe. Mire vissza-kerül, kissé más, az azóta tapasztaltakat is figyelembe vevő váz formálódhatott és ez egészült ki. Azaz minél többször idézzük fel, annál erősebben módosulhat az emlék tartalma. Idősebbként tapasztalhatjuk, akik nem felejtették el, hogy a családban, tágabb rokonságban, szomszédságban vagy a munkahelyen évtizedekkel azelőtt mint viselkedett a múltjára emlékező. Amikor ő most felidézi, ámulva hallgatjuk, miket hord össze, miként írja le a szerepét. Először azt gondoljuk, hogy van képe ekkorát hazudni. Jól tudjuk, mit csinált vagy mit nem tett meg, annyira bántó, szégyellnivaló volt a viselkedése. De láthatjuk rajta, hogy nem akar minket félrevezetni, vagy utólag győzködni, tényleg azt mondja, amire emlékszük.

Különösnek hangzik, de ez a természetes viselkedés. Lelki egyensúlyunk önképünkön alapul. Akkor fogadhatja el valaki önmagát, ha a jó tulajdonságokat tekintve magát kissé az átlag felett állónak tarthatja és amiben gyengébbnek mondható, az meg nem annyira számottevő, nem kell miatta különösebben pironkodnia. Ennek megfelelő élettörténet alakul ki az elméjében. Ami megesett, és bizony szégyellnivaló, annak emlékét az elme lassacskán, az emléket többször átgondolva, újabb szempontokat bevonva elfogadhatóvá dolgozza át. Akkor van baj, ha valakinek ez nem sikerül, mert nyomasztja, mint viselkedett és ha nem sikerül megszabadulnia terhétől, előbb-utóbb lelki beteggé, orvosi esetté válhat. A gyógyszeres kezelés csak a tüneteket enyhíti. Jobb, ha lelkigondozó veszi kezelésbe, aki hosszas beszélgetések során feltárja, mik terhelik a betegét és segít neki elfogadható élettörténetet kialakítani.

### 3.1. Szív és ész

A tudatalatti érzelmeinken keresztül nyilvánul meg és általában nem tudjuk megmondani, miért érezzük éppen azt. Az érzem és a szív szavakat használva a tudatalattira, az értem, értelem és az ész szavakkal a tudatosra utalunk.

A tudatos és tudatalatti közötti gát ál munkban eltűnik, továbbá a szesz és egyéb bódító szerek is leépítik a gátat. Akkor megy jól a versírás, ha minél több kifejezés, fordulat jut a költő eszébe. Sokan félálomban írják a verseiket. A 19. század második felének francia költői közül sokan kábítószeres bódulatban írtak. Ady kannányi bort odakészítve látott neki a versírásnak és addig ivott, amíg el nem készült a költeménnyel.

**Hit.** Hitről akkor beszélünk, ha a hit tárgyát képező dologban a tudatos és tudatalatti egyetért. Máshogyan fogalmazva a hit az ész és a szív, az értelem és az érzélem összhangja, azaz amit az értelmem jónak tart, azt érzelmileg is elfogadom, azzal a lelkem mélyén is azonosulni tudok. Megfordítva is mondható, ami a lelkem mélyén van, amit ott érzek, arra az értelmem is rábólint.

Hinni nemcsak Istenben, hanem valami és valaki másban is lehet, például egy pártban vagy a piaccgazdaságban. Ha csak az értelmemmel szeretnék istenhívó lenni, attól még nem válok azzá, csak akkor, ha egyúttal a tudatalattim is szereti, elfogadja Istent. Vagy a fordított esetben, tudatalattim már régebben felismerte a természetfölöttit, de eddig a neveltetésem miatt elutasítottam Istent és most hirtelen az értelmem is rábólint arra, hogy Istennek léteznie kell. Éppen az jelenti a hitre jutást, a megtérést, az újjászületést, hogy az érzéseim és az értelmem, a szív és ész összhangba kerülnek egymással és így képes leszek megtenni azt, amire vágyom és amit jónak tartok.

**Szabadság.** Ósrégi kérdés, mi a szabadság és mennyire vagyunk szabadok. Az állatnak, bár általában azt teszi, amit az ösztönei és a megtanultak előírnak, van szabadsága. Megfigyelték, hogy egy rovar, bár ugyanabba a helyzetbe jut, azaz a külső feltételek azonosak, nem mindig adja ugyanazt a választ. Ugyanazon fajon belül vállalkozóbb szellemű, bátrabb rovarokat is találtak, akik többet mertek. Azaz még a rovar sem ösztönei egyszerű gépezete. Joggal mondhatták korábban a darázs-fészkek építésére, hogy a darázsok gényeiben tárolt, évmilliók során csiszolódott, finomodott ösztönös tevékenység, és ma már meggy magától is. Mindezt ellenőrizni lehetett. Még a nyolcvanas években megvizsgálták, képesek-e a lódarázsok a súlytalanság és más egyéb, földtől különböző körülmény között darázs-fészket építeni. Néhány sikertelen kísérlet után tudtak. Pedig a törzsfajlás, a faj fejlődése során a darázsok ilyet nem tanulhattak. Ennélfogva joggal tételezhetjük fel a darázsraj szabadságának létezését.

A tapasztalatok és a nevelés különbözősége miatt is érthető, hogy adott helyzetben különböző emberek mást-mást tehetnek. Ahogyan a rovar egyszerű idegrendszere ugyanabban a helyzetben képes különböző válaszokat adni, az ember tudatalattija még inkább képes erre. Még nem igazán szabad a kisgyermek, mivel legtöbbször azt teszi, ami a leghamarabb eszébe jut, azaz amit a tudatalatti elsőre kidolgoz. Gyakran valaki felnőttként is ilyen, azaz mindig éppen a legkézenfekvőbbet, a legkönnyebben adódót cselekszi. Ő meg van kötve, mert a mintaelemzést kialakító múlt határozza meg, hogy mit tesz, azaz nem mondható valójában szabadnak. Csak sodródik, különböző világi tényezők játékszere. Embergéppé válik.

12-13 éves korig az addig kapott minták alakítják viselkedésünket. A 12-16 éves gyermek döntései bizonytalanabb hátterű. Még nem tudja igazából, ki és mi ő és gyors testi-lelki fejlődése is kiegyensúlyozatlanná teszi. 18 éves korában már tisztábban látja helyzetét és lehetőségeit és 18-25 évesen a legszabadabb. Még képes komolyabban változni, tudatos választások alapján alakíthatja életét. 25 éves korára, a testi fejlődés lezáródásával, gondolkodása kiforrottabbá, merevebbé válik. Hacsak nem tanul folyamatosan, az addigra kialakult nézetrendszere, világszemlélete alakítja tovább az életét.

Akkor nevezhető szabadnak az ember, ha annyira öntudatos, hogy személyként, felelőssége tudatában hozza meg döntéseit. Annál szabadabbak vagyunk, minél erősebb bennünk a tudatos szint ellenőrző és mérlegelő szerepe, azaz minél többször tudunk nemet mondani a tudatalatti elsőnek kínált ajánlatára.

**Cselekvésre képtelenség, ámitás.** Mindenki számára jól ismert helyzet, hogy akarna valamit és hogy azt megtegye, nem volna nyilvánvaló akadálya, mégsem tud úgy viselkedni, ahogyan akarná. Bizonyos dolgokra egyszerűen képtelen vagyok, minden látható külső ok nélkül. Ugyanis a cselekvésre való indulat csak lentől, a tudatalattiból jöhet. Ilyenkor a tudatalatti a benne lévő mintázatok elemzésével képtelen a tudatosnak tetsző döntést kidolgozni. Ilyenkor, bár volna rá idő és lehetőségem, inkább mással kezdek el foglalkozni és egy idő után megállapítom, hogy már nincs rá elég időm, hogy nekilássak. De ha az agykérgemben tárolt mintázatok tanulással és újabb tapasztalatok szerzésével gyarapítom, a tudatalatti meghozhatja a kívánt döntést.

Nem csak a csoporton kívülieket, hanem magamat is megteveszthetem. Elmém minél jobb állapotba szeretne hozni és tartani lásd a 2.3. fejezetben a mának életről írottakat. Ha már tisztában vagyok a fenyegető veszéllyel, de az még nem követel azonnali cselekvést, ámitom magam. Beszédes a kifejezés, tisztában vagyok vele, hogy volna ugyan miért aggódnom, **ám** még sem kell, mert nincs igazi veszély. Így vágyhatunk arra az örömré, amely sikertelenné, boldogtalanná tehet majd. A fájdalommal, kellemetlenséggel vagy kényelmetlenséggel járó döntést pedig halogatjuk, pedig saját magunk vagy mások számára feltétlenül szükségesek lennének.

Az évtizedeken át keményen dohányzó egyén tudja, hogy mekkora veszély az, hogy idősebb korában tüdőrák végezhet vele, azaz jóval hamarabb és ráadásul kínos halállal halhat meg, de az ilyen gondolatokat elhessegeti. Sokszor úgy derül ki, hogy rákos, hogy nyár közepére, végére sem gyógyul ki a tavaszi megfázásból, még mindig köhög. Ugyan ott motoszkál lent benne, hogy netán jóval nagyobb lehet a baj, de akkor rögtön mennie kellene az orvoshoz, végig kellene menni a vizsgálatokon. Inkább ámitja magát, hány-szor kigyógyult már a hosszabb ideje tartó köhögésből, meg hogy a nagyapja kilencven évesen is pipázott, mégsem lett belőle baja. Teszi ezt, pedig az élete múlhat a pár hónapos halogatáson.



Így érthetjük meg gazdasági és más vezetők viselkedését. Hiába tudhatnák, hogy mekkora veszély a világméretű felmelegedés, az erőforrások kimerülése vagy az atomerőmű, ámítják magukat, hogy ezek a veszélyek a valóságban nem léteznek, fölösleges riadalomkeltés az egész. Hiszen ha szembenéznének azzal, hogy az a tevékenység, amit mindig is műveltek, amire az életüket feltették, amiben sikeresek voltak és amiből nagyon jól megéltek és megélnék, aligha folytatható, veszélybe kerülne a rangsorban elfoglalt helyük. Hasonlóan ámítjuk magunkat valamennyien. Mennél kevesebbet tud valaki az olajválságról, az erőforrások fogyásáról, annál kevésbé akar tudni, foglalkozni az egésszel.

### 3.2. Tudás és bölcsesség

Világról szereshető ismereteinket illetően a nagy kérdés az, mennyire erősen függnek össze a világ dolgai. Ha a kölcsönhatásaik erősek, akkor minden mindennel össze van fonódva. Ekkor igazából semmit sem lehetne a többitől függetlenül vizsgálni, a világról, annak dolgairól és jelenségeiről csak átfogóbb jellegű, kézzelfoghatónak aligha mondható kijelentéseket tehetnénk. Nehéz lenne számokkal, a matematika eszközeivel jellemezni. Csak bölcselkedhetnénk, milyen a világ. Mint látni fogjuk, nehezen ugyan, de kiderült, hogy nem egészen ez a helyzet. Vannak olyan rendszerek, amelyek a világ többi részétől jól elkülöníthetőek és emiatt egyszerű módszerekkel tanulmányozhatóak. Az egyszerűbb és bonyolultabb helyzetekkel különböző módon bánhatunk, az okos és a bölcs gondolkodás eszközeivel vizsgálhatjuk őket.

**Az okos.** Okosan, ok-okozati alapon akkor érdemes gondolkodni, amikor valamit a világ többi részéről megfelelően vizsgálhatunk. Ekkor a viszonylag egyszerű rendszert pontosan meghatározva, megmondva, mi alatt éppen mit értünk, ok-okozati kapcsolatokat keresve feltárjuk a rendszert jellemző összefüggéseket, felismerjük a szükségszerű és változatlan dolgokat, kapcsolatokat. A leírásra gyakran matematikailag megfogalmazható törvényeket is alkalmazhatunk. Ha a vizsgált dolog valóban leegyszerűsíthető és a világ többi dolgáról elfeledkezhetünk, az okos gondolkodás nagyon hatékony és eredményes. Egyértelmű eredményre vezet, gondoljunk például a mértani tételek bizonyítására. Igaz vagy nem, teljesül-e vagy nem, kétértelmű válasz nem fogadható el. Nincs tekintélytisztelt, az okos vizsgálódás számára csak a tiszta érvelés a mérvadó. Az okos gondolkodás a tudatos szinten vagy annak közelében folyik, folyamata megragadható, menete feltárható. Alapvetően feladatmegoldó gondolkodás, gyümölcse a tudás, a szükséges és változatlan dolgok, a gyorsan áttekinthető, egyszerűbb összefüggések ismerete. A tudás napi életünket teszik könnyebbé.

Téves az a közkeletű vélekedés, hogy az értelmes, okos gondolkodás csak az utóbbi pár ezer évben vált fontosabbá és a természettudományok megjelenése tette meghatározóvá. A vadászó-gyűjtögetők életét tanulmányozó, közöttük élő kutatók megfigyelték, hogy amikor az ősi életmódot követő ember az állatok viselkedésével vagy a növényekkel foglalkozik, tudományosan gondolkodik, a természettudományos gondolkodás szabályait követi. Éppen a tudatos gondolkodás okos volta, lásd a 2.2. fejezet végén, áll hiedelmünk hátterében. Amikor valaminek képtelenek vagyunk meglegelni a valódi okát, azt is megmagyarázzuk, ha törük, ha szakad.

**A bölcs.** Világunk folyását nem csupán a szükséges és változatlan dolgok szabályozzák. Változások, esetlegességek sokasága kíséri életünket. Ha bonyolultabb a helyzet, az ok-okozati kapcsolatok feltárásán és végigkövetésén alapuló okos módszer alkalmazhatatlanná válik. Fel sem tudjuk tárni, vagy képtelenek vagyunk átlátni az összes ok-okozati kapcsolatot. Ilyenkor sietség nélkül, bölcsen gondolkodva, párhuzamokat kereső, mintaelemző gondolkodásunkat az okos ellenőrzéssel párosítva lehet csak ítéletet mondani vagy döntést hozni. A mintaelemzés most hosszú, bonyolult folyamat, az élet során felgyülemlett tapasztalati anyagra támaszkodik, keresi a hasonlót. Ehhez sok-sok tapasztalat szükséges és a hasonlóságok felismeréséhez jó képzelőerő is kell. Mivel mindez a tudatalatti szinten történik, nem követhető, nem térképezhető fel.

Ha sikerült párhuzamot, hasonlóságot találni, az egyszerű döntés elbírálásához hasonlóan ellenőrizni kell, hogy van-e tényleges alapja a felismert hasonlóságnak, vagy csak a képzelet játéka vetette egymás

mellé a két dolgot. Aki bölcs, annak egyúttal okosnak is kell lennie. Ha az egyén az utolsó lépésre nem képes, akkor nem bölcs, mert mások számára követhetetlen kijelentéseket tesz. Példák a kibukó kijelentéseket okos elemzés nélkül közlő egyénre a jós. Jószlatai, kinyilatkoztatásai homályosak, kétértelműek.

Még a teljesen okszerűnek vehető matematikai tevékenység során is szerepet kaphat a bölcsességet jellemző tudatalatti feldolgozás. Magam is ismertem kevés osztályt végzett öreg falusi embert, aki az egyenletekkel megoldható szöveges feladatok eredményeit azonnal megmondta, ám nem tudott számot adni arról, miként csinálta. Ismerek olyan, az ELTE-n végzett fizikust, aki hallgatóként a matematika zárthelyik helyes végeredményét azonnal, levezetés nélkül megadta. A tételeket kimondó, bizonyító matematikusok is arról beszélnek, hogy megsejtik a végeredményt, majd fáradtságos munkával dolgozzák ki, hogyan lehet azt szigorúan, szabatosan, lépésről-lépésről bizonyítani.

Amit a bölcs mond az adott dologról, az nem a bizonyosság, csak vélekedés. Tudja ezt a bölcs, ezért tartózkodik a nagyon határozott nyilatkozatoktól. Inkább az úgy vélem, azt hiszem, szerintem, valószínű, úgy gondolom vagy efféle kifejezésekkel bevezetve ismerteti, mire jutott. Hiszen a nála tapasztaltabb, többet tudó nem biztos, hogy ugyanazt a véleményt mondaná. Alapvetően döntéshozó, értékelő jellegű a bölcs gondolkodás. Gyümölcse a jövőre is tekintő, megfelelő döntéseken alapuló életvitel gyakorlása.

**A buta és a bolond.** Ellentétben az okossal, a buta képtelen a lényegest a lényegtelenről elkülöníteni és összefüggéseket átlátni. A bölcsesség ellentéte a bolondság. Aki bolond, az egyrészt korlátolt, másrészt önismerete hiányában erről nem tud. Műveletlenségéből, tapasztalatlanságából vagy képzelőerejének hiányából eredő korlátoltsága miatt nem látja át, hogy a vizsgált dolog valamilyen nagyobb rendszer leválaszthatatlan része. Megalapozatlanul bízik önmagában és tekintet nélkül mások tapasztalataira, figyelmeztetéseire, ragaszkodik túlzott egyszerűsítéseihez. Teszi azt, amire éppen képes. Ezzel ugyan megoldhat valamit, ám közben jóval több bajt okozhat, mint amennyit elhárít. Tettei újabb gondok és bajok sokaságához vezethetnek. Míg a bölcsesség együtt jár az okossággal, az okos egyúttal bolond is lehet, ha okosságát hangsúlyozva képtelen felismerni saját korlátait. Ismert a mondás, fiatalság bolondság. Amint a fiatal párszor már megégette magát, kigyógyulhat a bolondságból.

Az okos tud, a bölcs vélekedik. Mindennapjainkban a csak okosan gondolkodó jelentős előnyben van a bölccsel szemben. Aki csak okos, különösebb töprengés nélkül él lehetőségeivel, felhasználja a rendelkezésre álló eszközöket és nem vesztegeti erejét és idejét arra, hogy az egésszel és a távlati következményekkel is foglalkozzon. Aki bölcs, az viszont gondol a jövőre és a tágabb összefüggésekre is, emiatt a köznapi gondolkodás számára határozatlannak, élehetetlennek mutatkozhat. Hosszabb távon mutatkozik meg a bölcs gondolkodás fölénye. Manapság nem sok szó esik a bölcsességről és bolondságról. Nem törődünk a jövővel és a bolond viselkedés annyira megszokott, hogy fel sem figyelünk rá.

### 3.3. Erkölcs, nevelés

Amint a 2.2. fejezetben már tárgyaltuk, ösztöneink az érzéseinken keresztül vezetnek bennünket. Hogy miként viselkedik az állat vagy akár az ember, erősen függ attól, hogy éppen mit érez. Az érzések, az érzelmeink meghatározó szerepet játszanak abban, mint alkalmazkodunk környezetünkhöz. Ha az ösztöneinknek megfelelően cselekszünk, jól érezzük magunkat, örülünk annak, hogy élünk és az életerőnk növekszik. Ha viszont ösztöneink ellenében élünk, rossz vagy kellemetlen érzés jelzi vagy boldogtalanná válunk. Mindaz büntet, ami a boldogtalansággal jár, rossz lesz a hangulatunk, kedvetlenné válunk és apad az életerőnk.

A szavannán élő, az ősi, vadászó-gyűjtögetőknek még nem volt szüksége erkölcsre, viselkedésüket az ösztön irányította. Viszont a letelepedett ember már nem élhet csupán az ösztöneit követve. Például a gyűjtögetés biztonságosságát szolgáló ösztönös viselkedés, hogy csapj le arra, amit megkívánsz, lásd a 2.3. fejezetben, a letelepedett társadalomban büntetendő cselekvésnek, lopásnak minősül. Miközben a mának

élés van belénk íródva, gondolva a jövőre is, takarékoskodnunk kell. Az ember alakítható, ösztöntörekvéseink nemesíthetőek. Gyermekkorban, amikor az ember könnyebben nevelhető, a tudatalattiba az ösztönöket kiegészítő, azokhoz hasonlóan működő viselkedési mintázat, erkölcs ültethető be. Ezek kiegészíthetők, módosíthatják, akár felül is írhatják az ösztönös cselekvést és ezzel ösztöneink hajtóereje más egyéb célok elérésére fordítható.

Erkölcsekre elsősorban példamutatással, továbbá tanítással, oktatással és gyakoroltatással nevelhetünk. Miután a minta rögzült, az erkölcsös viselkedés szabályait ösztönszerűen követjük. Erkölcsi szabály az, amit az ember saját meggyőződése szerint a helyes, jó, igaz és értékes kifejeződésének tart. Mindenkor magától értetődő módon engedelmeskedik neki, egyedül lévén is betartja. Míg az ösztönnel ellentétes viselkedés boldogtalanná teszi az életünket, addig a lelkiismeret parancsa ellen való vétés lelkiismeretfurdalással jár.

Az ötvenes években, mint alsó tagozatos tanulókat, takarékosagra is neveltek bennünket. Akárcsak ma, volt kockás és vonalas, házi és iskolai füzetünk. Fel kellett írni, hogy 'Házi feladat', vele egy sorba a keltezést, majd egy sort kihagyva következhetett a feladat. Utána, egy sort kihagyva kezdhettük el a következő házi feladatot. Bizonyos lapok alján akár három sor is kimaradhatott, de ezeket nem hagyhattuk üresen. Számokkal, majd ha már megtanultuk, összeadásokkal, később szorzásokkal kellett őket kitölteni, a sor elejétől a végéig. Betűkkel, majd szavakkal, később szólásokkal és közmondásokkal kellett végigírunk a vonalas füzet kimaradt sorait. Ezt éveken át megkövetelték tőlünk. Így jobban számolunk, több szólást és közmondást ismerünk, de a lényeges annak belénk vésése volt, hogy ami még használható, nem szabad elpazarolni. Nemcsak a papírral takarékoskodom, hanem mindennel, vízzel, világítással, akkor is, ha nem én fizetem. Képtelen vagyok a tényéron otthagyni a maradékot. Nemcsak jómagam vagyok ilyen, hasonló erkölcsi nevelést kapott kortársaim is takarékosak, a bensőnk nem enged mást tennünk.

A kiművelt ember tudatalattijába a takarékoságnál összetettebb fogalmak is beépülhetnek, de ez hosszú és nehéz folyamat. Magamon figyeltem ezt meg. Akkoriban már betöltöttem a negyvenet és naponta foglalkoztam és foglalkozom ma is a fenntartható élethez kötődő kérdésekkel. Ehhez nem elég takarékoskodni, hanem valamennyi tevékenységünket a természet rendjéhez, a természetes körforgások rendszeréhez kell igazítani. Egy idő, talán pár év után észrevettem magamon, hogy már nem csak takarékos vagyok, hanem olyan, mások számára természetes dolog, mint az avar és más szerves anyag szemébe dobása vagy elégetése is zavarni kezd és lelkiismeret furdaláshoz hasonló feszültséget kelt bennem. Csak az segített, segít ilyenkor rajtam, ha hasznosíthatom ezeket. Felfigyeltem rá, hogy akkor is erősen sietek, vagy futok a zeb-rán, amikor nem lenne rá szükség, hiszen lassítanak a közelgő kocsik. Viselkedésem okát az magyarázza, hogy így pár köbcenivel kevesebb benzin fogy majd a fékezést követő gyorsításkor. Nem nekik takarékoskodom, hanem ennyivel is óvom a természetes rendet. Nem sok, de az adott pillanatban ezt tehetem érte. Más gyanakvással nézheti, mit csinálok, miért töröm magam, miért pazarlom ilyesmire az erőmet és időmet. Mivel a mintázat, a természetes körforgásokhoz való igazodás, rögzült bennem, erőfeszítést követel, ha mellőznöm kell. Azzal nyugtatom magam, egyébként jogosan, hogy most ugyan ki tudja minek néznek, de nem túl sok idő múlva mindenkinek így kell majd viselkednie.

Az erkölcsre nevelés lehetőséget ad arra, hogy ne csak a csoportomon, hanem más, nagyobb közösségeken belül is önzetlen legyek. Lehet azonosulni, önzetlennek lenni a vallási közösségen, a nemzetben belül vagy bárki mással is. Nem élhetünk az ösztöneink hajtóereje ellenében, ha megkíséreljük, belebetegszünk. Ahogyan ma mindazok, akik a bennük lévő önzetlenséget elfojtják és nem tölthetik azzal az idejüket, amit szeretnének csinálni, a boldogtalansággal összefüggő betegségek tünetektől szenvednek.

Ösztöneinket a társadalom összetettségének és a nevelésnek köszönhetően magasabb szinten élhetjük ki. Ez adja a megmaradás, a fenntarthatóság lehetőségét. Ösztöneink önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak. Erőforrásként foghatjuk fel őket. Mint ahogyan a félelmetesen lobogó tűz egyúttal az éltető fény forrása, úgy az egyébként ijesztőnek ható ösztönadottságok is nagyon sok jó és szép forrásává tehetőek. Szép buddhista jelkép erre a mocsárból kinövő lótuszvirág. Sokféle növény tenyészik a mocsárban, amely egyúttal a lótusz nevelője is.

A fajfenntartási ösztön velejárája, hogy a legények vetélkednek egymással. Ennek durvább kiélési

módja az erőszakosság, a kegyetlenkedés. De ezt az adottságot mézárósként, kiképző őrmesterként, sportolóként, felsőbb szinten akár fogorvosként, sebészként is ki lehet élni. Puhány, gyenge természetű egyén nem való orvosnak, nem tudná elviselni a vele járó terheket. Még magasabb szintű kiélése az, amikor az ember önmagával versenyez, önmagából igyekszik a lehető legtöbbet kihozni.

**Az önző emberek társadalmának erkölce .** A letelepedés után megjelent a vagyon, a tulajdon. Ettől fogva sikeresebbnek a gazdagabb számít és megindult a többért való, azóta is tartó és egyre hevesebb versengés. Ezzel együtt megjelent az anyagiasság, az irigység és az önzés. Nem csak sok munkával, jó ötletekkel válhat valaki gazdaggá, hanem úgy is, hogy másokat megrövidít és a nálánál szegényebbeket szolgájává teszi. Mivel ma már kevés önzetlen emberrel találkozunk, így nem is tudjuk, hogy az önzetlenség boldoggá tesz. Boldogtalanságunkat még több öröm szerzésével és a siker hajszolásával kíséreljük meg ellensúlyozni.

Ugyanakkor a kialakuló erkölcs korlátozza az egyén önzőségét. A törvénné emelt erkölcsi szabály elkövetőit meg is büntethetik. Az önző emberek társadalmának együttélésének szabályait a Tízparancsolat második kőtáblája, lásd lentebb a 6.1. részben, ekképpen összegzi: tilos ölni, lopni, házasságot törni, rágalmozni és irigynek lenni. Sokan vannak olyanok, akik valóban erkölcsösek. Mások csak részben azok, vagy erkölcstelének. Arányuk szabja meg, mennyire követi a társadalom az erkölcs szabályait.

Erkölcösnek kellene lennem, de az erkölcs tágítható. Igyekszem elhítenni a többiekkel, hogy amit teszek, az erkölcsös, valójában nem lopás, nem házasságtörés, nem rágalmoztam és nem vagyok irigy. Valójában az Én az első, csak a sikereim és örömeim a fontosak, de az elmémnek meg kell vizsgálni azt is, hogy mit szólhatnak a döntésemhez a többiek. Ehhez a hasonló, korábban már átélt vagy tapasztalt esetek mintázatait a jelen helyzettel összevetve állapíthatja meg, hogy a döntésem erkölcsösnek minősíthető-e vagy sem. Ha nem, letiltja a már meghozott döntés végrehajtását. Ha még elfogadható lehet, megteszem. Mindez a tudatalattiban zajlik, azaz magam előtt is rejtőzöm, nehogy rájőjjenek arra, mit miért csinállok, különben képtelen lennék megtenni vagy furdalna a lelkiismeret. Magamat is becsapom, hogy azután a többieket is rá tudjam szedni.

Ugyan a letelepedéssel a csoport felbomlott, megszűnt. Viszont az elme csoporthoz tartozónak tartja mindazokat, akiket a mindennapokban gyakran láthat, része az életének. Elsősorban a család, közeli és távoli rokonok, az osztály- és csoporttársak, jó szomszédok, közvetlen munkatársak és barátok tartozhatnak ide. Miközben erkölcsösnek igyekszünk mutatkozni, hajlamosak vagyunk a csoporttagnak tartottakat, sőt még a legközelebbi családtagjainkat is félrevezetni. Ennek nemcsak az a következménye, hogy a család és a munkahely is darázsfszéké lesz, hanem aki a sikere érdekében becsapja az övéit, magányos és boldogtalan lesz. Nem tudja, hogy miért, szenved a boldogtalanságtól és keresi a boldogság kék madarát. Mit sem tud arról, hogy tulajdon elméje bünteti. Viselkedésével jól berendezett magánzárkát készített magának, amihez börtönőr sem kell, és nem hagyja magát szabad és boldog emberré válnia.

Az önző, önmaga előtt is rejtőzködő ember elméje beszűkül, miközben az egymásban bízó emberek öntudatlanul is kitarulkozhatnak társaik felé. Távolról is megérezhetik, mi történik a másikkal, emiatt a gondolati terük jóval tágasabb, mint az önző embereké. Több mindent felismerhetnek, megérthetnek és ezzel is emelkedhetnek. Jó példa erre a pünkösdi történet, a nyelveken szólás, lásd később a 6.2. szakaszban.

**Az önszántából gyermektelen nő sorsa.** A nők az erősebbek, mivel a természet rendje szerint ők a felelősek az élet továbbadásáért és nagyobb részben a gyermekek neveléséért is. Őket illeti a párválasztás joga és bármelyik egészséges nő képes rá, hogy találjon magának párt, olyan eszközeik vannak, hogy ezt megtehetik. Rajtuk áll, hogy szülnék-e, mikor és hány gyermeket. Bárki elgondolkozhat azon, ha az édesapja még egészséges, azaz még nem betegedett bele napjaink egyre nagyobb hajszájába, kicsoda, az édesapja vagy az édesanyja vethetné-e fel azt, hogy ne hajtsuk már magunkat annyira, elég az nekünk, amink már van? Akiket eddig megkérdeztem, szinte egyhangúan azt válaszolták, hogy ilyet csak édesanyjuk mondhatna. Valóban, ha egy férj vetné fel, nagyon könnyen megkaphatná, hogy akkoriban még nem így beszéltél.

Ha az egészséges nő úgy dönt, hogy bár szülhetne, de lemond róla vagy halogatja és nem tett meg időben mindent, hogy legyen gyermeke, azaz nem engedelmeskedett a beléírt hatalmas erejű ösztön parancsának, a boldogtalanságnál is rosszabb sújtja majd. A siker érdekében a gyermekről lemondó nő, ha nem lesz sikeres, élete végéig szenvedni fog és szenvedése az idő teltével csak fokozódik.

Ha sikeres, egyre többet dolgozva hajtja magát, hogy ne kelljen helyzetével szembesülnie. Amint megöregedve visszavonul, először is tudomásul kell vennie, hogy kiesett a versenyből, és ő már nem számít. Kivéve a rokonainak, akik számon tartják, már csak azért is, mert örökölni szeretnének, továbbá azoknak az idegeneknek, akik szemet vetettek a pénzére és vagyonára. Ezt tudja és gyanakvóvá válik. Egyre jobban szenved amiatt, hogy nem tett meg mindent időben a gyermekért. Különösen akkor, amikor volt osztálytársaival vagy régi ismerőseivel találkozik és azok unokáik fényképeit kezdik mutogatni. Ráadásul nem mutathatja ki, mint van, lepleznie kell, mennyire gyötri a gyermektelenség, mert tudja, hogy helyzetéért önmagán kívül mást nem hibáztathat. Ha más nőnek elpanaszolhatná fájdalmát, könnyebbülne. De ha ezt bárkinek elmondaná, nemcsak hibáztatnák, hanem a szájukra is vehetik. Rossz elképzelnie, miként tárgyalnák ki, lám, milyen szép fiatal nő volt, mennyi lehetősége lett volna és milyen sorsra jutott. Ezért a fiatal nők mitsem tudnak arról, mit jelent az önként vállalt gyermektelenség.

Ismertem egy öreg hölgyet, akinél sikeresebbet nehéz volna elképzelni. Igen tehetséges volt, ragyogó tudományos pályát futott be és emellett önerejéből százmilliókra rugó vagyont is szerzett. Hosszú életének szinte legvégéig, annak utolsó két hónapjáig tevékeny és sikeres volt. Hatalmas vagyonát nemes célra szánta és nagyon gyanakvó volt, félt attól, hogy rászedhetik. Fiatalon, egyetemi hallgatóként volt egy halva született fia. Később nem tett meg mindent, hogy legyen gyermeke. Miután fokozatosan gyengülve ágynak esett, rá kellett jönnie, hogy vagyonával nem az lesz, amire szánta, túljártak az eszén. De ennél sokkal jobban szenvedett attól, hogy nem lett gyermeke. Kérdeztem az őt kezelő, sokat látott idős orvost, mint lehet az, hogy egy ennyire sikeres, tehetségét és adottságait minden más területen oly sikeresen kamatoztató nő ennyire szenved a miatt, hogy nem lett gyermeke. Ő, az orvos, aki sok-sok embert kísért már át a tulsó partra, a következő választ adta: Nem egyedi eset, hanem ez az általános. Valamennyi idős nő betege, aki önmagát okolhatta gyermektelensége miatt, így végezte be.

### 3.4. Elfojtás

**Lelki gubanc .** Ha valami megbántott, megsértett vagy magunk követtünk el szégyellni valót, és az feldolgozhatatlannak tűnik, minél hamarabb el akarjuk felejteni. Törekvésünk teljesül, élettanilag az elfojtást úgy képzelhetjük el, ha nem akarom, hogy eszembe jusson, akkor abban az idegi hálózati szakaszban, amely legérzékenyebb az esetre, inger híján útszűkület vagy rövidzár alakul ki. Ám, azon az útszakaszon nemcsak ez a fájdalom közlekedett, hanem más is és az útszűkület emiatt sok más terelőútra kényszerül. Lelki gubanc (komplexus) fejlődik ki. Nyelvünk híven szemlélteti az állapotot. Ha valakiben sok ilyen gubanc van, szétszórttá, szétesetté vált. Ha valakiben alig van, összeszedett, jól összefogott. Nem könnyű felszámolni, újra foglalkozni kell az esettel, beszélni kell róla, nem is egyszer. Ismét át kell élni a fájdalmat, a történetet és ekkor a megszakítás eltűnik. Ehhez általában más személy, sokszor szakértő lélekgyógyász segítsége szükséges, ugyanis saját erőből igen nehéz az elfojtott, így elfelejtett esetekre rátalálni. Véletlenül, hasonló esetet olvasva, hallva ugorhat csak be. Ezért is érdemes olvasni a rangosabb szépirodalmat és a Szentírást. Utóbbiban különösen sok olyan történet van, amely a bennünk található lelki gubancokat is segít feltárni.

**Ördögi gondolatok - a másodpilóta megszállottsága.** Valamennyien tapasztalhatjuk, főleg a fiatalab-  
bak, hogy váratlanul képtelen, gonosz dolog, a helyzethez nem illő gondolat törhet fel az elméből. Ez ijesztő, és akivel megesisik, annak erről az újságban olvasott rémes történetek, mint a százötven embert szállító gépet a hegynek vezető másodpilóta esete vagy hasonló szörnyű családi események juthatnak az eszébe. Ha ezirányú aggodalma és félelme erősödik, mind rosszabb állapotba kerül.

Aki vallásos, könnyen segíthet magán. Istenhez fordul védelemért, kéri 'ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg minket a gonosztól'. Ezzel elmém megszabadulhat a gyötrelmes önelemzéstől, mert nem az

elmémrel van baj, hanem külső tényező, a gonosz támad. De Isten segít rajtam, elűzi.

Aki nem hívó, ő is tudatosíthatja, hogy a rosszaságot, szörnyűséget nem az igazi valója gondolja. Efféle álmom nem nyomaszt komolyabban, hasonlók bőséggel forognak a tudatalattiban. Most, hogy ébren jutott az eszembe, csak annyi történt, hogy a fáradtság, kimerültség miatt egy pillanatra nyitott szemmel elaludtam, és ezt észre sem vettem. Azaz a gondolatom csupán álomkép. Mivel sikerült azonosítanom az eredetét, a tudatom 'szemeteskosarába' kerül és elenyészik. Ha majd kipihenem magam, nem jut ilyen eszembe.

Ha viszont már régóta viaskodok vele és így egyre jobban nyomaszt, ne azt hajtogassam, hogy 'nem vezethetem a gépet a hegynek', mert ezzel csak újra felidézem és így tovább erősítem a ördögi cselekvést ábrázoló mintázatot. A másodpilótának ehelyett lelki gubancná kellett volna alakítania, lehetőleg minél kisebbre. Olymódon, a fenti helyett a kiképzés során is tanított 'csak az előírt magasságot betartva vezethetem a gépet' felé terelem gondolataim folyását. Ebben nincs ott a 'hegynek' kifejezés, így ismétlődő ingerek híjján az ördögi gondolat mintázata gyengülni fog, majd elenyészik. Hasonló módon, minél kisebbé téve a gubancot, dolgozzuk fel nyomasztó gondolatainkat.

A rosszra és a jóra késztetést nem nehéz felismerni. Ami pusztító, abból egyre több kell, kimerít és süllyeszt. Például az ivászat, gyönyör, mámor és kábulat hajszolása felemészt. Ami épít, az nem merít ki. Sőt az idő haladtával kevesebb is ugyanazt a jó érzést adja.

**A boldoggá tevő viselkedés elfojtása .** Nemcsak az egyénnek, hanem a közösségnek is lehetnek lelki gubanchoz hasonló tünetei, elfojtásai. Ha valaki nemszeretem tevékenységre kényszerül, boldogtalanná válik. Hiába lenne könnyű az ilyen munka, sokkal fárasztóbb, mint az összetett, nagy figyelmet igénylő, ám szeretett tevékenység, mivel végzése közben az egyénnek folytonosan erőszakot kell tennie önmagán. Ma a világ népességének csupán 13 százaléka szereti a munkáját és a munkanélküliek sem boldogok. Viszont ha valaki kimondja, hogy csak olyan munkát vagyok hajlandó elvégezni, amit szeretek, nem tartják egészen épeszűnek. Csak a befutott ember említheti meg, hogy boldog az élete, mert azt csinálhatja, amit szeret. Továbbá akkor vagyok boldog, ha önzetlenül adok, nem csak anyagiakat, hanem bármi mást is, ami adható. A mai közvélekedés szerint ilyenkor magamat rövidítem meg, csak úgy, kézzelfogható haszon nélkül töröm magam, saját szabadságom egy részéről mondom le. Viszont az agykéreg ekkor jutalmaz a boldogság, az állandó csendes és néha túláradó belső jóérzés, kiegyensúlyozottság, elégedettség és békesség érzetével. Senkinek sem kell az önzetlenséget tanulnia, valamennyiünkben ott van.

2015 tavaszi vizsgaidőszakában akaratlanul is tudományos jellegű megfigyeléseket tehettem. Sokféle emberi kapcsolat van és régóta motoszkált bennem, hogyan lehetne egy-két szóban összefoglalni az 'úgy tégy másokkal, ahogyan szeretnéd, hogy veled bánjanak' jézusi tanítást. 2015 januárjában, a téli vizsgaidőszak idején ugrott be az önzetlenül ad kifejezés. Mivel szerettem volna tudni, van-e ennél jobb, pontosabb összefoglalás, kérdezgetni kezdtem a vizsgázókat, ki tudná megmondani, mit kellene tennie a boldogságáért. Légy elfogadó, türelmes, segíts a másíknak, ehhez hasonlókat mondtak, és alkalmanként csak hosszabb idő után említette meg valaki az önzetlenséget. Sebaj, az önzetlenül adni kifejezést beírtam a jegyzeteknek az örömmel, sikerélménnyel és boldogsággal foglalkozó, címével is erre utaló részébe és joggal gondolhattam, hogy ezt az is elolvassa, aki csak lapozgatja a jegyzetet. Ám a tavaszi vizsgaidőszakban csak úgy a harmincadik vizsgázó, egy fiú volt az első, aki erre hivatkozott és saját, ezzel kapcsolatos tapasztalatairól kezdett beszélni. Kétszer is megesett vele, hogy amikor pénztárnál állt sorba, a sor megtorpant, mert az éppen fizetőnél nem volt elég pénz. Ő mindkétszer odalépett és letette a hiányzó összeget, mivelhogy az időnk pénz és egyáltalán nem akkora összegről volna szó. Feltűnt neki, hogy a többi sorban álló értetlenkedve néz rá, mint olyanra, aki nem közülük való. Hasonlóan járt a laborgyakorlaton is, amikor a gyakorlatvezető törési veszteségként ötszáz forintot kért a csoporttól. Nem ő volt a tettes, de mikor egyedül kifizette az ötszázat, ugyanúgy megütközve néztek rá, mint az üzlet pénztárnál.

Nem részletezem, a csaknem hatszáz vizsgázó közül a fiúval együtt tizenketten emlékeztek az önzetlen adni kifejezésre. Amikor a későbbi vizsgákon a fiú fenti két esetét elmondtam és kérdeztem, mi a véleményük a fiúról, többségben voltak a feltűnni vágyó, bolond és hasonló vélemények. Viszont a hallgatók negyedrésze kimondta és vagy közel járt annak kimondásához, hogy önzetlen volt. Ez nem olyan rossz

arány. Nyilván még sokunkban ott lappang az önzetlenség, de nem szeretnénk, hogy emiatt bolondnak tartsanak és kinevessenek bennünket és sajnálkozzanak rajtunk.

**Az anyagiakat mindenek fölé helyező értékrend, közerkölcs fojtja el az egyén boldogsággal jutalmazott természetes viselkedését.** Azokra nézünk fel, olyanokat követünk, akiknek jóval több van, mint nekünk. Vannak ugyan olyanok közöttük, aki kiválóságuknak, találmányaiknak, igen kemény munkájuknak köszönhetik gazdaságukat. De a többségük, legalább is azok, akik leginkább a szemünk előtt vannak, inkább szereztek, szereznek maguknak. Ennek megfelelően mi is inkább kapni akarunk és csak kölcsönös alapon adnánk. Mint a párkapcsolatban is. Találkozik két fiatal, együtt töltenek pár órát és hamar kiderül, hogy mindketten inkább csak kapni akarnak. Ezzel a kapcsolatuknak máris vége. Ha legalább az egyik adna, de a másik csak kapni akar, akkor egy-két alkalommal még találkozhatnak. Tartósabb kapcsolat akkor alakulhat ki, ha kölcsönösségi alapon adnak, kapnak. Ebből akár házasság is lehet, de az évek folyamán a terhelésük nem egyenletes. Ha egyikük PhD-t ír, több munkát vállal, a feleség a gyermekkel van lekötvé, valamelyikük beteg vagy beteget ápol, a kapcsolat megrendülhet. A kevesebbet kapó félben feltámad az érzés, hogy elválík, fiatalabbra, műveltebbre, gazdagabbra, jobb természetűre cseréli le a párját. Ha legalább az egyik önzetlenül ad, akkor a kapcsolat mindhalálíg tartó, viszont ekkor a másik élősdisége lassan felemésztheti az önzetlen társ életerejét. Akkor lesz valóban boldog a házasság, ha mindketten önzetlenül adnak. Sajnos ez manapság ritkaságnak számít. Ha csak azért akarsz megházasodni, hogy boldog legyél, inkább ne tedd. Akkor házasodj, ha a társadat akarod boldoggá tenni.

### 3.5. Világ szemlélet alakítása

Az egyén világszemléletének fejlődését az öröklött adottságok és a nevelés együttesen határozzák meg. A tudat magzatkori, majd kisgyermekkor és rákövetkező, a felnőttkorig tartó időszak során alakul ki. 25 éves korban szilárdul meg az egyén világszemlélete. Világszemléletétől függ, minek tartja magát az ember a világban, milyennek látja azt, mit tart annak egyes dolgairól, mi lesz számára fontos és mi ami kevésbé értékes.

Csak arra figyel fel az ember, ami a benne kialakult világszemléletnek megfelel. Világszemléletünk, világképünk nem adhatja vissza a világ egészének összetettségét. Képtelenség lenne és nincs is rá szükség, csak a megmaradás szempontjából lényeges dolgokat fontos valósághűen tükröznie. A tudatalatti számára könnyen ábrázolható, kezelhető mintázatokra épül, már csak ezért sem várhatunk világszemléletünktől természettudományos pontosságú ábrázolást. Ezeket a gyermekek is gyorsan fel tudják fogni és mennél fiatalabb valaki, annál fogékonyabb a környezet által adott mintákra, mások viselkedésére.

Ha a bennünk kialakult rendszerrel, a világszemléletünkkel értelmezhetetlen dologgal találkozunk, általában észre sem vesszük, mivel elménk, mint értékelhetetlent nem dolgozza fel. Ha azonban közvetlen fenyegetésként hat, kénytelenek vagyunk foglalkozni vele és döntés elé kerülünk. Vagy megváltozunk, ami 25 éves kor után nem egyszerű, vagy töprengés nélkül elvetjük, mondván ez lényegtelen, kivételes és különben is érdektelen. Megtévesztjük magunkat, lásd a 3.1. fejezetben. Azaz az egyén a gondolkodását főleg csak arra használja, hogy önmagát, tetteit utólag igazolja. Ma a fogyasztói társadalom polgárának szembe-sülnie kellene azzal, hogy az állandó gazdasági növekedés, az életszínvonal emelkedése képtelenség. Már csak azért is, mert erőforrásaink, mint az olaj és a földgáz végesen fognak. Erre egyszerűen nem gondol. Ha kénytelen meghallani, első válasza az, ez nem így van. Ha valaki belátja saját hiányosságait, akkor magatartásának, életvitelének megváltoztatása csak úgy lehetséges, ha átalakítja már kialakult gondolkodásmódját. Ehhez létre kell jönnie az újfajta gondolkodáshoz szükséges agykérgi rendszernek, ami sok-sok tanulást követelő hosszú folyamat.

**Tanulás.** A Pavlov által felismert módon tanulunk. Lényege az, hogy az elme az együtt előforduló dolgokat együtt tárolja. Az összekapcsolódott elemek mintázatot képeznek. Elménk azonosítja, melyik mintázatnak mi felel meg a világban és a mintázatokat egymással összevetve hasonlóságokat, párhuzamokat képes

felismerni. Rögzülhet benne az is, hogy egy adott mintázat érzékelésekor melyik mintázatnak megfelelőt kell cselekednie.

Általában úgy rögzülhet belénk valami, ha ismétlődik. Ha egyszer rögzült, és a helyzet változott, a régi törlődése és az új beíródása időt igényel. Kleo cicánk esetén értettem meg pontosabban, mint történik ez. Kleo szíámi cica volt, és aki ismeri a szíámi macskát, tudja, ez a fajta nagyon ragaszkodik a gazdájához és mindenhová követi, sőt rajta alszik éjszaka. Kleot a kisebbik leányom szerezte nekünk, és miután ő is elhagyta a szülői házat, Kleo engem választott gazdájául. Nagyon hozzá szoktam az évek során. Reggel korán keltett, mert ki kellett eresztenem a kertbe. Nagy ritkán fordult csak elő, hogy este nem jött be. Egy nap korán reggel arra ébredtem, hogy Kleo nincs rajtam. Gondoltam, kint maradt és felkeltem, hogy beeressem. Nem messze az ajtótól, bent a szobában vettem észre az élettelen testét. Este még nem volt semmi baja. Nem keltettem fel a feleségemet, a kertben oda temettem, ahonnan telente a szomszéd madáretetőjén nyüzsgő madarakat leste. Csaknem egy hétbe telt, hogy, bár nagyon jól tudtam, hová lett Kleo, belső kényszernek engedelmessé kutattam utána, lehajolva, benézve olyan helyekre, ahová el szokott bújni. Ez egy hét teltével törlődött az elméből, utána a szokásos helyein már nem kellett keresnem. Kötődtek Kleóhoz hetente ismétlődő események is, például takarítás közben játszott a porszívó zsinórjával. Két hónap kellett ahhoz, hogy ne keressem a cicát porszívózás közben. A még ritkább esetek később törlődtek. Kilencedik éve, hogy nincs Kleo. Karácsony délutánonként ki kellett a karácsonyfa szobájából zárni, hogy legalább a gyertyagyújtás előtt ne játsszon a díszekkel. Ez máig sem törlődött. Mindez segít megérteni, milyen nehéz gyászolni a családban élő közeli hozzátartozót. Átlagosan két év kell ahhoz, hogy a nehezén túljuthassunk.

**Mintázatok átvétele, képes beszéd, példázat.** A tanulással a tudatalatti tartalmát bővítjük vagy módosítjuk. Ahogyan már említettük, a kisgyermek mintavétellel, utánzással tanul. Öntudatlanul veszi át a környezetében lévő, nálánál nagyobbak által nyújtott mintákat, csak azt nem utánozza, akiben már csalódott. Ez nem kerül erőfeszítésébe, ösztönösen teszi, anélkül, hogy észrevenné. 12 éves kora tájt ébred rá, hogy akik körülveszik, olyanok, mint a többiek és ettől fogva csak azokról veszi a mintát, akikre felnéz. De ez sem tudatos, nem elhatározás kérdése, kire néz fel, veszi-e tőle a mintát, ezt ösztönösen teszi ezek után is. Nincs annak tudatában, hogy átvett és magáévá tett valamit. Megfigyelhetem, hogy hatvanöt év fölött is veszem néha a mintát. Ez a tanulás leghatékonyabb módja, minden egészséges ember számára adott. Abban különbözhetünk egymástól, ki mit tud könnyebben a másiktól átvenni.

Amint már tárgyaltuk, világról alkotott elképzeléseink, világszemléletünk is képekben, mintázatokban összegződik. Egyrészt az ösztöneinket ábrázoló, kifejező képek irányítanak bennünket, továbbá a tapasztalt, megélt, belénk nevelt anyag is mintázatokként él bennünk. Ezért a megfelelő képek, képes történetek a nevelés igen hatékony, közvetlenül a tudatalattit alakító eszközei.

Hasonlító, a párhuzamokra építő eljárással, más dolgokkal összevetve képzeljük el és magyarázzuk a világot és benne az embert. Korábban ez volt az uralkodó módszer, a hagyomány, a szóban élő történelem, a mesék, regék, ezeknek rendszere és a világ egészéről képet adó vallás igazította el az embert a világ dolgaiban. Szemléletes képekkel, hasonlatokkal, példázatokkal hatottak a gondolkodásra és így vezették az egyént és a közösséget. Tudni lehetett, mi a jó és a rossz, mit szabad tenni és mit nem, mire kell törekedni és mitől kell óvakodni. Intettek arra, nem szabad meggondolatlanul csak a tennivalókra összpontosítani, hanem szemlélni, töprengeni, időről-időre mérlegelni kell, jó úton járunk-e.

Nagyon hatékony a példázatokkal való tanítás. Ha el akarunk érni valamit, ténylegesen hatni szeretnénk valakire, akkor példázatban beszéljünk. Idézzük fel, miként vonta felelősségre Dávid királyt Nátán próféta. Dávid és Góliát történetét mindenki ismeri. Dávid Izrael királya lett, országa felvirágzott. De olyat is tett, amit nem lett volna szabad, nem elégedett meg azzal, amije volt. Palotájában élt és számos felesége, másodfelesége volt. Egyszer a palotája tetejéről véletlenül észrevett egy nagyon szép asszonyt, Betsabét. Érdeklődött utána és megtudta, hogy katonafeleség és a férje oda van a sereggel. Dávid hívatta az asszonyt és vele hált. Betsabé várandós lett és tudatta Dáviddal. Ekkor Dávid üzent a sereg parancsnokának, hogy küldje haza szabadságra az asszony férjét, Úriást. Úriás hazajött, ám nem volt hajlandó bemenni a házába és ezt megmondta Dávidnak is. Erre a király vendégségbe hívta, lerészegítette, de Úriás ezután sem ment



be a feleségéhez. Ezek után Dávid üzent a sereg parancsnokának, hogy a visszatérő Úriást biztos halálba vívő összecsapásba küldje. Úriás elesett és Dávid feleségül vette Betsabét.

Nátán próféta, a főpap, példázatot mondva vonta Dávidot felelősségre. Van Izraelben egy gazdag ember, és bár rengeteg juha és marhája van, elorozta egy szegény ember egyetlen báránkját. Dávid nagy haragra gyulladt a vétkes ellen. Nem véletlenül, hasonlót vétett, a tudatalattija számára nyilvánvaló volt tettének és a báránkjás történetnek a párhuzama. De mivel ez most nem közvetlen fenyegetés, nem vált tudatossá, lásd a 2.3. fejezetben tárgyaltnál. Nátán most vonta felelősségre, rámutatván, hogy ő a király az, aki ezt tette. A sakk-matt helyzetbe került Dávid nem vághatott vissza, nem méltatlankodhatott, szembesülnie kellett azzal, hogy mekkorát vétkezett. Ha Nátán egyenesen Betsabé esetével kezdi, akkor Dávid királyi személye ellen irányuló sértésként kezelhette volna az ügyet.

Hasonlóképpen, kényesebb helyzetben, ha eredményt akarunk elérni, példázattal kísérletezzünk. Képzeld el, a lakótársunk nagyon rendetlen. Amikor hazaérek, látom, mekkora felfordulást csinált már megint. Ha kifakadok, hogy nem élünk disznóiban, vagy hasonlók robbannak ki belőlem, bizonyos, hogy visszacsap és nem lesz nagyobb a rend. Ha ellenben azzal kezdem, hogy most jártam az ismerősüknél, akitől egy könyvet kértem volna el, de akkora rendetlenség van nála, hogy könnyebb lesz a könyvet újonnan megvenni, mint nála megtalálni, eredményre számíthatok. A szobatársam egyet fog velem érteni, valóban, szörnyű ott a rendetlenség. Példázatom bogarat ültet a fülébe, és már ott motoszkál az elméjében, hogy rendet kéne csinálni. Nem esik neki máris, de számíthatok rá, hogy egy-két héten belül elviselhetőbb lesz a szobánk.

A mintavételen és utánzáson kívül akkor legkönnyebb, leginkább hatékony a tudatalatti fejlesztése, ha a 12 éven aluli gyermeket felnőtt tanítja. Ez a felnőttől erőfeszítést, odafigyelést és sok más igényel, viszont megéri, mivel a gyermek felnéz a tanítójára, és jóval fogékonyabb, mint később. Szomjúhozza a a gyermek a mesét és a történeteket és minden más, amit az ő kedvéért mondanak és csinálnak. Később az oktatási intézmények is alakíthatják a világszemléletünket, de mint később tárgyalni fogjuk, ez csak nagyon kevés emberre hat, lásd később lásd a 10.1. fejezetben.

Hatékonyan alakíthatja a tudatalatti tartalmát a szép, a művészetek. Csakhogy a szépet is tanulni kell, akkor hathat az átlagemberre, ha már foglalkozott vele korábban. Nagy tehetség kell ahhoz, hogy előképzettség nélkül, azonnal menjen a zenélés, az ének, a rajzolás, a tánc vagy más művészettel való foglalkozás.

**Láncszem a láncban.** Sajnos a nemkívánatos beidegződések tanulása már az anyaméhben elkezdődik. Ma már tudjuk, hogy mindaz a rossz, amit a várandós anya átélhet, a cserbenhagyottsága, bántalmi, a benne ébredő düh, félelem, harag, indulatosság, durvaság és irigység mind hat a magzatra. Alakítja annak idegrendszerét, méghozzá amikor a hatás a legmélyebben rögzül. Korai környezeti hatások, az anyaméhben tapasztaltakkal kezdve, azt is befolyásolják, hogy genetikai örökségünkből éppen mi nyilvánul meg, mely késztetések, milyen ösztöntörékvések mozgatnak majd bennünket. Ezért már a ma világra jött csecsemőt is terheli, hogy alapvető gondolkodási és érzelmi jellemzői nem annyira tökéletesek, mint amennyire lehetnének. Szentírásbeli kifejezéssel, már ő is hordozza, viseli szülei romlottságát. A születése után tanultak csak tovább rontanak rajta.

Mivel az ember legfontosabb, leginkább hatékony tanulási módszere mások utánzása, 14 éves korig a gyermek nem tehet arról, hogy milyenné lett. De a szüleimet és a többieket sem hibáztathatom azért, mert nem lettem tökéletes. Ők is csak azt adták tovább, amit felmenőiktől kaptak. Mindez, amit a Teremtés-történet eredendő bűnnek nevez, lásd a 2.5. fejezetben tárgyaltuk, 12-13 ezer évvel korábbi, a letelepedés során kialakult emberi változásokra nyúlhat vissza. Jómagam láncszem vagyok az eredendő bűn láncában. Kaptam a felmenőimtől és gyermekeimnek, unokáimnak adom tovább.

Két világszemlélet küzd egymással, hogy mint élhetünk romlott emberként és mit kell tennünk. Egyik, a beletörődő felfogás szerint az emberi természetet olyannak kell elfogadni, amilyen, nem lehet az embert bölcsőbbé, kedvesebbé, jobbá tenni és a társadalmat eszerint kell berendezni. Viszont a felvilágosodás nagy alakja, Rousseau szerint az embert a társadalom rontotta, rontja meg. Ha jobb társadalmat hozunk

létre, az emberek is jobbak lesznek. Jobb- és baloldaliságnak ezek a gyökerei. A jobboldali ragaszkodik a hagyományokhoz, mivel az emberi természet olyan, amilyen, a már járt utakat kövessük. Elfogadja azt, hogy az ember elnyomhatja, kizsákmányolhatja embertársait, mert hát ilyenek vagyunk. Továbbá a gyengébb állam hívei, mivel a kormányzók nem elég bölcsék ahhoz, hogy jól irányítsanak. Erős rendőrséget és katonaságot akarnak, mivel a bűn és a hódítás vágya állandóan kísérti az embert valamint a szabad piac hívei, mivel szerintük ez az egyéni önzőséget a közösség boldogításának eszközévé teszi.

A baloldali a fenti álláspontokat kishitűnek és érzéketlennek minősíti. Vallja, hogy ha a nevelési, művelődési, oktatási, sajtó és tájékoztatási rendszerünkön, valamint egyéb társadalmi célkitűzéseinken megfelelően változtatunk, akkor az emberek értelmesebbek, kedvesebbek, békésebbek és jobb lelkűek lesznek. Hisz a haladásban, hogy az ember egyre jobban viselkedővé és eközben egyre gazdagabbá válhat.

Egyik felfogás sem boldogít. Nem az éppen létező kormányzás a felelős azért, hogy romlottak vagyunk, mélyebb a gond, mi emberek tettük, tesszük egymást olyanná, amilyenekké lettünk. Nem fogadhatjuk el, hogy az ember ilyen, de nem várhatjuk, hogy gyorsan, intézmények változtatásával meg lehetne változtatni. Ehhez nemzedékek kitartó munkája szükséges.

Ha a környezete megfelelően viselkedik, nincs nagyobb gond a gyermekkel, mivel az utánzással eleve a jó ivódik belé. De mivel sajnos romlottak vagyunk, az utánzással épp a rosszat veszi át a kicsi. Ezért a javuláshoz az egyéb tanulási módszerekre, a 12 évnél fiatalabbak mesékkel majd történetekkel való nevelésére és a művészetek világába való bevezetésére kell támaszkodnunk. Ha ezekkel előbbre jutottunk, akkor a következő nemzedék gyermekei az utánzással is a jobbat kezdik majd tanulni.

### **3.6. Tudatfejlődés**

Tudatunk állapotától függ, miként fogjuk fel a világot. Ahogyan a gyermek megszületik, fejlődik és érett felnőtté válik, elméje lépésről lépésre összetettebb feladatokra lesz képes és az egyes tudati lépcsőfokra fellépve másként látja a világot. Annyira átalakul világlátásának rendszere, hogy később már nem tudja elképzelni, hogyan lehetett korábban olyan kis buta. Nehezen hiszi el, hogy rosszat téve valaha ő is eltakarta a szemét, abban a hiszemben, hogy így más sem veszi észre, mi történt. Már csak ezért sem szereti annyira a fiatal, ha felemlégetik, milyen volt kisebbségeként.

Röviden tekintsük át, miként tárgyalja a lélektan az én fejlődését. Elsődleges emberi szükségleteink az elemi élettani szükségletek, ezek a testi egyensúly feltételei. Ha ez megvan, a következő legalapvetőbb emberi szükséglet a biztonság, ami a lelki egyensúly feltétele. Enélkül állandóan vívódunk, szorongunk, nem tudunk igazából mással, mint saját védelmünkkel foglalkozni. Ennek birtokában otthon érzem magam a világban és nem kell állandóan saját létem igazolásával, magam értékének bizonygatásával foglalkoznom. Majd a másokhoz tartozás felé tágul a tudatom, és már nem csak én magam vagyok, hanem a családdal, a kisebb-nagyobb közösséggel való egység érzését is átélhetem. Tudatom további tágulásával nő az önbecsülésem, a magam értékének tudata, megélve azt, miként válok fontossá mások és a közösség életében. Legmagasabb személyes tudatszintként megélhetem, hogy képes vagyok magamat, tudatalatti és tudatos részem harcát és együttműködését és a világot kívülről látni és értékelni.

Nem ismertethetjük behatóbban a tudatfejlődésről alkotott elméleteket, sok van belőlük és még nem teljesen kiforrottak. Csupán annyit emelnénk ki, hogy a felfelé jutás folyamata, a tudat tágulása nem egyszerű. Egy adott szint akkor haladható meg, ha sikerült birtokba venni, azaz nem lehet egy fejlődési fejezetet átugrani. Ha megrázkódtatás vagy egyéb romboló hatás nem engedi az adott szint biztonságos birtokba vételét, a személyiség fejlődése sérül, alacsonyabb szinten reked meg. De nem lehet arról beszélni, hogy valaki pont adott szinten van. Lehetséges visszaesés és időleges előreugrás, a tágultabb tudatú állapot ideiglenes átélése, a csúcsmélység is.

Vannak olyan irányzatok, amelyek a személyes tudatszinten túli szintekről is beszélnek, ám ezeket csak az érheti el, aki keményen megdolgozik érte. A személy feletti tudatállapotokhoz csak hosszan tartó

testi vagy lelki gyakorlás után lehet eljutni. Példa lehet erre a keményen edző hosszútávfutó elméjének működése, lásd a 2.1. fejezetben.

**Ősbizalom és éberség.** Biztonságérzetünk is tanult, elsősorban a feszültségeket kezelő agykérgi központ (stresszközpont) behálózódásához kötődik és a tanulási folyamat sikerét a külső ingerek milyensége határozza meg. Mivel a szeretet áradását az állat is érzi, nem csodálkozhatunk azon, hogy a magzat és a csecsemő számára annyira fontos. A magzatkor és a csecsemőkor első fele az öntudat kialakulásának - az én és a világ létére való ráébredésnek, - kulcsfontosságú szakasza. Hacsak nem örökölt más késztetést, lásd lentebb, továbbá életének ezen a szakaszában azt érezhette, hogy szeretik, örvendezve várják és jövetele nagyon sokat jelent a környezete számára, akkor egyúttal az emberkében az is tudatosul, hogy ez a világ az ő világa és ebben otthon érezheti magát. Az így létrejövő bizalom és biztonságérzés mélyen meggyökereszik benne és lelkeségének meghatározó elemévé válik. Eredetével az egyén nincs tisztában, hiszen ebből az időszakból - a benső biztonságérzet kb. hathónapos korig fejlődik ki, - később már nincsenek emlékei, mert a maradandó emlékek általában csak a három és fél éves kor után rögzülnek. Ez a mélyen lakozó belső bizalom, az ősbizalom határozza meg az egyén egész életét, viszonyát az emberekhez.

Az ősbizalom hiánya egyrészt a magzati és a félévnél fiatalabb korhoz nyúlnak vissza. Ha valaki nem-várt gyermek volt, azaz keveset gondoltak rá és nem tudtak vagy gondatlanságból nem törődtek vele eleget, sírni hagyták, akkor az epigenetikai rendszere élethossziglanra megváltozik és ez a változás néhány nemzedéken át öröklődik. Akkor is, ha csak az apa ilyen, azaz a férfi ivarsejtjeinek epigenetikai állománya örökíti a viselkedést. Ha az édesanyja is ilyen, öröklötteen vagy ilyené tették, gyermekei már magzatkoruktól kezdve tanulhatják és ők is ilyenek lesznek. Az ilyen emberbe be van íródva, hogy nincs biztonságban, mivel a környezete előre nem látható módon változóban van és emiatt óvatosnak kell lennie és állandó készenlétben kell állnia, minél éberebbnek kell lennie. Mennél többféle csatornán jutott hozzá mindehhez, így akár apja, anyja öröklötteen ilyen, ráadásul őt nem is várták, és így tovább, annál éberebbé válik. Az ősbizalom hiánya a nő és a férfi esetén különböző tünetekben nyilvánul meg.

Az ilyen nő feltűnően ingerlékeny, gyakran tart attól, hogy a másik bántani akarja. Ha az a másik hozzá hasonló társadalmi helyzetű, támadásra hajlamos, mivel a legjobb védekezés a támadás. Az esetek nagy többségében nem volna erre oka. Hisztisnek szokták nevezni. Így a férfi nem enyhítheti a benne lévő feszültséget, a nők ezt nem engedik meg neki.

Ha pedig valami miatt váratlan vagy nehezebb helyzetbe kerül az illető, akkor nem úgy viselkedik, ahogyan a magát biztonságban érző ember. Például a szóbeli vizsgán hirtelen semmi sem jut az eszébe, pedig rendesen felkészült. Neki ugyanis több idő kell a döntéshez, valamennyi feszültebb, veszélyes helyzetet körültekintőbben kell mérlegelnie. Így a szóbeli vizsgán idő kell ahhoz, hogy az elméje megállapítsa, hogy ez csak egy szóbeli vizsga, ahol azt kell mondania, amit megtanult. Ő eleve nem lehet magabiztosabb. Emiatt azt gondolja magáról, hogy nincs elég önbizalma.

Ez az állapot nehezzé teszi az életet. De az ilyen kismama magzatának agykérge az édesanya éberebb állapota miatt több ingert kap, mint az átlagos várandós nő magzata. Mivel a magzati kéregsejtek az anyától kapott ingerek hatására kapcsolódnak egymáshoz, gyermekei hálózottabb agykéreggel, az értelmiségiként éléshez szükséges, az átlagosnál nagyobb térfogatú gyorsmemóriával rendelkeznek, lásd a 2.2. szakaszt. Ezért az átlagnál tehetségesebbek, vagy akár kiemelkedően és sokoldalúan tehetségesesek lehetnek. Városias környezetben időben felfigyelhetnek az ilyen tehetségekre.

Mit tehet, aki ilyen? Legjobb, ha elfogadja az állapotát és a következő tüneti kezelést alkalmazza. Amint rátör a riadalom, képből gondolkozva kapcsolja le a benne berregő vészcsengőt vagy a kigyulladó piros lámpát. Ha ezt sikerül beírnia magába, akkor valóban gyorsan megnyugszik és minden eszébe jut. Kívülről csak az látszik, hogy az illető megfontoltan és összeszedetten válaszol és higgadtan kezeli a feszültséggel járó nehéz helyzeteket. Láttam, mint alkalmazza ezt az eljárást a nagy hírű öreg lélekgyógyász (pszichoanalitikus). Ő sok évtizeddel korábban az ilyen jellegű gondjaira gyógyírt keresve ment el lélektant tanulni. Ritkán, de találkozom olyan vizsgálóval, aki maga jött rá arra, mit kell ilyenkor tennie.

## 4. Vallás

Cselekvéseinket világszemléletünk irányítja és akkor lehet fenntartható a társadalmunk, ha a megmaradásunkhoz kötődő dolgairól alapvetően helyes képet ad számunkra. Egészen a utóbbi időkig az emberek túlnyomó többségének világszemlélete vallásos keretben fogalmazódott meg. A vallásos nevelés során hatásos, világszemléletet formáló, erkölcsöt beépítő képek kerülnek az elmébe. Valamennyi műveltség, közösség jellemezhető vallásával. Nem találtak még olyan népet, törzset, melynek ne lett volna vallása, istene vagy istenei, amely ne tisztelne egy számára felfoghatatlan, a földi lét felett álló világot. A magát vallástalannak tartó emberek aránya csak az utóbbi évtizedekben és csupán néhány európai társadalomban ért el számottevő hányadot.

### 4.1. Biztonságérzet és vallás

Ok-okozatban gondolkodunk és emiatt akkor érezhetjük magunkat biztonságban, ha meg tudjuk magyarázni, hogy az életünket befolyásolni képes tényezők miért olyanok, amilyenek. Ha tudni véljük, hogy mi miért van, akkor ennek megfelelően viselkedve biztonságban érezhetjük magunkat.

**Természetes hit.** Ma Magyarországon az emberek közel hatoda jár többé-kevésbé rendszeresen egyházba, gyülekezetbe. Rajtuk kívül még az emberek több mint 70%-a mondja magáról, hisz abban, hogy 'az egész mögött kell lennie valaminek', vagy 'nem lehet az, hogy a világ egésze csak úgy magától létezzen'. Vizsgáljuk meg, mi lehet az ilyen, természetes hitként meghatározható megnyilatkozás mögött. Ha feszegetjük, vajon miért gondolja az illető, hogy 'az egész mögött kell lennie valaminek', kiderül, vélekedése alapvető emberi tapasztalatok összegzésének eredménye. Egyik ilyen mély emberi tapasztalat a természet rendjének érzékelése. Ez zsigeri érzésünk. Ha valaki a természetben elsősorban a kusza, veszélyes elemekre figyel fel, mint a 'nagy sötét rengeteg erdő', vagy amikor a tó 'fenyegető nagy víz', akkor az illető általában nem saját személyes tapasztalatai miatt szorong, hanem belső bizonytalanságát vetíti ki a természetre.

Másik alapvető, szinte magától értetődő, mindennapos emberi tapasztalat a munkához kötődik. Sikereinket annak köszönhetjük, hogy értelmes munkánkkal rendet teremtünk magunk körül, pl. házat építünk, kertet művelünk. Ősi tapasztalatunk, hogy ami gazdátlanul marad, rendezetlenebbé válik majd tönkremegy. A rend megjelenése az alkotó munka, fennmaradása az értelmes gazda folyamatos gondoskodásának következménye.

Ha gyermekként a természethez közel éltünk, megtapasztalva annak hatalmasságát és összhangját, akkor tudatalatti feldolgozás egy idő után ezt úgy értelmezi, hogy világunk egészének összehangolt rendje, és ennek fennmaradása a természet felett álló értelem műve. Ugyanis az anyagi világ egyedüli értelmes lénye az ember, de a természet rendjét nem mi hoztuk létre, ennek a rendben csak a termékei vagyunk. Mindez az emberből azután úgy bukik ki, hogy nem lehet az, hogy a világ csak úgy magától létezzen, lennie kell mögötte valaminek. Ennek megfogalmazásában a természetes hit mutatkozik meg. A természethez közel élő ember természetes módon hisz és előbb-utóbb megjelenik benne a természetfölötti fogalma.

Ha viszont a gyermekkori lakóhely elsősorban épített környezet, beleértve a betonrengeteg kevés szabad helyére odatervezett fákat is, és máshol sem volt rácsodálkozni a természet egészére, akkor a világ rendjét a tudatalatti emberi tevékenységnek tulajdonítja és a természetes hit nem alakul ki.

A természetes, csak 'az egész mögött kell lenni valaminek' szintjén megnyilvánuló, szunnyadónak is nevezhető hit az ember élete során felerősödik, mivel egyre több idő jut a szemlélődésre, a tapasztalatok összegzésére. Idővel a korosodó ember már nemcsak a világ egészében, hanem saját élete folyásában is felismeri a rendet. Úgy érzi, mindaz, amit korábban érthetetlen, zavaros történések sorozatának látott, valójában összefüggő rendszert alkot, amely valami felé terelte, tereli a sorsát. Nem véletlen, hogy a felmérések szerint az idősebbek 90%-a hisz a természetfölöttiben.

A vallásos nevelés akkor lehet hatékony, ha a gyermek elméjében már megjelent vagy kialakulóban van a természetfölötti képe.

**Természetes hit és a lét értelme.** Érthető, a világ rendjében elsősorban önmaga helyét keresi az ember. Megszületik, él, de tudomásul kell vennie, hogy a világ rendjéhez hozzátartozik a halál, az ő halála is. Amikor ez valakiben tudatosodik, rögtön felmerül benne a kérdés, mi az értelme a létének, ki ő, miért létezik egyáltalán, mi a helye a világban. Ezekhez szorosan kapcsolódó kérdések még, hogy miért létezik az emberiség és maga a világ. Életünk értelme az emberlét legfontosabb kérdése. Emellett másodlagosnak tűnik, mi lesz velem a halál után. Ha az ember megtalálta élete értelmét, akkor eszerint rendezi be az életét és ezek után világszemlélete megalapozottá, biztonságossá válik. Tudja, mi az életben igazán fontos, mire kell törekednie, mitől kell félnie, mi a világban a jó és mi a rossz. Ha eszerint él, akkor ha van valami a halál után, abból biztosan a jobbat kapja majd.

Amint valakiben meggyökerezik a természetfölötti értelemben való hit, a halál veszít félelmetességéből. Tudat alatt megfogalmazódik, hogy a felsőbb értelem és a saját értelmem rokonok, azaz a halálban csak az értelmet hordozó test pusztulhat el. Értelmes lényünk egy része halhatatlan lehet.

Később tárgyaljuk, a lét értelmére vonatkozó végső kérdésekre nem lehet természettudományos igényű választ adni. Emiatt a természettudomány módszereire, sikereire, eredményeire hivatkozó anyagelvű (materialista) bölcsélet tagadja a végső kérdések létezését, egyszerűen értelmetlennek tartja őket.

**Végső kérdések.** Most tekintsük át a vallás alapjául szolgáló vallásos hit ismérveit. Míg a természetes hit megreked 'az egész mögött kell valaminek lennie' kijelentés szintjén, addig a vallásos hit a természetfölöttit feltételező, a lét teljességét értelmező világszemléletet fogalmaz meg. Tekintve a különböző vallásokat, a természetfölötti lehet személyes létező, az Isten, vagy istenek, vagy lehet valamilyen más, meg nem személyesíthető értelem.

Második alapvető ismérv, hogy az ember meghajlik a természetfölötti előtt, hódol a nagyobbak, értelmesebbnek. Ezzel a emberlétének biztonságát is megalapozza. Érezve, tapasztalva, a világ egészének értelmes voltát, a hívó ember rádöbben arra, hogy saját személyes létének is megvan a maga értelme. Nem a vak véletlen sodorta ide, hanem a Teremtő szándékkal hívta létre őt is. Emiatt nem nyomasztja, miért is született erre a világra, miért éppen olyanok az adottságai. Elfogadja magát annak, aki, érezvén, hogy a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyenné. Aki hívó, a Teremtő iránti elragadtatással és hódolattal szemléli a világot. Elfogadja és szereti a világegyetem egészét, az életet, az embert, az emberiséget és természetesen saját magát is, mint aki a Teremtő akaratából létezik és a Tőle kapott képességekkel alakíthatja ezt a szép világot.

A vallásos hit gondolkodási módszere a bölcsesség. Mivel hasonlóságokban és párhuzamokban gondolkodik, nem mondhat bizonyosságot. Csak hihet, bízhat abban, amire jut. Ezért a vallásosság alapvető jellemzője a hit és a bizalom. Nem véletlen, hogy a vallás követőit a vallás híveinek nevezik.

## 4.2. Élettávlatok

Ha az értelmes, sokat tudó emberek közössége úgy tekinti az embert, mint a legértelmesebb állatot, egyben az emberi szabadságról is ítéletet alkotott. Ekkor csak a jelen és a múlt határozza meg a döntést, tudatosan követett értékrend nem hat. Ilyenkor az ember csak megél, de nem él igazából és a csak a mára tekintő, sodródó életmód hosszabb-rövidebb időn belül elpusztítja a közösséget. A magasabb rendű értékrendbe vetett hit és a bizalom, az ember felfelé tekintése a fenntartható és fejleszthető emberi műveltség alapfeltétele.

Életünk több, mint a legértelmesebb állatként való élés, tökéletesedésre, valós, minőségi fejlődésre is képes. Lelki és szellemi élettávlatunk is lehet. Lelki élettávlatunkat az eszmények, a természetfölötti világba vetett hit és az anyag fölötti célok alkotják. Az ember, hogy összhangba kerülhessen az eszményeivel,

elvontabb céljaival a fölötte álló hatalommal, a lelki élettávlatainak megfelelően igyekeznek élni. Mert ha van lelki élettávlatom, hajt valamilyen magasabb rendű cél, nem viselkedhetek akárhogy saját magammal, a másik emberrel és a természettel.

Miközben arra törekszünk, hogy a lelki élettávlatunknak megfelelően éljünk, anyagtalan, de az anyagi világhoz kötött szellemi élettávlal, a természetfölöttibe vetett hitnek megfelelő gondolkodási rendszer, fel-fogás alakul ki bennünk, azaz az ember azt kezdi jónak, szépnek és igaznak tartani, ami a természetfölöttibe vetett hit szerint az. Ennek megfelelően igyekeznek önmagához, embertársaihoz és a természethez viszonyulni, ennek megfelelő erkölcsi és intézményi rendszer alakul ki a társadalomban.

**Hit és vallás .** Hit és vallás nem azonosak: a hit a lelki síkon fogalmazódik meg és a vallás a hitnek a társadalom közegében való megnyilvánulása. A vallás erejét az mutatja meg, hogy az alapjául szolgáló hit mennyire képes szellemi élettávlal kialakítására és az ennek megfelelő viselkedésre indítani a társadalom tagjait. Állati tehetetlenségben való éléséből, legértelmesebb állati létéből istenhite emelte ki az embert. Ez adott számára magasabb rendű célokat, eszményt. A mély vallásosság hatalmas szerepet játszott a latin, a zsidó, az arab, az indiai, kínai és a keresztyén Európa történelmében is. Függetlenül attól, van-e Isten vagy nincs, egészen a 20. századig az emberiséget lelki élettávlata, Istenbe vetett hite vezette. Minden tettét, cselekedetét, alkotását Isten létezésében bízva vagy érezve végezte. Akár kereste Isten tetszését viselkedésével, akár nem, az ember mindig számolt Isten létezésének a tényével.

### 4.3. Vallásgyakorlás

Mivel a vallásos hit lényege a világ egészéhez és az élethez való viszony, igazi mértéke az, mennyire szereti és fogadja el az ember az életet, a többi embert, az emberiséget, a világ valóságát, a világmindenséget. Az élet és világ szeretete az emberek többsége számára az ősbizalmon alapul. Ha valaki szereti és elfogadja az embereket és a világot, vallásos beállítottságúnak tekinthető akkor is, ha szavaival istentagadó.

**Imádság.** Fontos ismérve a vallásos hitnek az imádság. Az imádság, a szent könyvek tanulmányozása, vallásos versek, énekek megtanulása és gyakori felidézése agyi hálózatainkat építi. Belénk vési a tanítást és ezzel a hitre hangolja a tudatalatti tartományt. Nem csoda, hogy a vallások ajánlják vagy egyenesen megkövetelik a rendszeres imádkozást, éneklést, igeolvasást. Ha az ember hisz, akkor az imádkozás, éneklés és igeolvasás megnyugtatja és örömet szerez számára, erőforrásává válik. Ezért a hívő ember rendszeresen imádkozik. Vannak akik akár naponta többször is, hosszabb időn át, vannak akik ritkábban, hetente csak egyszer és akkor is csak röviden. Ám az imádkozásra fordított idő nem feltétlen arányos a hit mélységével.

**Éretlen, gyermekes hit.** A gyermek hite korának, természetes fejlődésének állapotát, elsősorban szüleihez való viszonyát tükrözi és a felnőttek hitének biztonságára épül. Ha a felnőtté válás során a függetlenedés folyamata bizonytalan, akkor a világszemlélet és a hit sem fejlődik megfelelően és éretlen, gyermekes szinten marad. Az éretlen hitű felnőtt számára az anyagi és természetfölötti világ két külön, párhuzamosan létező dolog. Imáiban az éretlen hitű felnőtt Istentől csak a mindennapok gondjai miatt kér segítséget. Sokszor olyat szeretne Isten által elérni, amit a maga erejéből kellene megcsinálnia. Ilyen a 'hadd menjek át a vizsgán, ne azt húzzam, amit nem tudok', könyörgés. Imádsága nem arra szolgál, hogy az ember önmagát Isten rendelkezésére bocsáthassa, hanem arra, hogy Isten álljon az ember rendelkezésére. Vágya, célja eléréséhez felajánlásokat tesz Istennek, mintegy üzletfélnek tekinti Őt.

Aggályosan ragaszkodik a megszokott imádságokhoz, szertartásokhoz. Figyelmét a vallásgyakorlat pontos teljesítése köti le, ezeket tekinti Isten akaratának. Számára a vallás menekülés a köznapi élettől és a mindennapokat hitétől függetlenül éli, a tanult vallásos ismeretek nem váltak személyiséget kiegyensúlyozó, alakítani képes tényezőkké. Mindez gyakran kiegyensúlyozatlansággal párosul. A lelki egyensúly-

zavarok és éretlen hit közös oka általában az, hogy a szülők és a környezet nem adott megfelelő mintákat a kiegyensúlyozott, igazán élhető életre.

**Felnőtt hit.** Felnőtté válva a gyermek rájön arra, egyedül felelős az életéért és magára kell támaszkodnia. Nem rakhatja át az élet terheit másokra. Hite a felnőtté válás során jelentősen átalakul. Rájön arra, Istent nem a világon kívül kell keresni, Isten jelen van a világban, az emberiségben és mindenkiben. Istenhez való kapcsolatát a teljes élet iránti vágyában találja meg. Hite felnőtt hitnek nevezhető. Minél felelősségteljesebb életet él valaki, annál közelebb érzi magát Istenhez. Istent elsősorban az élet által és nem csupán vallásának gyakorlásával imádja. Isten hívására az életével felel, nem pedig szavaival, imádsága az élete maga. Általában keveset imádkozik, akkor sem kér, hanem magát, az életét ajánlja fel Istennek, azért fohászkodik, hogy Isten országa már itt valóságossá váljon. Isten őt arra ösztönzi, hogy merjen élni és szeresse az életet, Isten világát fogadja el a maga egészében, örömeivel és nehéz óráival együtt. Azért hisz Istenben, mert érzi létezését, látja a világban a jelenlétére vonatkozó utalásokat. Hite a természetes hit megnyilvánulása.

**Érett hit.** Meglehetősen személytelen a felnőtt hit Istene, mivel a súlypontja a látható világ. Komoly változásokon mehet keresztül, mert a felnőtt hitű ember életében is bekövetkezhetnek mélyreható válságok. Az ezekkel együtt járó belső megrendülés, szokatlan élmény lelki átalakulásokra vezet. Ezek érzékenyebbé teszi a hívőt Isten megnyilvánulásaira, addig nem ismert mélységek tárulhatnak fel előtte. Tartalmasabbá válik az élete. Nemcsak a maga, hanem a mások életében is észreveszi Isten munkálkodását. Érett hitével békességet, derűt áraszt maga körül. Jelenlétével is megnyugtatja környezetét, szebbé teszi a környezetében lévőket életét. Nem emlegeti a hitét, de érződik, békességben él Istennel.

Az érett hitű ember elmélyülten imádkozik, mert imái erőt, békességet, világosságot adnak számára. Legmagasabb foka az imádságnak az, amikor az ember Istennek teljesen átadva magát átéli a mindenséggel való egyesülés érzését. Ez megtisztít és megújít, hallatlanul nagy erőforrásokat szabadíthat fel. A szerzetes fő szándéka éppen az, hogy így tudjon imádkozni. Ehhez egyrészt magány, másrészt a társak hitének példája, továbbá sok évtizedes, lelki vezetők által segített gyakorlás is szükséges lehet. Egy agyfényképezéses vizsgálat szerint a vizsgált buddhista szerzetes agyának boldogságközpontja, - ez a terület egyébként a bal homloklebeny mögött helyezkedik el - annyira erősen működött, amihez hasonlót addig még nem észleltek.

Nem kötődik az érett hit az ember műveltségéhez, egyszerű emberek között is szép számmal találhatunk örömet és bölcsességet sugárzó, békét és nyugalmat teremtő személyiségeket.

**Hitre jutás, térítés.** Amíg valakinek a hite bizonytalan, de szeretne dűlőre jutni, feszültségben él. Ha az értelmével szeretne hitre jutni, vonzza a gyülekezetet, de a tudatalattija még vonakodik, akkor mindenkinek bizonygatja, hogy milyen nagyszerű dolog hívőnek lenni, mennyire jó, hogy megtért. Ha már valóban hisz, lásd a 3.1. fejezetben, akkor csökken benne a feszültség és azután nem foglalkozik oly erősen a hit kérdéseivel.

Ha valaki viszont lázad a tudatalattijában ott lévő természetfölötti ellen, minden útjába esőt igyekszik meggyőzni arról, hogy nincs Isten. Csak akkor csendesedik el, ha valóban eldőlt benne a kérdés. Aki valóban istentagadó, egyszerűen nem érdekli, hogy van-e Isten vagy nincs. Az érett hitű személy nem Isten létének bizonygatásával térít, hanem valóban érdeklődik a másik iránt és úgy akaratlanul is úgy bánik a másikkal, hogy az ezáltal kerül közelebb Istenhez.

#### 4.4. Vallás és társadalom

A vallás fel akarja emelni és ezzel meg akarja tartani a Földet betöltő, letelepedett társadalmakban élő embert. Ha az értelem csak az egyén lét- és fajfenntartási ösztönét szolgálja, azaz az ember csak a legértelmesebb állat, akkor nagyon gyorsan feléli a Föld erőforrásait. Előbb-utóbb összeomlanak a társadalmak

és az emberiség egészére is gyors pusztulás vár. Egyedüli lehetséges utunk, hogy megelégszünk a valóban szükséges anyagiakkal és a természetes rendhez illeszkedve tevékenykedünk. Haladhatunk, de csak kellő óvatossággal, nagyon megfontolva miféle újat vezetünk be. Ez csak akkor lehetséges, akkor élhetünk a valós helyzetünknek megfelelően, ha elsősorban az anyag feletti célok hajtják az embert és az ezeket megfogalmazó képeket belénk építve nevelnek fel bennünket.

A vallás hatalmassá teheti a közösséget, erre Róma korai korszakának vallásossága nyújt példát. Róma fejlődése a csodával határos volt. Egy kis latin település, melynek létezését a görög világ eleinte észre sem vette, és eredetileg még a latinok között sem játszott vezető szerepet, pár száz év alatt az akkori világ központjává fejlődött. Róma fénykorának nagyjai és történetírói a rómaiak vallásosságában keresték a világtörténelmi siker magyarázatát. Meggyőződésük szerint sikereik erős vallásosságuk jutalma. Nem az égiek akarata tette naggyá a rómaiakat, nem az istenek ábrázolása, a szertartások, imádságok voltak a fontosak, hanem az, hogy a rómaiak állandóan magukon érezték isteneik tekintetét. Mindennek, a háznak, a kertnek és a konyhának is volt istene. Isteneik arculat nélküliek.

Az ember által végzett tevékenységnek megfelelő isten mindig jelen van és figyel. Ha az ember nem úgy végzi a feladatát, amint kellene, az azt felügyelő isten mindezt nem torolja meg. Még csak közbe sem szól. Hanem ahogyan a terület sérül, úgy gyengül annak istene is. Viszont ha a világon egy valami megromlik, annak hatása máshová is kiterjedhet és hatalmas felforduláshoz vezethet, lásd később a 9.1. szakaszban a pillangó hatást.

Ha az ember vétett valamit és a terület istene gyengülni kezdett, ennek jele mutatkozik. Például egy kacska elkukorékolja magát vagy egy kő hirtelen elszíneződik. Az ott élők megriadnak, tudják, rosszat tett valaki és emiatt valamilyen rémség fenyeget. Gyorsan papot hívnak, aki a jósjel alapján megállapítja, melyik isten gyengül és azt is megmondja, miféle áldozatot bemutatva lehet az istent megerősíteni. A világ rendjének helyreállítása gyötrelmes, költséges folyamat.

Nem csoda, hogy a régi római igyekezett figyelmesebben dolgozni és tevékenykedni, elkerülni azt, hogy sértse a világ isteni rendjét. Mindent egyre jobban, az adott tevékenységet figyelő istennek tetszően igyekeztek végezni. Innen ered a religio szó, ami az 'egyre jobban', 'egyre gondosabban' jelentéssel is bír, s amely a vallás nemzetközileg használt megnevezésévé vált. Hangsúlyozzuk, nem az a fontos, hogy létezik-e Isten, vagy az istenek, hanem az a hatás a meghatározó, amit a róluk alkotott kép az adott vallást követő emberekre és így a társadalomra gyakorol.

Egy társadalom csak akkor tud felfelé emelkedve, fenntartható életre nevelni, ha van magasabb rendű mintákat adó szellemi vezető rétege. Nem eleve elveszett az ember, voltak olyan népes társadalmak, mint Tibet és az Edo kori Japán, amelyek az ösztönök hajtóerejét a szellemiekben való épülésre fordítva képesek voltak fenntartható életet élni.

Tibet már az őskorban is lakott volt és egészen a 20. század közepéig fenntartható módon élt. Kevés és sérülékeny a termőtalaja, óvni kellett. Nem szaporodhatott túl a népesség. Ennek megakadályozására meghúzták a mezőgazdasági és szellemi munka csaknem ezer éven át érvényes szabályait. Oszthatatlanná tették a családi birtokot, örököse a legidősebb fiú vagy férfi örökös híján a legidősebb leány lett. Csak ő köthetett házasságot. Így Tibet nem népesedhetett túl, földjeit nem zsigerelték ki. Aki pár nélkül maradt, otthon dolgozhatott vagy a férfiak és nők egyaránt buddhista szerzetesnek vonulhattak. Ott a rendház földje tartotta el őket. Aki oda belépett, legelőször is megtanult tanulni. Pár év alatt elsajátította, mint lehet akár húsz percen át, pillanatnyit sem lankadva, egyetlen tevékenységgel foglalkozni. Utána mindenki azt kezdte tanulni és művelni, amire hajlama volt, amit a legjobban szeretett csinálni. Így a szerzetesek, bár nem lehetett családjuk, nem gazdagodhattak, mégis kiegyensúlyozott, boldog és gyümölcsöket hozó életet élhettek. Jóval kevesebbet kellett itt dolgozni, mintha családot tartanának fent, és sok idő marad elmélkedésre, tudományra, művészetre és általában a szellem dolgaira.

Sohasem voltak többen a tibetiek két-három milliónál. Mégis, a tibeti nyelvű irodalom közel akkora, mint a latin nyelvű európai irodalom. Háromszáz éven át, egészen a 20. század közepéig Tibet népességének harmada rendházakban élt. Tibet szerzetesei közül sokan váltak kiváló hittudóssá, nyelvészé,



történésszé, orvosná, gyógyszerésszé vagy művésszé és az ő műveik töltik meg Tibet könyvtárait. Mindez a hallatlan szellemi kincs a fenntartható életre való törekvés gyümölcseként halmozódott fel.

**Vakhitűség.** Lehetséges, hogy egy kiforrott világszemléletű egyén ismétlődő tapasztalatainak hatására komolyabban módosítja világszemléletét, ám ez ritkaságnak számít. Sokkal gyakoribb, hogy ragaszkodik nézeteihez, még akkor is, ha azok kezdenek tarthatatlanná válni.

Amikor a felfogásunkkal össze nem egyeztethető dolog biztonságunkat kérdőjelezi meg, jelenhet meg a vakhitűségnek (idegen eredetű szóval fundamentalizmusnak) nevezett jelenség. Jellemzője, hogy megfontolás nélkül veszélyesnek ítéljük és visszautasítjuk a meggyőződésünket megkérdőjelező felvetéseket. Mindenképpen ragaszkodunk az általunk jónak érzett, tartott vallási, gazdasági vagy egyéb felfogáshoz. Mivel a vakhitűség a fenyegetettségből, a biztonságérzéshez való feltétlen igényből ered, nem meglepő, hogy elsősorban vallásos köntösben jelentkezik, bár megjelenhet számos más módon is. Eredetileg amerikai protestáns felekezetek nevezték magukat fundamentalistának. Feltétlen ragaszkodtak bizonyos vallási alaptételek tiszteletben tartásához. Meg akarták őrizni a vallás tisztaságát, bizonyos újításokról hallani sem akartak, mert azokat veszélyesnek tartották.

Nagyon ragaszkodik valamihez a vakhitű és ebben nem hajlandó engedni, egyezkedni. Nem ad fel semmit. Feltétlen tiszteli a sérthetetlennek tartott hagyományos felfogást. Mondjuk ragaszkodik a szent irat szó szerinti értelmezéséhez. Nem akar hallani arról, hogy a szent irat szavai netán a régi nyelvben mást jelenthettek, mint ma, vagy hogy a fordító értelmezése is befolyásolhatja, mit mond az adott szöveg. Például a bibliai teremtéstörténetet úgy érti, hogy Isten a világot szó szerint 6 nap alatt teremtette és így a világ csak 7-8 ezer éves. Nem fogadja el a teremtéstörténet másféle hittudományi értelmezését és a mai természettudományos eredményeket egyszerűen hamisnak tartja. Nem alkuszik, csak akkor érzi magát biztonságban, ha minden pontosan úgy van, ahogy a Szentírás alapján őszintén lennie kell. Képes valamit a végsőkéig ellenezni és valamivel teljesen azonosulni, de arra, hogy egyezséget, szövetséget kössön, türelmes vagy elnéző legyen, képtelen.

Akkor válik igazán veszélyessé a vakhitűség, ha az alapjául szolgáló eszmerendszer - legyen az vallási, világnézeti vagy akár gazdasági, - eltorzítja a világnézetet és emiatt rossz döntések születnek. Ilyenkor a vakhitű a valóságból csak azt hajlandó észrevenni, ami megfelel világnézetének, egyébről egyszerűen nem vesz tudomást. Ami nem értelmezhető a képzeletével, az számára eleve hamis. Akik máshogyan gondolják, azokra egyszerűen nem figyel. Súlyosabb esetben elhallgattatják vagy egyenesen üldözni kezdik a más véleményt hangoztatókat.

Példa erre, hogy egy, a fenntartható élet ügyének elkötelezett újságíró a Ford egyik igazgatóját kérdezgette. Bírálta a Ford üzletvitelét, mert városi forgalomra is hatalmas, nagy fogyasztású kocsikat gyárt és azokat erőteljesen hirdeti. Mint az újságíró megjegyezte, az embeberiség egyetlen év alatt annyi kőolajat használ el, amennyi évmilliók alatt felgyűlt szerves üledékből keletkezett. A Ford vezérigazgatójának válasza: 'Évmilliók, ez lehetetlen! Hiszen a világ a Szentírás szerint csak nyolcezer éves! Hiszek minden egyes kijelentésének! Különben is, nem lehet az, hogy elfogyjon a kőolaj meg a földgáz, hiszen Isten megígérte, hogy az embernek mindent megad, amire csak szüksége van.'

Nem buta ember a Ford idézett vezetője, hiszen okosan érvel. Bölcsnek viszont nem mondható, bolondnak inkább. Ragaszkodva a Szentírás szó szerinti értelmezéséhez, nincs tekintettel annak egészére. Egy-egy mondatot a szöveggörnyezetéből vakon kiragadva nem veszi észre, hogy a Szentírás egésze nem az egyes kijelentések gyűjteménye, hanem egységet, teljességet alkot. Számtalan szál, utalás fűzi egybe a Szentírás különböző történeteit, mondásait. Aszerint, bölcsen kellene azt tanulmányozni, értelmezni. Ugyanolyan jellegű hibát követ el, mint a Szentírás istentagadó bírálója, aki a Szentírás pár soráról kimutatja, hogy az szerinte nem állja meg a helyét, majd erre hivatkozva kijelenti, hogy a teljes Szentírás hamis képet ad a világról. Mind a vallási vakhitűség, mind a fenti istentagadó érv lényegi jellemzője, hogy a kérdés tanulmányozásához szükséges bölcsesség helyett az egyszerűbb okos, ám ez esetben bolond módszert követi és ezzel hamis eredményre jut.

Bármely vallásban felléphet a vakhitűség. Ha a társadalom egészét áthatja, akkor a kormányzat vallásos irányítás alá kerül, összefonódnak a vallásos és világi területek. Világi bíróságok a vallásos törvények szerint ítélik, a mindennapokat is szigorúan a vallásos előírásoknak megfelelően élik. A vallásos vakhitűség egyéniségről, önmegvalósításról hallani sem akar, mivel ezek veszélyeztethetik a hagyományos értékek mindenek felettiességét. Sokkal fontosabb a közösség, a hagyományok tisztelete, mint az egyén kibontakozása. Szélsőséges esetben az egyén élete sem számít, akár emberek tömeges pusztítása is megengedett lehet, ha az úgymond a jó győzelmét segíti.

Nem csak a vakhitűség jellemzi a Ford idézett vezetőjének megnyilatkozását. Számos, az idézettek-nél jóval nagyobb számú, vallásos fejezetet lehetne felhozni az újságíró érveinek támogatására. Amiket a szorult helyzetben lévő vezető előkapott, csak arra voltak jók, hogy legyen mivel igazolni saját tevékenységét. Nagyban gyengíti a vallás embert formáló erejét az, ha a hívő kicsemegezi magának azokat az elemeket, amelyek számára jól hangzanak, ígéretet mondanak, miközben elhanyagolja, félreérti azokat, amelyek követelményeket támasztanak vele szemben.

**Vallás és erőszak.** Tárgyaltuk, hogy a vallás az egyén és a társadalom biztonságának alapjául szolgál. Amíg a társadalmak egymástól elszigetelve éltek, addig a vallás műveltséget és társadalmat éltető szerepe egyértelmű. De ha a különböző vallású társadalmak érintkeznek, akkor a vallási különbségek gyakran összetűzésekhez, háborúkhoz is vezethetnek. Ha a másik nem fogadja el a világ általam vallott rendjét, az feszültségeket kelthet bennem és elbizonytalanít. Biztonságérzetünk alapjainak megkérdőjelezése zűrzavarhoz, ésszerűtlen viselkedéshez, akár véres összetűzésekhez is vezethet. Általában a gazdasági és más ellentétek is vallásos fogalmakat használva fogalmazhatók meg legjobban az átlagember számára. Ezért az emberiség fennmaradása szempontjából létkérdés, hogy a különböző vallások vezetői felismerjék a más-más módon megfogalmazott tanításaik alapvetően közös vonásait és a hívek ezek szellemében tanulják meg becsülni az övétől különböző vallások értékeit is.

De az együtt élő, gyakorlatilag ugyanazt a vallást gyakorlók között is felléphet a gyűlölködés, az erőszak, és kitörhet a háború. Ez akkor fenyeget, ha a vallást, amely természeténél fogva eleve sokszínű, egymástól észrevehetően eltérő elgondolásokat tartalmazhat, egységesítik, szabványosítják. Azaz csak egyetlen, szigorú pontossággal megadott értelmezést neveznek ki helyesnek, és aki nem ezt vallja, azt eretneknek, a vallásnak a hitetleneknél is veszélyesebb ellenségének tartják, akit ki kell vetni. Idővel az eretneknek tartott nézetekkel szemben egyre keményebb kézzel lépnek fel. Ez a történelem során erőszakhoz, számtalan hívő üldözéséhez és legyilkolásához valamint példátlanul véres, kegyetlen és országrészek népességét csaknem kipusztító vallásháborúk kitöréséhez vezetett. Ez a fajta vallásos erőszak korunkban is tombol és naponta szedi ártatlan áldozatait.

## 4.5. Az elme és a vallásos élmény

**Látomás.** Ha nem kóros folyamat eredménye, a látomás nem tekinthető betegségnek, csupán ébren látott álmokké. Álmunkban a tudatos és tudatalatti közötti határ eltűnik. Látomás főleg az ébrenlét határán léphet fel, amikor ébred az ember, nyitva már a szeme, de ugyanakkor még álmodik. Alakok jelennek meg a hajnali, reggeli szobában, elhunyt hozzátartozók, sejtelmes árnyak. Mindez súlyos megrázkódtatást jelenthet annak, aki néha átéli. Nem mer másnak beszélni arról, mi szokott vele történni, nehogy gyenge idegzetű betegnek nézzék. Pedig természetes folyamatról van szó.

Nappal is jelenhet meg látomás, ha a fáradt ember rövid időre elpilled, és átbillen az álmodó állapotba. Hirtelen azon veszi észre magát, hogy különös alakot, arcot lát. Ettől gyorsan felriad és érthető módon megdöbben. Hasonlóan hallhat beszédet, hangokat, sokszor igen nagy hangerővel. Érthető a rémülete, hiszen olyannak a hangját hallhatja, aki netán úton van. Nem nyugszik meg addig, amíg nem sikerül felhívnia és beszélnie vele. Ha nagyon rövid ideig tart az átbillenés, az ember a látott képtől megijedhet és félni kezd önmagától, lásd a 3.4. fejezetben az ördögi gondolatról írottakat.

Két agyféltekénk közül a bal az okszerű gondolkodás központja. Jobb féltekénk az érzelmi gondolkodás jellemző, teret és időt nem érzékelünk vele. Számára ismeretlen a lehetetlen fogalma, ez a félteke a megérzés, az alkotóképesség, a tudatalatti agytevékenység fő hordozója. Két féltekénk szorosabb együttműködése hatalmas lehetőségeket nyit meg az egyén és a közösség előtt. Régen az ember erősebben használta a jobb agyféltekéjét. Gyakoribbak voltak a látomások. Nagyon fontos gondolatokat jeleníthettek meg, tettek felfoghatóvá az ember és a közösség számára. Senki sem gondolta betegnek, nem akarta orvoshoz küldeni Odüsszeuszt, mert megjelent előtte Pallasz Athéné és útmutatást adott. Ésszerűséget túlhangsúlyozó mai világban a jobb agyféltekés tevékenységek visszaszorulnak.

Tudományos vizsgálatok alapján annyit lehet mondani, hogy a látomások megfelelő elektromágneses terek segítségével és megfelelő vegyületek adagolásával is előidézhetőek, továbbá a megfelelő agyterület kikapcsolásával el is tüntethetőek. Mindez nem győzi meg a látomást észlelőt. Ő azt emeli ki, soha még ilyen erős, tiszta tekintetet, gyönyörű tájat és más csodát még nem látott, nem is láthatott. Inkább azt mondják meg neki, honnan kerültek ezek az elméjébe.

**Vallásos tapasztalat.** A mély, érett hit forrása, egyesek Isten létének lehetséges bizonyítékaként is kezelik, a vallásos tapasztalat. Olyan eseményként, élményként írják le, melynek során az ember valamiképpen közvetlen, személyes kapcsolatba kerül a szenttel, az Istennel, észlelve annak létezését. A legfőbb érték átéléseként írják le, függetlenül attól, mi történt. Jelentkezése lelki újjászületéshez vezethet. Ne csak rejtelmes élményre, látomásra gondoljunk, habár az egyházi hagyományban erre is bőven van példa. Vallásos tapasztalat - egyesek szerint emberek milliói éltek és élnek át ilyen élményeket - sokkal egyszerűbben, csendesebben is megérinthesi az embert.

Apás szülésen ott lévő apa beszélt el, mit éltek át fiuk születésekor. Éppen megszületett a pici és letették az édesanyja melletti ágyacskába. Látja az apja, hogy kinyílik a fia szeme, olyan, mint egy felnőtté, és őt nézi. Majd az anyja felé fordul és őt is ennyire figyelmesen szemléli. Gyorsan szól a feleségének, hogy a fiuk nézi őket. Ismétlődött az eset és ezt már az anya is látta. Utána lecsukódott a pár perce született baba szeme és a boldog apa úgy ment haza, hogy rendkívül értelmes gyermekük született. De másnap és később is azt tapasztalták, hogy a csecsemő ugyanúgy viselkedik, akár kortársai. Nem tudtak arról, hogy az újszülött az első félóra során rendkívül éberem szokott viselkedni, mindez vallásos jellegű élménnyé vált az apa számára. Ez a jelenség állhat a lélekvándorlást hirdető vallások tanításai mögött is.

Velem történt, vallásos tapasztalatnak vehető esetet ismertetnék. A hetvenes-nyolcvanas években több ismeretterjesztő közleményem jelent meg. Két komolyabb ismeretterjesztő folyóiratot tartottak akkor számon, a Természet Világát és az Élet és Tudományt. A Természet Világa pályázaton díjazott munkaként közölt két írásomat. Miután a nyolcvanas évek közepén megismertem a világegyetem emberarcúságának elvét, elhatároztam, hogy írok róla. Csakhogy kényes területnek számított, értelmezése sértette az anyag mindenek fölöttiségét való marxista felfogást. 1987-ben alaposan átgondolva, a világszemléleti megfontolásokat kerülve fogalmaztam meg a kéziratot és beküldtem a Természet Világa éves pályázatára. Nem kaptam érte elismerést, az első díjat egy vidéki tanárképző főiskola marxista-leninista intézetének oktatója kapta, aki arról írt, mekkora képtelenség egyes fizikusok antimarxista felfogása. Nem bánkódtam különösen, éreztem, nem hiába írtam meg. Pár hónap telt el. Egy délelőtt benéztem intézetünk, az Atomki igazgatói titkárságára. Ritkán fordultam ott meg, de már régebben szóltak, hogy elvihetek onnan valamit és mivel éppen ráértem, átmentem. Nem volt ott a titkárnő, csak egy ismerősnek tűnő nő várakozott. 15 évvel korábban Budapesten, a Központi Fizikai Kutató Intézetben többször találkoztunk. Éva elmondta, hogy az Élet és Tudomány rovatvezetőjeként érkezett Debrecenbe és az igazgatóra vár, hogy megtárgyalják, mely debreceni tudományos eredményekről lehetne írni az Élet és Tudományban. Kapcsoltam, gyorsan elbeszéltem neki, mint jártam a Természet Világával és kértem a tanácsát. Megtetszett neki az anyag, elkérte a kéziratot. Átszaladtam a csaknem 150 méterre lévő szobámba a kézirat másodpéldányáért és visszaérve még mindig egyedül találtam. Átvette a kéziratot és mondta, majd meglátja mit tehet. 1988 nyarán, két héttel azután, hogy Kádár Jánost leváltották, az Élet és Tudomány közölte a munkámat.

A vallásos tapasztalat során átélt élmény egybefogja az ember tudatalattijában már korábban is ott lévő,

ám addig összefüggéstelen tapasztalati anyagot, megvilágosítva azok közös eredetét. A megvilágosodás pillanata a bölcs gondolkodást jellemző 'megvan!' érzésnek felel meg, csakhogy itt a felismerés nem egy feladat megoldására, hanem az ember egész lényét meghatározó kérdésre vonatkozik.

**Halálközeli élmények.** Nem csodálkozhatunk azon, hogy a halálközeli élményekben vallásos jellegű képzetek jelennek meg. Két ilyen halálközeli élményt ismertetnék, mindkettő lelkigondozással is foglalkozó hallgatótól származik. Falusi öregember élte át az egyiket. Hatalmas, aranyló mezőn aratott és ez hallatlan felszabadulással és örömmel járt számára. Boldog emberek seregét látta a búzaföldek között az égbolt leginkább ragyogó része felé vonulni.

Nem mindenki számol be felemelő, felszabadító halálközeli élményről. Öngyilkosok és létrontó egyének halálközeli élményei a valamennyi vallási rendszerben valamiképp megjelenő véghetetlen és kilátástalan szenvedést idézik fel. Ez a másik halálközeli élmény ilyen jellegű. Iszákos egyén élte át, aki italmérésben találta magát. Mérhetetlenül szomjas volt, ám valahányszor megragadhatta volna az előtte lévő behűtött sört vagy egyéb szomjoltó italt, keze minduntalan átment a poharakon. Képtelen volt azokat megragadni. Nem véletlenül élte át az illető, mindenéből kisémmizték. Élménye megfelel a létfenntartási ösztönhöz rendelhető ösképeknek, lásd a 2.3. Tantalosz kínjait.

**Elmélyült imádkozás vagy elmélkedés .** Agyfényképezési módszereket használva követték, miként viselkedik a különböző vallások mélyen imádkozó szerzeteseinek agykérge. Az angol apácákon és tibeti szerzeteseken végzett megfigyelések azonos eredménnyel jártak. Egyrészt, az agynak az a része, mely a figyelő embereknél erősebben igénybe van véve, az imádkozó, elmélyedő szerzetesek esetén is fokozottan működik. Észlelnek mindent, éberek, tisztábban és mélyebben fogják fel a világot, de mégis felülemelkednek a környezetükben történeken. Továbbá az egyén tér és időbeli elhelyezkedésével foglalkozó agyterület alig jelez, azaz mintha a személy téren és időn kívüli állapotba került volna. A mélyen imádkozó szerint ilyenkor egynek érzi magát a mindenséggel. Ez a kép is része ösképeinknek. Bizonyos gombából származó szert használva is előhívható.

**Vallásos élmény és az elme jel/zaj viszonya.** Fontos kérdés, mi játszódik a vallásos élményt átélő ember elméjében. Mi működik másként, jelzi-e egyáltalán valami a különleges állapotot. Mi történik, ha valaki igazán mélyen imádkozik, elmélkedik vagy éppen halálközeli élménye van? Lassan a mai vizsgálati módszereink és a felgyült tapasztalat erre is tud valamiféle választ adni. Agykérgünk kb. 30 milliárd agysejtje igencsak zajos rendszert alkot. Sejtcsoportok milliárdjai adnak jelet egyszerre, ingerlik egymást. Műszereink észlelik, melyik agyterület dolgozik erősebben, mekkorák a kialakult jelek. Csak néha emelkedik ki a zaj háttéréből olyan jelcsoport, ami gondolatnak vagy utasításnak felelhet meg. Néha viszont az agy működése sokkal áttekinthetőbb. Jelentősen javul a jel/zaj viszony mert a jelek sokkal kifejezettebbé válnak vagy a zaj csökken le. Agyterületek csendesednek el és bizonyos jelek jóval erősebbé válnak. A vallásos élmény valószínű a rendezettebb elmeállapotban mutatkozik, buzgó imádság, elmélyült szemlélődés állapotában ilyen agyműködést észlelnek a műszerek. Amikor valaki hirtelen életveszélybe kerül, másodperceken belül lefuthat előtte a teljes élete és sok mindent megért, mi miért történt.

Amikor valaki halálközeli állapotba kerül, már leállt a szíve. Agykérgem sem kap táplálékot. Teljesen elcsendesedik az elme, zaja elül. Csak az mutatkozik benne, ami igazán fontos. Isten gyermeke vagyok-e, aki a világosság felé tart avagy pusztulás, pokoli rémségek, a teljes megsemmisülés vár-e reám. Ezzel szembesülök. Természetesen ez megvan elmémben máskor is, de a világ zaja elnyomja. Ha ingerben szegény környezetbe kerülök, mondjuk félreeső falusi házban éjszakázom, ahol teljes a csend, hűtőszekrény zaja és más sem zavar, szokatlannak hat először. Elmém lecsendesül és szembesülhetek önmagammal. Ekkor nemcsak a bensőmet ismerhetem meg jobban. A kísértő is ilyenkor támad. Sivatagban, pusztában éjszakázva könnyebben rám tör. Jézust is a pusztában kísértette az ördög. Nem a homokdomb mögül támadnak rám a megjelenő rémségek. Belőlem jönnek, nekem magamnak kell megküzdeni velük.

## 5. Vallásokról

Egy adott vallás világszemléletének jobb megértéséhez ismernünk kell a vallás alapfogalmait, rendszerét. Jogos a kérdés, honnan származhat egy-egy vallás, miként jutott a törzs, a közösség a vallásához. Általában a vallások eredete a múlt kódébe vész, de ahol tudjuk az eredetet, a forrás mind hasonló. Szó sincs arról, hogy a vének vagy bölcsek gyülekezete agyalta volna ki. Ahol szó esik az eredetről, ott személytől ered, aki kinyilatkoztatta azt. Ennek során a vallást alapító személy különleges lelkiállapotba kerül, melynek során egy természetfölöttinek mutatkozó hatalom őt használja fel arra, hogy üzenjen valamit az embereknek. Azután a kapott tudás szájáról szájra terjed és csak néhány nagyobb vallások esetén foglalták őket írásba. Így keletkeztek a szent könyvek.

### 5.1. Kinyilatkoztatás és szent könyvek

Ugyan emberek írták a szent könyveket, de a vallások szerint a szerzőket isteni kinyilatkoztatások vagy sugalmazások vezérelték. Először a három nagy egyistenhívő vallás kialakulásában meghatározó szerepet játszó személyek, Ábrahám, Mózes, Pál apostol és Mohamed elhívásának rövid történetét ismertetjük. A szent iratokban található igen részletes leírásokból azokat az elemeket kíséreljük meg kiemelni, amelyek érthetőbbé tehetik, mi is történt velük. Jézus élete annyira összefonódott a keresztyénséggel, hogy életével, tevékenységével ott foglalkozunk részletesebben.

**Ábrahám.** Ábrahám a legnehezebb helyzetekben is feltalálta magát. Sikeres volt és gazdag lett, de nagyon sokáig nem lett gyermekük. Sára csak idős korában szülte meg első és egyetlen gyermeküket, Izsákot. Ábrahám másik fia, Izmael, az arabok őse Hágártól, Sára szolgálóleányától még Izsák előtt született.

Ahol Ábrahám élt, már 12 ezer évvel ezelőtt is áldoztak gyermeket lásd a 2.4. szakasz végén, a gyermekek életét járványokkal elrabló istennek és ez a borzalmas áldozati szertartás nyolcezer évvel később, Ábrahám korában is létezett. Karthágóban, a hatalmas, föníciaiak által alapított városban is ott volt az elsőszülöttek temetője. Ahol Ábrahám élt, ott is ez volt a követelmény, az elsőszülöttet, a legkülönbet, aki megnyitotta az anyja méhét, fel kellett a megfelelő istennek áldozni, hogy elégedjen meg ezzel és lehetőleg ne ragadja el magának a többit is. Mivel Ábrahámnak és Sárának eleve nem születhetett több gyermeke, Ábrahám részéről Izsák feláldozása csak a nép által kikényszerített cselekedett lett volna. Bár a sokistenhívő vallásokban is ott volt a legnagyobb, az egyetlen Isten, de vele nem törődtek, mert nagyon messze volt, az emberek mindennapjaira ható egyéb isteneik voltak a fontosak.

Izsákot fel kellett áldoznia, de Ábrahám érthető módon igyekezett minél későbbre halasztani az elkerülhetlent. Végül is elindultak az áldozat bemutatására kijelölt hegyhez. Szolgák nélkül, a kísérők a hegy lábánál maradtak, Ábrahám Izsákkal együtt elindult felfelé. Izsák akkor már felnőtt lehetett, mert ő vitte fel az áldozati máglyához szükséges fát, Ábrahámnál a kés és a tűz volt. Bár fent a hegyen fellobbant a máglya, Ábrahám mégis Izsákkal együtt tért vissza a szolgákhoz. Az egyetlen, valamennyi egyéb istennél felmérhetetlenül hatalmasabb Istenre hivatkozott, lásd a sokistenhitet tárgyaló 5.3. szakaszban, aki Izsák helyett egy kost küldött áldozatul.

A Teremtéstörténet szerint Isten Ábrahám hitének vizsgálatként kérte a nagyon későn született egyetlen fia, Izsák feláldozását és csak akkor vet véget a kegyetlen lélekvizsgálatnak, amikor Ábrahám már a farakásra kötözte a gyermekét és előveszi a kését. Mindez arra utal, hogy bár a korai zsidóság eljutott az egyetlen Isten fogalmáig, Ő egyelőre mégiscsak haragvó, kegyetlen, azaz emberszerű, emberi módon viselkedő volt számukra. Másutt az Ószövetségben már az olvasható, hogy Isten ellenzi a gyermekáldozatot. Ábrahám szembe mert fordulni a sokistenhitben élő világgal és Istenére hallgatva elvetette a környezete által követett, gyermekáldozattal békíthető istenséget. Ezzel a világtörténelem talán legnagyobb hatású lázadó-jává vált.

**Mózes.** A zsidóság Isten választott népe. Mózes az akkor Egyiptomban rabszolgasorsban, ám viszonylagos biztonságban élő népnek a vezetésére szólította fel Isten. Mózesnek menekülnie kellett Egyiptomból. Akkor szólt hozzá Isten, amikor idegen földön, félsivatagos vidéken juhokat legeltetett. Egy égő, ám a tűzben el nem hamvadó csipkebokrot vett észre. Odament, hogy közelebről lássa a csodát. Isten az égő csipkebokorból szólt hozzá, megparancsolva neki, menjen vissza Egyiptomba, járuljon a fáraó színe elé és hozza ki a rabságból a hébereket, Izrael népét, és vezesse el őket a tejjel és mézzel folyó földre, Kánaánba (a mai Izraelbe), amely akkor még számos más nép lakóhelye volt.

Mózes megrettent a hallatlanul nagy feladattól. Hogy merjen ő ilyen kéréssel a világ leghatalmasabb embere, a fáraó színe elé kerülni és egyáltalán, hallgatnak-e rá a héberék. De a vonakodó Mózes Isten meggyőzte, hogy Ő mindig vele lesz és így úrrá lesz minden akadályon. Mózes megkérdezte, mi a neve, mert a zsidók kérdezni fogják. Isten a VAGYOK AKI VAGYOK néven nevezte meg magát.

Hallatlan nehézségek kísérték Mózes vállalkozását, csak súlyos természeti csapások sora, az egyiptomi tíz csapás vette rá a fáraót arra, hogy engedélyezze Izrael népének Egyiptom elhagyását. Bár Izrael népe távozhatott, a fáraó meggondolta magát és a hadsereg a kivonulók után eredt. Ám a nép csodálatos módon száraz átjárót talált és átkelhetett a Vörös tengeren, míg az őket üldöző egyiptomiak harci szekerei elakadtak a sárban, és az átjárót előntő tenger elpusztította az üldöző sereget. Isten és a héberék a Sínai-hegynél kötöttek szövetséget, Mózes fent a hegyen kapta meg Istentől a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát és a szóban kimondott törvényeket.

Bár a sivatagban vándorló nép talált enni és innivalót, az egyiptomi húsosfazekakra emlékezők mégis lázadoztak Isten ellen. Magának Mózesnek is megrendült a hite, ezért sem a lázadók, sem Mózes nem léphettek az ígéret földjére. Negyven évet töltött a nép a sivatagban, ezalatt az Egyiptomba visszavágyók mind kihaltak. Mózes még megpillanthatta az ígéret földjét, csak azután halt meg. Izrael népének történetét, a sivatagi vándorlást, az Istentől kapott törvényeket a Szentírás első részének, az Ószövetségnek az eleje, Mózes öt könyve, a Tóra foglalja magába.

**Pál elhívása .** Pál 1-5 között született Tarszoszban (a város ma Törökországban van), tekintélyes, római polgárjogot kapott zsidó család gyermekeként. Körülmételesekor a Saul nevet kapta. 15 évesen Jeruzsálembe küldték, hogy rabbivá neveljék. Mivel a tarszoszi zsidó közösség a sokistenhitet követő népek között élt, Saul gyermekként behatóan megismerkedhetett a görög-római műveltséggel és a római birodalom vallási életét meghatározó sokistenhívő vallások jellemzőivel is. Jeruzsálemben a kor legnagyobb rabbijának lett a tanítványa.

Saul a vallási vezető réteg tagjaként tanúja volt Jézus feltűnésének és mindannak, ami Jézussal, majd később tanítványaival történt. Maga is szenvedélyesen üldözte Jézus követőit és egy keresztyén vértanú kivégzésében személyesen is közreműködött. Amikor az új hit, a keresztyének esküdt ellenségeként Damaszkuszba tartott, hogy üldözze, fogságba vesse az ottani keresztyéneket, útközben hirtelen önkívületi állapotba került. Látomásában Jézus szólt hozzá, megtérésre hívta és megmondta, mit kell tennie. Saul azonnal megtért, ekkor oldódhatott fel elméjének a hivatalos zsidó felfogát követelő tudatos és a Jézus követő tudattalan tartománya közötti feszültség, lásd a 3.1. szakasz elején. Felvette a Pál nevet. Téríteni, tanítani kezd, és az új hit eszmerendszerének megfogalmazójává válik. Egy idő után nem csak a zsidókat téríti, hanem a sokistenhívő tömegek térítéséhez kezd, ahol emberfeletti munkát végezve hatalmas sikereket ér el. Hihetetlenül nagy a munkabírása, igen sokat utazik. Amikor éppen nem volt úton, hitvédelmi leveleket ír. A római keresztyénüldözések során, valószínűleg 67-ben Pált is kivégezték.

**Mohamed elhívása.** Mohamed arab kereskedő volt, írni-olvasni sem tudott. Állandóan marakodtak az arab törzsek, pusztították egymást, dúlt a vérbosszú, nagyon sokat részegeskedtek. Mohamed családja nem tartozott a sikeres családok közé. Negyven éves koráig Mohameddel semmi különleges nem történt. 610-ben, amikor éjszaka egy barlangban aludt, látomásra riadt fel. Úgy érezte, Isten ott van vele. Angyal jelent meg előtte és Isten ígéretére szólította fel. Mohamed tiltakozott, hogy nincs ehhez képessége és

ereje. Ekkor az angyal olyan erővel ölelte meg, hogy Mohamed csaknem belepusztult. Majd az angyal újra felszólította: "Hirdess!" Ismét ellenállt, de a harmadik szorítás után kibuktak szájából az első isteni igék. Miután magához tért, kétségbeesett. Testileg-lelkileg is a halál közelébe került. Azt hitte, megtébolyult, állapotát elviselhetetlennek érezte. Rohant a közeli szirthoz, hogy a mélybe vesse magát. De ott egy angyal várta, aki mint Gábiel főangyal szólt hozzá. Annak látványától nem tudott szabadulni, a hatalmas szellemi erő elől nem volt menekvés. Visszafordult elment a feleségéhez és elmondta neki, mi történt vele. Felesége nagyon okos volt, meggyőzte őt, hogy nem őriült meg.

Hasonló élményeket éltek át a zsidó vallás prófétái is, de Jeremiás és más próféták - a vallásos hagyományt, például Mózes életét is ismerve - tudták, miféle erő hat rájuk, mit jelent Isten küldöttjének lenni. Mohamed minderről addig mit sem hallott. Családjának egy tagja, aki keresztyén volt, nem kételkedett abban, hogy Mohamed Isten küldötte. Néhány év elteltével Mohamed is belátta ezt és elkezdte hirdetni Isten igéjét. Nem egyszerre, hanem huszonhárom éven át, szakaszonként jutott el a kinyilatkoztatás Mohamedhez. Később is az első esethez hasonló gyötrődések kísérték az alkalmat. Mohamed néha még az eszméletét is elvesztette és apránként törtek fel belőle a gyönyörű nyelvezetű verssorok, melyekhez hasonló szépségű, tömörségű arab verseket addig senki sem hallott. Minden egyes alkalommal tömeg vette körül. Az ott lévők egyenként csak egy-egy egy rövid szakaszt ismételve megtanulták és az írástudók leírták a Mohamedből kiszakadt verseket. Mohamed halála után szerkesztették egybe a teljes szöveget. Így született meg a Korán.

Mély hatást gyakoroltak az arabokra a Korán csodálatos versei. Egy idő után senki sem kételkedett Mohamed prófétaságában. Meg voltak győződve arról, hogy ez a műveletlen ember csak Istentől kaphatta mindazt, amit versekbe foglalva kiadott magából. Az új hit, Isten üzenete az arabokhoz, rohamosan terjedt. Az addig egymást pusztító arab törzsek közösségbe forrtak és száz év leforgása alatt hatalmas, a Himalájától a Pireneusokig terjedő világbirodalmat hoztak létre.

**Próféta elhívása.** A próféta Isten üzenetét hirdetve az igazságot, a tényleges helyzetet tárja fel az embereknek. Általában igen értelmes, sok mindenről tudó, jól tájékozott személy. Felismeri, hogy nagy veszély fenyeget és a népet romlásba taszító bűnös viselkedést, rövidlátó felfogást ostorozza.

Nem könnyű az igazsággal szembenézni, az ember hajlamos magát áltatni, félrevezetni, lásd a 3.1. fejezetet. Kivételesen sok tudás, értelmes, tiszta gondolkodás és még így is sok töprengés szükséges ahhoz, hogy az ember a igazságra rádöbbenjen. Mert tetszetős érvekkel könnyen ámíthatom magam és elhessegethetem a nehéz gondolatokat. De ha már elég sokat tud, mivel gyakran foglalkozik a kérdéssel, akkor belé ivódik, átírja a tudatalattiját a valóságos helyzet és a közelgő fenyegetés. Ugyan megfordulhat a fejében, hogy mindezt a saját érvényesüléséhez is felhasználhatná, mondjuk idejében felajánlva a szolgálatait a készülődő hódítónak, de nem teszi, mert hűséges népéhez és messzebbre lát.

Miután felismerte, milyen helyzetben van a nép, növekszik benne a feszültség. Ha magába fojtja mindent, belezavarodhat, belebetegedhet. Megteheti, gyakrabban fordul elő, hogy elkezdi inni és ezzel csökken benne a feszültség. Miután elitta az eszt, már nem fogják zavarni a nyomasztó kilátások. Végzetes számára a harmadik lehetőség is, de a próféta ezt választja, mert úgy érzi, máshogyan nem tehet, ezt követeli meg a belső hang, az isteni készítés. Kezdi magyarázni az embereknek, milyen állapotban vannak, mi fenyeget és ezért mit kellene máshogyan csinálniuk.

Nem csak a hatalmasok haragját vonja magára a próféta fellépése, hanem embertársai is kivetik. Kinek hiányzik az, hogy valaki csak úgy jövőbeni veszélyekkel riogassa és magyarázza neki, mi a tennivaló. Bántják, üldözni kezdik, fogságba vetik, életére törnek.

Eleve magányos a próféta, hiszen alkata és főleg tudása miatt nem hangolódhat rá a többség érzéseire, már emiatt is kitaszított. Ha pedig hirdetni kezd, rázúdul a harag. Sikeres és közkedvelt a hamis próféta lesz, aki először is saját magát téveszti meg, majd a nyilvánosság előtt is hangoztatja a valótlan, ám megnyugtató dolgokat. Őt szeretik és jutalmazzák, mert olyanokat mond, hogy itt van városunkban Isten temploma és nem hagyja magára Isten a várost, eddig sem hagyta. A próféta a hozzá hasonlóktól kap támogatást, akik

tudják, hogy igazat beszél, amit ők maguk nem mernek kimondani. Ha a prófétát egyáltalán fel merik keresni, csak titokban, éjszaka teszik, ahogyan Nikodémus látogatta meg Jézust.

## 5.2. Megszentelt világ

Amíg az ember az ősi vadászó-gyűjtögető csoportokban, a még be nem töltött Földön a természetben élhetett, annak rendjét nem bolygatta. Elménk elsősorban az emberi viszonyokkal való foglalkozásra hangozódott. Nemcsak az ember és az állatok és az ember mozgásai, hanem minden egyéb mozgás és változás mögött is valamiféle élő látta. Emiatt környezetünk élő és élettelen elemeit és az isteneket, sőt az egyetlen Istent is hajlamosak vagyunk emberi tulajdonságokkal, viselkedéssel jellemezni. Ahogyan embertársainkat is befolyásolhatjuk, mit tegyenek, úgy vélték, hogy ajándékokkal, hódolatot, tiszteletet kifejező szertartásokkal és máshogyan befolyást gyakorolhatnak a világ dolgainak dolgok menetére is. Esőért, jó időért, bő termésért, egészségért, gyermekáldásért, sikeres vadászatért varázsoltak. Gondoskodtak a megholtak túlvilági nyugalmaról. Hogy sikerült-e a varázslás, ez a varázslatot végző beavatottságától, hatalmától függött.

Jó példa a varázslásra az ún. csomaghit, amely nem is egy, a második világháború során hadszíntérré vált Új-Guinea környéki szigeten alakult ki a háború után. Megfigyelték a szigeten lakók, hogy a támaszponton állomásozó japán vagy amerikai katonák időnként bizonyos előkészületeket végeznek. Ezután repülő jelenik meg, leszáll és rakodik vagy az égből ejtőernyővel mindenféle javakat küld le. Ez sokszor ismétlődött. Minderről azt hitték, hogy az idegenek isteneiknek mutatnak be szertartásokat és azok látják el őket mindenféle javakkal. Miután a háborúnak vége lett és a katonák elmentek, a szigetlakók, utánozva az idegeneket, repülőtereket építettek. Fából irányítótornyot készítettek, fa fejhallgatót raktak a fejükre, jelzőtüzeket gyújtottak és várták az égből érkező javakat. Nem értették, miért nem érkeznek meg a csomagok. Azt hitték, nem elég pontosan végzik a megidézésükhöz szükséges szertartásokat.

Varázseszköz a barlanglakó ember festménye is. Megidézi a vadállat elejtését, beleírja az elmébe a cselekvést. Ha a szoba falára rég elhunyt hozzátartozóink képét függesztjük, megidézzük őket, valamilyen módon jelen vannak. Ha az istenek szobraival veszi körül magát az ember, megidézi az isteneket. Régebben a pravoszláv hívők házában a falon lévő ikonok nem csak szentképek voltak, hanem sokan úgy is gondolták és ezzel is fegyelmezték a gyermekeket, hogy az ikonon ábrázolt szent szeme mindent lát.

Művészet és varázslás rokonok. Nem a természetet másolja, hanem az általa megragadott jelenséget festi, ábrázolja a művész. Amit festéskor megfigyel, csak a megragadás pillanatára emlékezteti. Nem másol az arcképet festő művész sem, hanem az általa elkapott, az egyénre oly jellemző, ám esetleg csak ritkán észrevehető arckifejezést örökíti meg. Így a művészet nem az anyagi világot ábrázolja, hanem túllép rajta.

## 5.3. Sokistenhit

Figyelve a világ életünket befolyásoló mozgásait és változásait, leginkább feltűnőek az égi változások, elsősorban az a Nap, a Hold és a mozgó csillagok, a bolygók mozgása és még sok más, mint az égzengés, a villámlás, a vihar, a szél. Kézenfevő volt a feltevés, hogy ezek mögött nagyon erős, az embereknél és állatoknál jóval hatalmasabb mozgatók, istenek állnak. Viszont mivel mozgatnak, gondolkodásunk azt sugallja, hogy őket is táplálhatja valami. Ez esetben mi emberek kapcsolatba léphetünk velük, mivel tudunk számukra valamit nyújtani, ami erősítheti, segítheti őket. Mivel olyanok mint mi, hódolatunkkal is elérhetjük azt, hogy számunkra kedvező módon viselkedjenek. Az égiek nyilván azzal táplálkozhatnak, ami innen feljut, felszáll hozzájuk. Így a jóillatú, az áldozati oltáron elégetett tökéletes áldozati állat vagy illatszer füstje kedves figyelmesség az adott isten számára. Ez még a jobbik eset, az aztékok hitvilága szerint a Napisten és néhány társa embervért kíván. Több olyan ünnepük is volt évente, amelynek alkalmával emberek százainak vagy akár ezreinek metszették ki a szívét az áldozati oltáron.



Feltételezték ugyan, hogy van valamiféle legfensőbb hatalom, teremtő szellemi erő, ismeretlen isten. De ez az isten túl messzire van az emberektől, a kisebbekkel léphetünk kapcsolatba.

Az istenek közötti viszonyokban, a római, akár csak a görög vallásban, a végzet akarata volt a legfelső és megfellebbezhetetlen döntés. A végzet, mint a titokzatos, név nélküli, 'beburkolt' istenségek együttese, az istenek felett áll. Jupiter villámjainak felhasználását is befolyásolhatják. Jupiter háromféle villámából csak a legelsőt küldheti saját elhatározása szerint. Ahhoz, hogy a második fajtát levethesse, a tizenkét főisten jóváhagyása szükséges. A harmadikhoz, amelyik nagyobb, egész államokat érintő változásokat hozhat, a végzet engedélye kell.

A sokistenhit istenei, különösen a görögökné úgy is emberszerűek, hogy versengenek, csalhatnak, irigykedhetnek és más hasonlót tehetnek, akár csak mi. Az istenek szeretkeznek, földiekkel is, számos földi leszármazottjuk van. Püthagorászt Hermész isten, Platón Poszeidón leszármazottjának tartották. Jellemző, hogy a nép az erkölcstelen cselekedeteit egyszerűen az istenek nyakába varrhatta. Azért öldösték le a szomszéd nép férfait, rabolták el maguknak leányait, asszonyait, mert valamelyik isten, a görögöknél Apollón erre utasította őket. Ugyanis görögök nagyobb vállalkozásaik előtt jóslatot kértek Apollón delphói templomának jósnőjétől. A homályos jóslatoknak számos értelmezése lehetett.

Az istentisztelet az istennek hozott áldozat bemutatásából állt. Az égőáldozat során sokszor csak az ehetetlen testrészeket, combcsontot és kövéret füstölték el. Utána a többi részt a bálványáldozati lakomán fogyasztották el. Így nemcsak az isten, hanem ők is étkeztek, ők is erősödtek a vacsora alkalmával.

Mint a 4.4. részben tárgyaltuk, Rómát azt tette nagygyá, hogy a valamennyi cselekvés mögött istent látó vallása mélyen áthatotta, igazgatta a mindennapokat. Isteneik akkoriban még nem emberarcúak, nem lehetett velük alkudozni. Később, ismerkedve más népek isteneivel, istenhitük módosult.

Nemcsak a régi római polgárok tevékenységét vezérelte a vallás, hanem Róma egyéb ügyeit is. Amikor háborúzni kezdtek, és ez gyakran megesett, a római papok az ostromlott város védőistenével még a város megtámadása előtt tárgyalni kezdtek. Felajánlották neki, hogy a város eleste után átkerül Rómába, ahol nagyobb megbecsülésben részesül majd, mint ahogyan őt jelenlegi városában tisztelik. Számos isten vált így római istenné. Az isten átcsábításakor annak hiúságára, anyagiasságára, kapzsiságára építettek. Piszkos üzlet volt ez, de a rómaiaknak nem esett nehezére, sőt az egészet az egyik legszentebb, leginkább tiszteletre méltó szertartásukként tartották számon és az istenek iránti mélyes tiszteletük és hódolatuk bizonyítékának tekintették.

Az istenek léte általában nem ösztönözte erkölcsösebb, nemesebb viselkedésre a népet. Nem csoda, az istenek is nagyjából olyanok voltak, mint ők maguk. A korai Róma istenei azért emelheték fel a várost, mert jólétük a társadalom létező rendjéhez kötődött. Ahogyan egyre több, máshonnan származó, emberszerűen viselkedő isten került át Rómába, úgy alakult át, hasonult a római polgár viselkedése a másutt élőkéhez.

**A megromlott ember a sokistenhitben.** A sokistenhívő vallást követő ember, nép sok mindent megtehet, hiszen emberi törekvései előtt gyakorlatilag nincs akadály, az istenek haragját kiengesztelheti az áldozatival. Gyakorlatilag azt teszi, amit jónak lát. Gondoljunk a görögség szabadságára és az annak köszönhető káprázatos tudományos, művészeti, kereskedelmi és gazdasági sikerekre. Az embernél nincs csodálatosabb, hirdette minden. Nagy Sándor hódításaival a hellén szellemiség hatása csaknem az egész ókori világra kiterjedt. Róma, miután meghódította a görögséget, átvette a görög műveltséget.

A görög városállam polgárait a pénz kevésbé érdekelte és számukra egyenesen szégyennek számított a kétkézi munka. Megtehették, Athénnek 20 ezer polgárjoggal rendelkező lakosa volt és mellettük 200 ezer idegen, rabszolga és más élt a városban, úgyhogy volt aki dolgozzon. Az athéni polgár a napját az agórán, a főtéren töltötte. Folyamatosan érdeklődött, figyelte, mi az újság, mit gondolnak mások. Szinte egész nap beszélgetett.

Számos történet szól arról, mennyire nagyra becsülték a görögök a bölcsességet, a szellemi javakat. Démokritosz az örökrészét kivéve hosszú tanulmányútra indult és mindenét elköltötte. Hazatérése után

városában közölték vele, hogy tékozlása miatt még csak el sem temethetik, hanem a tetemét is a tengerbe vetik majd. Ekkor Démokritosz városa polgárai előtt felolvasta egyik értekezését. Ennek hatására nemcsak állami temetést ígértek neki, hanem az eltékozolt vagyონrésznek megfelelő pénzádományt is kapott. Platón élete egy nehéz időszakában rabszolgának adták el. Aki megvette, miután rájött arra, kit vásárolt meg, nemcsak felszabadította, hanem egyúttal vagyont adományozott neki. Platón ebből az összegből alapította meg az Akadémiát, amely a mai egyetemek őse lett.

A görögség műveltsége arról tanúskodik, hogy a sokistenhit által adott szabadság szellemi pezsgéshez, nagyszerű műalkotások, irodalmi és bölcséleti művek születéséhez vezethet, ha az embereknek nem a pénz a mindene. De míg Athén szabad és gondtalan polgárainak élete a főtéren zajlott, addig Róma polgárai, - ők sem voltak arra kényszerítve, hogy dolgozzanak - inkább szórakoztak.

Hogy közben mire vált képessé Róma és milyenné lett a hajdan becsületes, fegyelmezett és isteneit oly annyira féltő római polgár, Rómát és a Colosseumot látogató értheti meg valójában. Róma találta fel a betont, amely sokkal jobb minőségű volt, mint a mai. Van Rómában a Tiberisen egy ókorban épült híd, amely még a mai gépkocsiforgalmat is kiszolgálja. Tíz év alatt, 70-80 között építették meg az 50-80 ezer nézőt befogadó Colosseumot. Nagy hagyományú építőműhelyek építették az egyes szelvényeket és végül milliméterre illeszkedett minden. Azóta csaknem kétezer év telt el, számos hatalmas földrengés sújtotta Rómát, de a Colosseum, ha kissé roncsoltan, de még mindig áll. A pódium alatt sokszintes kiszolgáló helyiségek vannak, itt tartották az állatokat, az elítélteket, a gladiátorokat, a díszleteket és sok minden mást. Csak a felvonók működtetéséhez hetven rabszolga kellett.

Hogy mint telt a nap a Colosseumban, egy ottani tárlón olvashattam. Nem volt belépő, a felsőbb szinteken az egész napjukat ott tölthették Róma polgárai. Föztek maguknak, társalogtak és közben figyelték, mi történik lent a színpadon. Dél előtt kétféle műsor volt. Vadászjelenetekkel kezdtek, pálmafák, erdőcske, vadállat, vadállatok, vadász és vadászok jelentek meg a porondon. Folyt a vér, általában csak a vadállatok vére. A délelőtt második felében a nyilvános kivégzések szórakoztatták a közönséget. Délután jött a java, a harci játékok, párviadatok, csapatok küzdelmei, akár valódi tengeri csatát is vívhattak. A vesztesre halál várt. Kérhetett ugyan kegyelmet, de csak a császár kegyelmében reménykedhetett. A szórakozó, őrjöngő tömeg sohasem kegyelmezett.

Róma természeti környezete felszabadult életük áldozatává vált, a Földközi-tenger medencéjét csaknem lecsupaszították. Itáliából még az énekesmadarak is kivesztek. Hajdan a part menti hegységeket és a tengerparti térséget is erdőségek borították, Róma után a hegységekből csak a fehér sziklák maradtak. Afrika partvidékein az erdőirtások után gabonát termeltek. Ennek törvénytörő következménye a partvidékről a szárazföld belseje felé terjedő kiszáradás. Így jött létre a Szahara és a sávja egyre lassabban kerül. Líbiában a kiszáradás az 5. században gyorsult fel. Korábban is szárazabb volt a térség, de sehol sem volt sivatag. Róma bukásának egyik közvetlen előzménye éppen az volt, hogy a térségben élő vandálok beszüntették a gabona kivitelét Rómába. Róma milliós népessége rövid időn belül néhány tízezerre csökkent.

## 5.4. Hinduizmus

**Elménk és a világ valósága.** India ősi vallásának meghatározó fogalma az elme tökéletlensége és ennek felszámolása. Elmémnek az volna a feladata, hogy híven tükrözze a világ valóságát és ennek megfelelően vezessen a világban. Ha a világról hamis, részleges, töredékes képet ad, nem csodálkozhatunk azon, hogy az egyén helytelenül, a világ rendjét sértve, sok-sok bajt okozva él. Összetéveszt lényegest lényegtelenel, igazat hamissal, állandót mulandóval. Vakon botorkál a világban, nem tudja, hogy valójában mit csinál.

Elménk állapotát a hindu tó felszínéhez hasonlítja. Ha a derült egü éjszakán a Balaton partján ülünk és a víz erősen hullámzik, a víztükör semmit sem mutat az égbolton tündöklő Holdból. Ha csökken a hullámozás, akkor már fel-felvillan egy-egy cserépyi holdfény. Ha viszont kismul a víz, a Hold teljes szépségében ragyog a víztükörön. Hasonlóan, ha az elménk homályos, a külső zavarok, azaz a szél által keltett hullámok mindent elfednek, képtelen vagyunk bármit is átlátni. Nem észleljük, nem foghatjuk fel a valóságot, elménk

nem tükrözheti vissza. Ha elménk tisztább, valamennyire szűrjük a zavarokat, azaz jobban szét tudjuk választani mi a lényeges és mi csak múló zavar. Csak a tiszta elme, akárcsak a mozdulatlan, sima víztükör, képes a valóságot észlelni és visszatükrözni, megragadni a fontos és alapvető dolgokat.

Szembe kellene azzal néznünk, hogy az elménk a világról töredékes és torz képet ad. Nagyon nehéz ezt tudomásul venni. Beszélünk erről mi is, de csak homályosan, fátyolozottan. Mondogatjuk, - ez a mai világ egyik gyakran hangoztatott, szinte központinak mondható szólama,- hogy minden ember másként gondolkozik, mindenki másként fogja fel a világot. Ez így igaz. De belegondolva, mit is jelent ez valójában és az egyes emberek elméje miként értelmezi ezt, meghökkentő eredményre jutunk.

Mindenki másként látja ugyan a világot, de csak egyetlen világ van. Ha az egyetlen valóságot mindenki másnak érzékeli, az bizony arra utal, hogy valamennyien rosszul, nevezetesen töredékesen és torzán ragadjuk meg azt. Arra ugyan képesek vagyunk, hogy a másik torz felfogását észleljem, legalább is abban, amit jómagam helyesen látok. Amit mindketten vagy valamennyien ugyanolyan torzán látunk, annak hamis szemlélete észrevétlen marad. Egyáltalán elmém a 'mindenki másként fogja fel a világot' mondást a maga szempontja szerint értelmezi. Ebbe ugyanis belefér, hogy van valaki, aki helyesen szemléli a világot és az összes többi pedig helytelenül. Aki pedig tisztán lát, az természetesen én magam vagyok. Nem lehet az, hogy én rosszul emlékeznék, zavarosan fognám fel a világot, összekevernék dolgokat. Lehet ugyan bennem is némi tökéletlenség, de hogy ennyi baj van a világban, annak oka nem én vagyok, hanem a többiek.

Ha az elmém jómagamat tisztán, világosan látónak veszi, miközben a többi embert helytelenül gondolkodónak tartom, akkor a világot azzal tudom jobbá tenni, ha a többi embert a magam képére alakítom. Gondolkodjanak úgy mint én, lássák úgy a dolgokat mint jómagam. Csakhogy a többi ember is ugyanígy viselkedik. Ennélfogva a családon és más kisebb-nagyobb közösségen belül állandóan folyik a küzdelem a többi meggyőzéséért, átneveléséért. Eredménytelenül, csak a zűrzavar nő. Így a 'mindenki másként fogja fel a világot' mondás legfeljebb a türelmet, a másik iránti megértés szükségességét fejezi ki, nem pedig azzal szembesít, amire tényleg törekednem kellene. Saját töredékes és torz látásmódomat kellene ugyanis felismernem és felszámolnom. Nem a többi ember, hanem saját magam világosabbá tételére kellene törekednem. Ennek nemcsak az lenne az eredménye, hogy nem zaklatnám feleslegesen a többit, hanem feltisztulva jobban bánnék a világgal és egyben önkéntelenül is példaként szolgálnék mások számára.

Ha valaki eljut a teljes éberség állapotába, akkor az Egy tárul elé. Ez azt jelenti, hogy minden, ami a világon létezik és egymástól különbözőnek látszik, csupán káprázat, a valóságban minden ugyanaz az Egy.

Nem valóság a természet, csupán az én káprázata. De a káprázat egyszerű feleszméléssel, tünődéssel nem osztható el. Ez a káprázat, szanszkrit szóval májá, nem egyéni. A májá a világegyetem egészére kiterjedő anyagi burok, fátyol, ami isteni eredetű, de amely becsap minket, mert mindannyian összetévesztjük a valósággal. Ez mindenkire, az egész emberiségre és minden érzékelőre egyetemesen ránehezedő elhomályosodás, az éberség lefokozottsága következtében támadt káprázat. Mint ilyen, az éberség magasabb fokán önmagától elillan. A tudomány a természetet, ezt a káprázatot tanulmányozza, rendszerezi, kutatja. A természet és valóság közül elsődleges a valóság. Ami megismerhető, a káprázat, a természet. De ennek nincs sok értelme, mert ez a létezőt nem érinti.

**Hinduizmus istenfogalma.** Az Egy, vagy ami csaknem ugyanaz, a Brahman, a lét, önmagában teljes és kiegészítésre nem szorul, kifelé meg nem nyilvánuló, maga a teljes valóság. Mint ilyen, megragadhatatlan, értelemmel el nem érhető. Felfoghatatlan, csak a nemleges jelzőit adhatjuk meg, határtalan, nincs kezdete és vége, elérhetetlen, oszthatatlan. Elvontsága miatt csak a szellemileg legmagasabb szinten állók számára jelent valamit.

A Brahman által jön létre a Mindenség, az ezt létrehozó és fenntartó megnyilvánulása az Isten. Isten mérhetetlen volta csak jelképeken keresztül gondolható el, ezek már felfoghatóak. Isten hatalma három tevékenységben nyilvánul meg, a teremtésben, a lét fenntartásában és a pusztításban, ami egyben újjáteremtés is. Ez a hármasság önmagába visszatérően körfolyamatot képez, egységet alkot. Megszemélyesítő jelképei: Brahma, a Teremtő; Visnu, a Fenntartó; és Siva, a Pusztító és Megújító. Különböző Visnu vagy

Síva jelképeket tisztelő hinduk általában nem tekintik egymást más hithez tartozónak, csupán Isten más-más megnyilatkozásai ragadják meg jobban őket.

Nem egyéb a számtalan hindu istenalak, mint egyes természeti erők megszemélyesítése. Eleve megkülönböztetik a hinduk az egy Istentől. Inkább a keresztyénség angyalainak feleltethetők meg, csupán közvetítők az Istenhez. Mivel különbözőek vagyunk, személyiségünknek, értelmünknek, gondolkodásmódunknak megfelelően más-más módon közelíthetjük meg Istent, juthatunk előbbre és fentebb. Alacsonyabb fejlettségi fokon élő emberek nemhogy az Egy, a Brahman és az Isten, hanem Isten jelképeivel sem tudnak mit kezdeni, csak bizonyos részleges megnyilvánulások, jelképek iránt érzékenyek. Ezért a hindu vallás az emberek közötti értelmi különbségre tekintettel engedi a képek, szobrok és egyéb jelképek tiszteletét. Éppen az a kasztrendszer szellemi alapja, hogy adott kasztba az azonos szellemi szinten állók születnek.

**Ember a hinduizmusban.** Más egyistenhívő vallásokhoz hasonlóan, a hindu az ember nyomorúságának okát abban látja, hogy az ember jóval messzebbre került Istentől, mint ahol lehetne. Ébersége elhomályosult és emiatt vakon botorkál a világban, ennél fogva nem képes megfelelően, Istennek tetszően élni. Istenhez vezető útja az elme megvilágosodásában van, erre kell törekednie, ez visz az üdvösséghez.

Akármilyen szinten is áll valaki, járhatja az üdvösség felé vezető utat, bárki előbbre juthat a maga ösvényén, ha adottságaival, értelmével teljes odaadással erre adja magát. A hindu felfogás szerint az egyetemes és egyetlen törvény követésnek számos útja van. Csak egy a fontos, hogy igazán törekedjünk. Csak látszólagos a különböző utak közötti eltérés, valamennyi út egyfelé, Istenhez vezet. Ezért a törvény nem követeli meg, hogy mindenki ugyanazt a hitvallást vallja, ugyanúgy kövesse Istent.

**Világ működéséről.** A világot három őselv, a tamasz, a radzsasz és a szattva alakítja. A tamasz az öntudatlanság, magatehetetlenség, nehézség és sötétség, a radzsasz a mozgékonyosság, kiterjedés és szenvedés őselve, a szattva az öntudatosság, tisztaság, világosság és egyensúly őselve. Ez a három őselv valamennyire mindenben jelen van. Valamely létmód fejlettségi fokát az szabja meg, hogy a három közül melyik a meghatározó benne.

Alacsonyabb fokon a tamasz a meghatározó, radzsasz éppen csak annyira van jelen, hogy az anyagot összetartsa, mozgassa, szattvából meg csak annyi, hogy a radzsasz tevékenységét irányítsa. Teljesen élettelen a hindu szerint nincs. Míg a növényeknél a tamasz van túlsúlyban, az állatvilágban a radzsasz válik meghatározóvá. Emberi feladatunk, hogy a szattva egyre magasabb szintre emelkedjen bennünk. Ugyan a tamasz és a radzsasz is ott van bennünk, még a legtisztultabb szellemi fokon álló embernek is szüksége van rájuk, hogy a test működhessen. Éberségünk elvesztése az jelenti, hogy az emberben túl sok a tamasz. Az Istenhez vezető úton egyre több lesz az emberben a szattva.

**Nirvána.** A magasabb rendű fokozatokig jutó ember állapotát az egyre tisztábban, élesebben való látás jellemzi. Képes lesz arra, hogy csapongó gondolatait uralja, csak egyetlen dologra összpontosítson. Az összpontosítás magasabb fokán egyre tisztábban láthatja a dolgokat, a zavaró hatásokat ki tudja küszöbölni. Majd elméje segítségével felismeri a dolgok mögött álló végső valóságot. Ezután rájön arra, hogy az elméje is csak egy tárgy és így az elme is eggyé válik a valóság teljességével, az Eggyel. Amint az elme azonossá válik az Átmannel, eltűnik a káprázat, a májja. Az Eggyel való egység a léttel való legmagasabb rendű egyesülés, az egyéniség börtönéből való felszabadulás, a Nirvána állapota. Ha a Nirvánát eléri az ember, akkor átlát mindenben, valamennyi esetlegességen és mulandóságon felülemelkedik.

**Szeretet fokozatai.** Az Egyhez vezető utak közül egyik legfontosabb a szeretet útja. Működnek erők, vonzások és taszítások a szellemi világban is. A vonzalom tisztultabb alakja a szeretet, amely az elkülönültség miatt jön létre. Szándéka annak eltörlése. Négyféle lehet a hindu szerint a szeretet, az alacsonyabban állók, a magasabban állók, a velünk egyenrangúak és az Isten iránt érzett szeretet. A szeretet magasabb fokozatai egyben az értelmesség magasabb szintjeinek feleltethetők meg.

Legáltalánosabb és egyben a legalacsonyabb rendű szeretet az alacsonyabb rendűek iránti szeretet, mert nagymértékben ösztönös. Hiszen az állat is szereti kicsinyeit. Emberben ilyen az anyai szeretet és az erősebbnek a gyengébb iránt érzett szeretete. A magasabb állók iránti szeretet már kevésbé ösztönös, ezért magasabb rendű és ritkábban tapasztalhatjuk. Például a szülői szeretet jóval általánosabb, mint a gyermek szülő iránti szeretete.

Még több önzetlenséget követel a velünk egyenlők iránti szeretet. Ilyen a férfi és a nő közötti szerelem vagy az igazi barátság. Az ösztönösség kezdeti szintjén megrekedő házasság nem lehet tartós és boldog ugyanis az ösztön összetartó ereje pár év után természetes módon lecsökken. Valamennyi házasságban lehetnek hosszabb szakaszok, melynek során az egyik nem tud ugyanannyit adni a másinak. Ilyenkor a kevesebbet kapó fél ösztöne azt sugallja, hagyja el házastársát, keressen helyette magának szebbet, jobbat, vonzóbbat, gazdagabbat, értelmesebbet, műveltebbet, kedvesebbet. Csak az erősödő, magasabb rendű tudatos szeretet tarthatja össze a házasságot. Nem mehetsz el, nem hagyhatod el, hiszen annyi mindent megéltetek már együtt, gyermekeitek vannak, számtalan közös dolgotok köt egybe benneteket. Jöhetnek olyan időszakok is, amikor te tudsz majd kevesebbet adni és a házastársad fog neked túrni. Elmondhatatlan az az élmény, amelyet a sok évtizedes, szeretetben növekedő házasság nyújt a házastársaknak. Annyira ismerik már egymást, hogy sokszor arcra is kezdenek egymáshoz hasonlítani.

Legmagasabb rendű szeretet az Isten iránti szeretet, önmagunk Istennek való átadása. Ennek is több fokozata van. Első az Isten iránti hódolat, imádat, az Istenről való elmélkedés. Második fokozatban a szeretet kiárad mindenre, mert a világon minden Isten teremtménye. Ekkor az Isten iránti szeretet a teremtmények, az emberek, állatok, növények, az egész világ iránti szeretetben nyilvánul meg. A harmadik fokozatot elért ember rádöbben arra, miért ismeri fel a világban az istenit. Azért, mert az Isten benne is jelen van. Egyek vagyunk Istennel, mert egyedül Ő tölti be egész lényünket. Éppen a bennem lévő isteni ismeri fel másban az istenit. Azaz nincs más, csak az Egy. Ez a fentebb tárgyalt Nirvána állapota.

**Buddhizmus.** Lényegében a buddhizmus a hinduizmus egy megújult változata, bár vannak akik szerint a hindu és a buddhizmus közös ősi forrásból merít. Buddha szerint, mivel az istenek sem örökök, nem kell velük különösebben törődni. Ami fontos, a megvilágosodás, a Nirvána állapotának az elérése, mindenkinek elég csak effelé törekednie. Ezért Buddha elutasítja a hinduizmust jellemző kasztrendszer is.

Buddha nem arra törekedett, hogy az ember tudását növelje, hanem az emberi lét, a szenvedés, az ember reménytelen állapota foglalkoztatta. Alapvető tulajdonsága a természetnek, hogy minden mulandó, keletkezik és eltűnik. Szenvedünk, mert ellenállunk az élet folyásának, megkísérlünk állandó dolgokba kapaszkodni. De ezek mind káprázatok, legyenek akár tárgyak, emberek, gondolatok. Ha mindenáron ragaszkodom az énemhez, csak a szenvedésemet növelem, mert az énem is csak pusztá káprázat. Megvilágosodni azt jelenti, hogy átéljük a lét egységét. Azaz elszakadunk az állandóan változótól és a lét egysége állandó tapasztalatunkká válik. Értelmem csak eszköz, amely megmutatja az utat a megvilágosodás felé. Felébredni, megvilágosodni azt jelenti, hogy túljutottam az értelem világán, amely megkülönböztetésekre, ellentétekre épül és eljutottam oda, hogy a valóságot a maga egységében láthatom.

Mivel a hinduizmus csak a hindukra korlátozódik, azaz hindunak születni kell, a hinduizmus nem térítő vallás. Buddhista viszont bárki lehet, ezért a buddhizmus kiléphetett India területéről és Kínában, Japánban és máshol is terjedve világvallássá vált. Indiából viszont szinte teljesen eltűnt.

**A megromlott ember megmentésért való küzdelem a hinduizmusban és buddhizmusban.** Az ember megromlása a hindu és buddhista szerint az elme elsötétedésének következménye. A helyreállítás útja a megvilágosodás. Azzal, hogy a hindu vallás önfejlődésre ösztönöz, időnként és erőforrásainkat a megmaradáshoz szükséges tevékenységek felé irányítja. Mivel valamennyien a káprázatban élünk, attól, hogy a többiek is ugyanúgy látják, mint én, egyáltalán nem biztos, hogy az valóban úgy is van. Fátylak borítják a valóságot. Ha egyet eltávolítottunk, ne higgyük azt, hogy most már az igazság birtokosai vagyunk és tisztán látunk mindent. Aki tisztában van saját korlátaival, nem bántja feleslegesen a többi embert, nem

esik neki meggondolatlanul a természetnek, nem kezd kétes értékű természetátalakító tevékenységbe, hanem idejének és emberi erőforrásainak jó részét saját maga lelki-szellemi építésére fordítja. Tisztábban és világosabban gondolkodva jobban bánik az emberekkel és a világgal egyaránt és példaként szolgál mások számára is. Az első kasztba a brahmanák, azaz az értelmiségiek és a papok tartoznak. Adományokból, koldulásból és tanításból élnek, nem a hatalom megszerzésére és gazdagodásra használják képességeiket. Mindenki más tiszteli őket, hallgat rájuk. Hogy a legértelmesebbek nem a vagyonért és hatalomért folytatott harccal vannak elfoglalva, erősen fékezi az anyagiakért való versengést. A második kasztba a harcosok és az államot vezetőik tartoznak, a következőbe a kereskedők, gazdálkodók, pénzügyekkel foglalkozók, utánuk jönnek a kétkézi munkát végzők.

A különböző kasztokhoz tartozók nem házasodhattak és nem tarhattak kapcsolatot egymással. Ezért a gyermekek egyértelmű mintákat kaptak. Így a brahmanok gyermekei csakis olyan emberekkel érintkezhetek, akik számára a szellem világa mindennél többet jelentett. Számukra a legfőbb erény az elvont, tiszta gondolkodás, a magába mélyedés képessége, a minél magasabb szellemi szint elérése volt. Mivel a gyermekek eszmélésüktől fogva csak ilyen emberek társaságával találkoztak, maguk is ilyen irányba fejlődtek.

Míg a hindu számára a szellemi fejlődés lehetősége korlátozottabb, a buddhista nevelés több évtizedes kemény gyakorlással olyan szellemi szintekre képes az embert emelni, melyekről a lélektan csak manapság kezd megfoghatóbb kijelentéseket tenni. Nagyobb szellemi erőfeszítésre készítet, mint a hindu vallás, a valóság minél teljesebb megismerése, a megvilágosodás valamennyi követője számára lehetőség, kívánatos cél. Számos kisebb-nagyobb ázsiai társadalom felemelkedésében, fenntartható életrendjének kialakulásában a buddhista felfogás szerinti élés kulcsszerepet játszott. Példaként már említettük Tibetet, lásd a 4.4. részben. Tibet az ember elvesztett örök élete, lásd a 2.5. részben, visszaszerzésének sikeres, intézményesen megvalósult kísérletének tekinthető.

## **5.5. A kínai vallásos gondolkodásról**

Kína időszemlélete körkörös, a múlt, jelen és jövő igazából nem létezik, ami van, olyan már volt és lesz is. Teremtésről a körkörös időfelfogás miatt nincs szó. Két alapvető erő, a jin és a jang küzdelme, összjátéka szabályozza a világot. Jin a nőies, jang a férfias. E két tényező között egyensúly kell legyen. Ha az egyensúly felborul, előbb-utóbb helyre kell állnia. Ha van száraz, van nedves is, világos mellett sötét is és ezek áthatják egymást. Egyensúlyt kell találni mindenben - ma például az önérvényesítés és beilleszkedés, verseny és együttműködés, elemzés és összefoglalás, gyarapodás és megőrzés között. Ha valamit jónak tartok és az ellentétét, mint rosszat, meg akarom semmisíteni, a világ egyensúlyi rendjét rontom, mert újabb felfordulást okozhatok.

Kína gondolkodását a buddhizmus mellett a kínai eredetű taoizmus határozta meg, amely egy mindent átfogó rendező, összhangot teremtő és fenntartó elvnek, a taonak tulajdonította a világ rendjét. Szüntelenül változó, mozgó világunkat a tao szervezi, rendezi. Míg a mozgás és a változás a buddhista számára a léthelyzet kiindulópontja, a tao a változások mintázataira, a körforgásokon alapuló világrendre utal. Minden létezőnek megvan a maga helye, szerepe. Semmi sem kerül véletlenül oda, ahol van. Legfontosabb feladatunk az, hogy minél tökéletesebben illeszkedjünk a világ rendjébe és oda nem illő tevékenységgel ne zavarjuk. Hagyjuk, hogy a tao vezérelje az életet. A tao útján járni mai nyelven azt jelenti, hogy a tudatalattinkba a valóság hű képe íródott be és ezért a valóságnak megfelelő döntéseket hozunk és eszerint élünk.

A tao útját járó az ösztöneinkben rögzülteknek megfelelően önzetlen és csak azt teszi, amit szeret csinálni. Kína bölcsei így éltek. Ha valaki nem a tao útját járja, azaz megromlott, önző ember, kinek cselekedeteit anyagi érdekei vezetik, az legyen erkölcsös. Ha nem az, akkor legalább az állam törvényeit tartsa be. Ha az emberek annyira rosszak, hogy már az állam törvényeit sem tartják be, akkor az állam összeomlik.

A kínai bölcselő, a két és fél évezreddel ezelőtt élt Konfuciusz szerint a rossz általában nem a magányos gazemberek műve, hanem az emberek közösen követik el. Ezért a vezetők erkölcsösségének fontosságát

emeli ki, mert ha a családfő, a tanító, az előjáró, a fejedelem és a császár jó erkölcsű, akkor a családtag, a tanítvány és a nép is mintájukat követve él. A kínai szemlélet további alapeleme az ősök és így a hagyományok tisztelete. Mindent az ősöknek köszönhetünk. Ha ők annak idején csak önmaguk javát keresik és csupán a saját sorsukkal törődve rövidlátó módon habzsolják az életet, akkor ma nem létezhetnénk. De ősünk bölcsek voltak, gondoltak ránk, a jövőnk nemzedékekre és alaposan megfontolták, miként élhetnek, mibe vághatnak bele. Ezért bármit teszünk, gondolnunk kell arra, megfelel-e ez a hagyománynak és mit szólnának mindehhez az ősünk. Kínát a hagyományokhoz való ragaszkodás tartotta meg. Döntéseik hozásakor mindig mérlegelték, mit tettek volna hasonló helyzetben az előttük járók.

Híven szemlélteti a hagyomány világgépre gyakorolt hatását a következő kínai történet. Egy lángeszű mérnök repülő szerkezetet készített. Bemutatta az uralkodónak, akinek szemmel láthatóan tetszett a készülék, erősen csodálta. De a bemutató után az uralkodó szétromboltatta a repülőt és megölette feltalálóját, minthogy a világ addig is megvolt repülő nélkül és az ilyen új dolgok kiszámíthatatlan módon megzavarhatnák a világ rendjét. Bizonyára már az ősök is találkoztak valaha a repüléssel, de azt nem hagyományozták az utánuk jövőkre. Nyilván azért nem, mert ártalmasnak vélték. Kína hagyományos világszemléletének helyességét meggyőzően bizonyítja, hogy Kína fennmaradt, miközben a többi nagy ókori birodalom mind eltűnt.

Ugyan Kínában találták fel a puskaport és bár háborúztak, a puskaport csak tűzijátékra használták. Sok évszázaddal később arab közvetítéssel került csak el Európába, maguk a kínaiak csak közel ezer évvel felfedezésük után kezdték harci célra alkalmazni. Kína 1403-ban hatalmas, több mint háromszáz hajóból álló hajórajt épített. Egy közülük legalább 3 ezer tonna vízkiszorítású volt, ez legalább tízszerese Kolumbusz vezérhajója vízkiszorításának és a kínai vitorlások a valaha épített legnagyobb fa vitorlášhajók voltak. 1434-ig a hajórajt bejárta a világ tengereit és szinte mindent felfedeztek. De a következő császár úgy döntött, visszatérnek a hagyományokhoz. A hajókat, a hajógyárat valamint az utazásokhoz kötődő leírásokat megsemmisítették.

Kína sikeresen védte az embert és környezetét. Egészen sokáig, évezredekig közel fenntartható módon élt, csak a 17. században kezdődő külföldi befolyás rendítette meg hagyományaihoz való ragaszkodását. A huszadik század közepére végleg átvette a világ egészét végveszélybe sodró életrendet. Ma az átlag kínai, amennyire csak teheti, habzsol és pazarol és ezzel félelmetes mértékben pusztítja ötezer éven át oly nagy gonddal óvott környezetét.

## 6. Egyistenhit

Az ókori Közel-Keleten nemcsak természeti jelenségekhez, hanem földrajzi helyekhez, városokhoz is kötődtek istenek. Ha egy város győzedelmeskedett, ezt úgy magyarázták, hogy az istene legyőzte mások isteneit, erősebbnek bizonyult a többiekénél. Így a nagy birodalmakat létrehozó város istene kivételezett helyzetbe került. De a tiszta egyistenhit nem egy nagy világbirodalom szellemi központjában jött létre, mert a történelem tanúsága szerint a birodalmak nem létezhetnek hosszabb időn át. Az egyistenhit a zsidó nép történelme során szilárdult meg. Isten a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát az Egyiptomból kivonulás során, a Sínai hegyen adta át Mózesnek.

A következőkben a két kőtáblára írottak értelmezése olvasható és erre épülve tárgyaljuk a keresztyénséget is. Aki korábban tanult hittant, hamar rájön, hogy számos olyat olvas a jegyzetben a Tízparancsolatról és a keresztyénségről, amikről eddig nem hallott és olyanokkal is találkozik, amelyek nem egyeznek a hivatalos tanokkal. Ennek oka, hogy más nézőpontokból közelítünk. Egyrészt azért, amint az 2.4. fejezetben olvasható, a Göbekli Tepe térségében 13 ezer évvel történtek és a Szentírás bűnbeesésről szóló története között párhuzamok akár azt is megvilágosíthatják, ténylegesen miben áll az eredendő bűn és mire vonatkozhat az örök élet fogalma. Másrészt képtelenségnek tűnik, hogy az a mélységesen önpusztító emberi viselkedés, amelyet egyébként a hindu, buddhista és kínai vallás évezredekig képes volt kordában tartani

és amelyet az egyistenhívő vallást követő európai és amerikai népesség szabadított és kényszerített rá a világra, ne lenne erősen tiltott a egyistenhitben és Jézus tanításaiban. Ott vannak, de nem eszerint értelmezzük a Tízparancsolatot és a keresztyénséget.

## 6.1. Tízparancsolat

Amikor Isten, a VAGYOK AKI VAGYOK megszólította Mózeszt az Örökkévaló szólta az emberhez. Ott van valamennyi létező fölött és mögött. Mózes hosszabb időt töltött a Sinai hegyen, ott kapta meg Istentől a Tízparancsolatot tartalmazó két kőtáblát. Ám amikor a két kőtáblával visszaért a hegy lábához, kiderült, hogy közben a reá váró nép bálványistent készített magának. Aranyborjút öntöttek és a bálványszobor körül táncolva vigadtak. Azaz éppen azt tették, amitől a Tízparancsolat leginkább óvja a népet. Mózes ezt látva hatalmasan felindult és összetörte a két kőtáblát, majd rettenetes mézárásra szólított fel következett. Mózes hű emberei a saját hozzátartozóik, barátaik közül is számosat lekaszaboltak. Ezek után Mózes újra felment a Sinai hegyre, könyörgött Istennek, kegyelmezzon meg a népnek. Isten újra elkészítette a két kőtáblát és átadta Mózesnek. A hegy lábánál várakozó nép ekkor hallgathatta meg, mit vár tőlük Isten.

Röviden tekintsük át az első kőtábla parancsolatait. A parancsolatok számozása a zsidóknál és a különböző keresztyén felekezeteknél eltér egymástól. Az első az Istenhez fűződő viszonyunkat, a második az embertársainkkal való viselkedésünket szabályozza.

A parancsolatok itt idézett szövege nem teljes, a hosszabbakat erősebben rövidítve foglaljuk össze. Az első parancsolat:

Én, a VAGYOK AKI VAGYOK szól hozzád, aki kivezettelek Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül.

Ez mélységesen megrázó kijelentés volt a zsidóság számára. A VAGYOK AKI VAGYOK név világosan utal arra, hogy Ő, az Örökkévaló nem megszólítható, vele nem lehet alkudozni. Nincs hová fordulniuk, nincsenek más istenek. Ezzel az ókor addigi, biztonságot nyújtó világképe megdőlt. A világ nem a sokféle, befolyásolható isten által uralt területek laza sokasága, hanem a valóság valami más, összefüggő egészet alkotó rendszer. Amit az ember nem ismer. Ha az ember Istent tiszteli, akkor ettől elválaszthatatlan, hogy a valóságot rendjét és szabályait is tisztelje és azok szerint éljen. Igen ám, de mulandóak vagyunk, nagyon keveset tudhatunk arról, milyen a valójában a világ és a természet. Honnan gondolhatnánk, hogy mi a nép együtt jó úton járunk. Nagyon óvatosnak kell lennünk. A 2-3. parancsolat meggondolatlanságunk következményeiről szól, a 4-5. parancsolat pedig arról, mi óvhat bennünket a tévútra lépéstől. Ezek felsorolása következik.

**második parancsolat.** - Ne legyenek idegen isteneid szíнем előtt. Ne ábrázold, ne képzeld el őket semmiféle módon, ne szolgálj nekik. Féltőn szerető Istened vagyok, aki az idegen istent imádó atyák bűneit a fiakon és azoknak fiain harmadízíglén és negyedízíglén bünteti. De ezer íziglén megtartom azokat, akik engem szeretnek és parancsolataimat megtartják.

Mindig is hatalmas rettegést keltett ez az emberekben, hiszen úgy értelmezték és értelmezik bizony ma is, hogy nem a vétkes ember bűnhődik, hanem az utódai. Senki sem lehet biztos benne, mikor sújt le reá a harag, és nem csak a saját, hanem más, valamelyik felmenője vétkéért.

Isten bosszúálló lenne? Bár szólhat hozzánk, nem emberszerű, nem hasonlítható a sokistenhit nagyon is emberarcú isteneihez. Ezért ne gondoljuk, hogy Ő büntetné a leszármazottakat, méghozzá féltékeny, haragvó, igazságtalan, és bosszúálló módon. Ugyanis ezek mind a mi rossz emberi tulajdonságunk és az emberközpontú fogalmakban gondolkodó ember aggatta őket Istenre. Isten jó. Kézenfekvő az első kőtábla parancsainak értelmezése. Ha az ember Istent és így világát, annak rendjét, a valóságot tisztelve él, akkor a leszármazottai ezer nemzedékig, lehet mondani örökké megmaradnak, feltéve, hogy ők is tisztelik Istent és betartják a parancsolatokat. Ellenben ha az ember nem a világ valóságában, annak rendjét és törvényeit tisztelve, hanem az általa kitalált gondolati szörnyeknek, - idegen isteneknek, akik a valóságban



nem léteznek, csak az ember fejében - hódolva és azokat követve él, akkor őt ez még nem sújtja, de a következmények a későbbi leszármazottak életét romlásba dönti.

Értelmes emberként természetes, hogy a valóság rendjétől idegen ötletek sokasága juthat eszünkbe. Akkor van nagy baj, ha ezek közül valamelyiket vagy még rosszabb, többet is, bálványként tisztelve életünk tengelyébe, magunk fölé emeljük. A bálvány általánoságban olyan elgondolást, ötletet jelent, aminek a megvalósításába sokmindent befektetünk, feláldozunk. Abban a reményben, hogy ez megéri nekünk, minden jól megy majd.

Általában csak a második kőtábla parancsolatainak, - a ne ölj, ne törj házasságot, ne lopj, ne tanúskodj hamisan, ne kívánd a másét - be nem tartását vesszük bűnnek és gyónjuk meg. Ezeket az egyén követi el embertársa ellen, és könnyen felismerhetők. Míg a második kőtábla parancsolatai elleni vétéségek főleg csak a sértett egyéneket sújtják, addig az első kőtáblára írott parancsolat, a ne legyenek más isteneid rajtam kívül megszegése a nép egészét pusztítja el. Erről a vétokról, hogy a valóság rendjétől idegen, általunk kitalált dolog, bálvány, elsősorban a pénz, az aranyborjú, vagy megfelelője, a pénz istene, Mammon előtt hódolunk, az a mindenünk, ezt helyezzük életünk középpontjába, nem is nagyon tudunk. Hiszen nem arról van szó, hogy mindenkinek megvolna a saját külön idegen istene. Nagyon erősen igazodik az ember a társaihoz, lásd a 2.3. fejezetet, nem gondolkozhat és viselkedhet máshogyan, mint a közösség, amelyhez tartozik. Ha nem így tesz, kivetik. Egymáshoz igazodva, együtt tévelyedünk el. Nem ismerjük fel, hogy bűn lenne, amit teszünk, közösen elkövetett bűneinkről nem akarunk tudni, észre sem vesszük őket. Hiszen öntudatlanul is úgy gondoljuk, hogy népünk, közösségünk mint egész jó és ha van is némi hibánk, azok kevésbé lényegesek.

A bálványimádás a közösség bűne és valamennyien többé-kevésbé vétkesek vagyunk benne. Ilyenkor a nép nem gondol Istenre, senkinek fejében sem fordul meg, mit követhetnek el. Lehet, hogy a társadalom szépen betartja a második kőtábla parancsolatait, alig van gyilkosság, lopás, házasságtörés és hasonlók. De közben mint nép a legnagyobb bűnököt követi el és erről mit sem tud. Hiszen az idegen istenekre is csak mint az ókor rég letűnt isteneire gondol, akiket természetes, hogy nem imád senki.

Ahogy a 2.4. fejezetben említettük, a bűnbeesés meghatározó eleme, hogy az ember szakított azzal, hogy a maga értékét a természet rendjének megfelelően, az emberi értékeinek alapján mérje. Ehelyett az egyén által birtokolt anyagiak mennyiségét vette mércének. Mindez, ahogyan ott olvashattuk, a világunk rendjét figyelmen kívül hagyó viselkedés, ami a természetes erőforrások és magának a természet rendszerének gyors pusztításához vezet. Az általunk kitalált, a valóság rendjétől mélyen idegen agyrem, a Mammon, a kamatos pénz előtt való hódolásunk mára végveszélybe sodorta a teljes emberiséget.

**harmadik parancsolat.** - Ne vedd a szádra álságos módon Istenednek nevét.

A népirtás, a háború kirobbantása és a többi bűnös cselekedet előbb vagy utóbb visszaüt arra, aki elkövette. Nem igazolhatjuk azzal a nép bűneit, hogy Isten kérésének, parancsának tettünk eleget. Természetes mentség volt ez a sokistenhívó vallásban, bármely gaztettet követett el a nép, egyszerűen arra hivatkoztak, hogy valamelyik istenük kérésének kellett eleget tenniük, lásd a 5.3. fejezetben. Isten egyformán szereti az embereket és a népeket. Senkit sem kér arra, hogy támadjon rá a másikra. Az Ószövetség szerint több esetben követett el a nép Isten utasításával indokolt tömeggyilkosságot, népirtást. Európa története során gyakran kezdtek háborúzni, pusztítani Istenre hivatkozva. Isten nevében kínoztak meg égettek el máglyán sok ezer áldozatot, kirívó példáját szolgáltatva annak, mint képes az ember, a nép a leginkább aljas indulatának kiélését Isten kívánságának teljesítésével magyarázni. Még a múlt évtizedben is Isten üzeneteivel indokolta az afganisztáni és iraki háború kirobbantását Bush amerikai elnök.

**negyedik parancsolat.** - Emlékezzél meg a szombat napjáról, hogy megszenteljed. Hat napon át dolgozzál és végezd el minden munkádat. A hetedik nap azonban ne végezz semmi munkát, sem te, sem fiad, sem leányod, sem szolgád, sem szolgálónőd, sem barmod, sem az idegen, aki kapuidon belül van.

Emögött az állhat, hogy a jó létrejöttét segítő, átgondolt döntést hozhasson az ember. Nagyon általánosan a jó úgy határozható meg, hogy előmozdítja a teljesebb, összefogottabb új létrejöttét, azaz összegyűjt, összekapcsol, összetart, új kötődéseket munkál ki, alkot, épít, teremt. Hozzáad valamit. Egyébként erre csak olyan ember képes, akiben van szeretet, ugyanis a jó cselekvéséhez oda kell adnia magát, le kell tudni mondani szabadsága egy részéről. A rossz a jó ellentéte. Szétver, összekuszál, összezavar, elvesz, elvon valamit.

Felmerülhet a kérdés, miért van a rossz egyáltalán. Némi rossz szükséges, mert ahhoz, hogy valami épüljön, a régi nem maradhat változatlan, egy részének szét kell esnie, hogy legyen az újnak miből építkeznie. A jó és rossz aránya a világ szabadságának fokához köthető. Ugyan a szabadabb világban könnyebben keletkezik új, de gyorsabban szét is eshet. Világunk szabadsága lehetővé teszi, hogy a természet legbonyolultabb rendszere, az emberi agy létrejölessen és egyúttal meg is tudjon maradni. Az, hogy a teremtett világban van rossz, az csak a teremtéshez éppen szükséges rossz. Hogy a teremtésben benne van a rossz is, nem jelenti azt, hogy Istennek is lennének rossz tulajdonságai. Isten és világa nem azonosak.

A jó, az építő a meghatározó, hiszen a Mindenség szinte a semmiből jött létre, mi pedig itt vagyunk. Mégis a rosszat könnyebb észrevenni. Nem kell a felismeréséhez gondolkodni, már egyetlen érzékelés is jelzi, hogy valami fáj, összeomlott, eltört. De a jó, a hozzáadó csak az építés folyamatát figyelve vehető észre. Nem egy, hanem többszöri érzékelés kell hozzá és az elmének ezeket még ki is kell értékelnie.

Világunk jó dolgait csak akkor vehetem észre, ha gyakran megállok és elmélkedem. Ha állandóan csak dolgozom, rohanok, akkor a világból csak a rossz látszik, mivel nincs idő a megfigyelésre, elmélkedésre. Fel kellene ismerni a jót, még időben, hogy mindennapi tevékenységünk és az életünk egésze a jót szolgálja. Rendszeresen meg kellene állnunk, hogy szemlélődjek és átgondolhassuk dolgainkat. Erre rendelkezett Isten a Tízparancsolatban a szombatot.

A zsidóság számára a szombat pénteken napnyugtakor kezdődik és szombaton napnyugtakor végződik. Pénteken este és szombaton reggel mennek a zsinagógába. A zsinagógai szertatás a Tórából (A Tóra Mózes öt könyvét foglalja magába) felolvasott heti szakasz ismertetésével kezdődik, majd a rabbi röviden elmagyarázza, mire vonatkozik a felolvasott ige. Utána a résztvevők kötetlenül beszélgethetnek Istenről, Isten és a nép dolgairól, hogy ki min gondolkodik ezzel kapcsolatban. Azaz a szombat nem csupán a magányos, zavartalan töprengés időszaka, hanem megbeszélhetem a többiekkel, hogy mi foglalkoztat, hallhatom, hogy más mire jött rá, mi miatt aggódik, azaz közösen, egymást serkentve elmélkedünk. Ehhez viszont az szükséges, hogy más, hétköznapi gond ne terelje el a figyelmemet. Például, hogy mit tesznek közben a családtagjaim, elvégzik-e és hogyan a kiadott munkát az embereim, vagy ha szombatra kölcsönadtam az igavonó állapotomat, mint bánnak velem.

**ötödik parancsolat.** - Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad.

Ennek tartalmát az 5.5. részben írottak segítségével érthetjük meg alaposabban. Kínában az erkölcs alapköve az ősök tisztelete. Ha az ősök rossz önző emberek lettek volna, mindent elpocsékoltak, feléltek volna maguknak és emiatt nem létezhetnénk. Ezért nekünk is mindent úgy kell csinálnunk, ahogyan ők csinálták, vagy ahogyan ők most tennék. Azaz a hagyományt tisztelve kell élnünk. Bár nem tudjuk, hogy az ősök pont miért csinálták éppen úgy, ahogyan tették, ártani biztosan nem ártunk magunknak, ha ők követjük.

Kína hatalmas mennyiségű tudást, tapasztalatot halmozott fel és a hagyományokhoz való ragaszkodása nem csak a forrásai elpazarlását, hanem azt is megakadályozta, hogy újabb ismereteit megfontolás nélkül alkalmazza, lásd a 5.5. részben a repülőről és a vitorlásokról írottakat. Lassan, de óvatosan, nagyon megfontolva haladtak. Viszont az európai és észak-amerikai térség népei mindenféle elővigyázatosság, óvatosság nélkül használták fel és használják ma is az éppen megszerzett tudományos ismereteit. Ezzel az ipar viharos fejlődésnek indult. De az eljárások bevezetésénél szó sincs a jelen parancsolat és a józan ész által is megkövetelt mérlegelésről. Nem gondoltak arra, hogy a természeti kincsek végesek. Amint azóta

kiderült, szinte mindegyik ilyen. Továbbá egyáltalán nem mérlegelték, hogy milyen másodlagos hatások jelentkezhettek, lásd később a 9.1. fejezetben a pillangó hatásról írottakat. Ez felmérhetetlen egészségi károsodáshoz, alapvető természeti és emberi erőforrásaink gyorsuló pusztulásához vezetett. Bármilyen hatalmas eszközzel küzdene ez ellen az orvostudomány, és újabban a környezetvédelemnek nevezett ágazat, szinte reménytelen helyzetbe kerülünk. Az elért anyagi jólét és az általa adott lehetőségek aligha ellensúlyozzák a mindezzel járó boldogtalanságot és fájdalmat. Ráadásul az anyagi jólét csak az emberiség töredékének jut és az erőforrások gyors fogyása miatt nekik sem sokáig.

Mindemellett szinte mellékes, hogy az öregek le vannak írva, semmi szükség a náluk még meglévő tényleges, a fenntartható élethez szükséges tudásra.

**hatodik-tizedik parancsolat.** 6) Ne ölj. 7) Ne törj házasságot. 8) Ne lopj. 9) Ne rágalmazz. 10) Ne irigykedj. Ezek, a második kőtábla parancsolatai, a megromlott, önző emberek társadalmának erkölcsét összegzi. Önzővé váltál és versengsz, de ezeket már nem teheted. Mind az öt bűn nagyon jól felismerhető és minél összeforrottabb a társadalom, annál jobban vissza tudja szorítani őket. Ha más nem teszi, természetes, hogy én sem teszem.

## 6.2. Keresztyénség

Jézus arra tanít bennünket, hogy az ember nem szolgálhat egyszerre két úrnak, Istennek és a Mammonnak. Ezzel a Tízparancsolat második parancsolatának betartására figyelmeztet. Mivel a pénz imádata a vagyoneért való, az emberi viszonyokat megromtó, állandósuló versengéshez vezet, Jézus számos alkalommal óvta a versengéstől tanítványait. Tanította, hogy önmagukkal és nem a többiekkel kell versenyeznünk. Ha így teszünk, akkor valóban szerethetjük és őszintén segíthetjük a másikat, és nem önmagunkért élünk. Ezzel az ember eredeti, romlás előtti értékrendje is helyreáll, a Mi és nem az Én kerül az első helyre.

Jézus küldetését tanítványok elhívásával kezdte. Tudta, embereket kell maga mellé vennie, akik felnéznek rá, és ők majd átveszik felfogását, módszereit és élete példáját, az általa nyújtott erkölcsi mintázatot lásd a 3.5. és 3.3. szakaszokban, hogy azután ők adják majd tovább, emberről emberre, egészen addig, amíg a szeretet mindenkit el nem ér és át nem hat. Nem választhatott maga mellé törvénytudókat, hiszen azok eleve elutasítanak a számukra kedvezőtlen, a rangsorban elfoglalt helyüket veszélyeztető üzenet közvetítőjét. Továbbá a nép bűneiért elsősorban ők, a mintát adó vezető réteg a felelős és Jézus ezért támadta a bölcsességükkel kérkedő, önmagukat a többiek fölé emelő, a Tízparancsolatot félreértelmező törvénytudókat. Egyszerű, nyitott emberek, halászok lettek a tanítványai, akik felnéztek rá és ezért önkéntelenül átvették felfogását, módszereit valamint élete példáját, erkölcsét. Csak három évet tölthetett velük, de ez a három év a történelmi ember korának legígéretesebb három éve volt.

Míg az írástudók a Tízparancsolatot és az Ószövetséget szó szerint értelmezték és így tanították, addig Jézus, akárcsak a Dávidot megrovó Náthán próféta, lásd a 3.5. fejezetben, elsősorban képes beszéddel és példázatokkal tanított. Jézus amikor azt mondja, engedjétek hozzám a gyermekeket, mert az övék Isten országa, arra utal, hogy a gyermekek a legjobb tanítványok. Ők még hittel és bizalommal, fogékonyan fogadják a tanítást. Istent valamennyiünk atyjának nevezte, akinek teremtett és megtart bennünket. Ám a keresztyének jelentős része, Isten gyermekének vallva magát, nem tanítványként gyermek. Inkább felelőtlen, mint a gyermek, aki abban bíz, hogy úgymint megbocsátanak neki.

Nagyon jól tudta Jézus, mennyire nehéz az embernek kilépni abból, hogy csak a pénz számít, hiszen az egymásba válható pénz és hatalom, a Mammon imádata hatja át életünk minden szeletét. Mindenki számára ez a meghatározó, ez működteti a világot. Hogy szabadulhatna meg ettől bárki, hiszen már az anyatejjel ezt szívja magába, így a jó, valamennyi ember ezt tekinti fontosnak, az emberek közötti csordaszellem roppant erős. Ha valaki szakít a pénzért való versengéssel és önzetlenül kezd viselkedni, legelőször is a saját családja esik kétségbe és igyekszik mindent elkövetni, hogy újra úgy viselkedjen, mint a többiek. Amikor Jézus arra tanít, hogy hagyj el a családot és kövess engem, nem a családjával, hanem a többiek

által követett életmóddal való szakításról beszél. Igen nehéz erre az útra lépni, ezen járni. Jézus tanítása szerint a keskeny, a szoros úton kell járnod, nem a széles úton, ahol a többiek járnak. A keskeny út az életre, a széles út a veszedelemre visz.

Jézus nagy-nagy türelemmel foglalkozott a közeledő érdeklődőkkel. Láthatták, hogy a hatalmas tudású tanító és gyógyító, akiből mindnyájuk felé egyformán árad a szeretet és a megértés, aki mindenkin átlát és testet-lelket gyógyítva mindenkinek segít, koldusszegény. Nem keres ezzel semmit és szemlátomást meg sem fordul a fejében, hogy mindezért rangot, gazdagságot szerezhetne magának. Semmije sincsen, azt sem tudja, merre lesz éjszaka szállása. De mindez, saját teljes szegénysége, világi mérce szerint senki és semmi volta egyáltalán nem aggasztja, nem zavarja. Megérti, ha ezért lenézik, kinevetik, de ezért senkire sem haragszik. Nem zavarja mások megvetése és nem tartja magát különbnek másoknál. Kivételes adottságaival nem kérkedik, és mindenkiben meglátja, ki és mi lehetne. Ha dicsérik, jónak nevezik, visszautasítja, hiszen csak Isten jó.

Hogy milyen mély értelme, mekkora emberismerete volt Jézusnak, híven szemlélteti a kenyérszaporítás története. Szó szerint úgy volt, ahogyan olvasható, amint le van írva a négy evangéliumban. Az eset többször is megtörténhetett. Nem a kőből kenyeret csodája esett meg, Jézus ezt a pusztában történt megkísértésekor eleve visszautasította. Jézust tömegek követték és a lakott helyektől távol sokszor napokig együtt volt velük, tanította őket. Tudták ezt az emberek, természetes volt, hogy amikor Jézushoz mennek, visznek magukkal élelmet. De az együttlétek alkalmával legalább kétszer is előfordult, hogy az élelem fogyni látszott. Bizonyos, hogy sokaknak már nem volt mit ennie, maga a tanító, Jézus is éhes lehetett. Nem csoda, hogy ezt másokon is észrevette.

Jézus kérte a tanítványokat, adjanak enni az embereknek. De nekik sem volt mit enniük és amikor a kérdezősködtek a tömegben, csak a romlatlan kisgyermek ajánlotta fel, ami hal és kenyér volt nála. Ilyen helyzetben mindenki számára nyilvánvaló, hogy sokaknál van még élelem, de maguknak zsugorgatják. Jézus nem vette el magának és tanítványainak a nagyon keveset, ami előkerült, mondván, hogy én tanítok, éhes vagyok, nekem sincs, a munkásnak jár a bére. Ehelyett csoportokba ültette az embereket. Elsősorban azok ülhettek együvé, akik ismerték egymást. Jézus megáldotta a pár halat és kenyeret, megtörte őket, és a tanítványok a darabkákat odavitték a csoportokhoz. Ez a példaadás megrendítette azokat, akiknek volt. Egyben megfordulhatott a fejükben, mennyire visszás és nyilvánvaló lenne majd hazamenetel közben, titokban majszolnák el az ennivalójukat. Megosztották a többiekkel, úgyszólván miután mindenki evett, még maradék is volt. Így jutott a tanítványoknak és Jézusnak is, mégpedig jóval több, mint amennyihez az elején hozzájuthattak volna.

Felmérhetetlen hatást gyakorolt ezzel Jézus az emberekre. Ily vendégség után mindenki örvendezhetett. Jézus megmutatta, miként kell a tömeget vezetni, irányítani. Jézust a nép nem az ingyen kenyérre vágyva, hanem emberi nagyságának, bölcsességének, igazi uralkodói erényeinek hódolva akarta királyának választani. De Jézus eleve nem akart földi hatalmat, lásd mint vélekedett erről a kísértésekben.

**Virágvasárnaptól nagypéntekig.** Húsvét előtt egy héttel, virágvasárnapon híveinek éljenzése közben vonult be Jeruzsálembe. Amikor bement a jeruzsálemi templomba, a zsidóság egyedüli templomába, nem az történt, amit a tömeg várt. A templom előcsarnokában pénzt váltottak és áldozati állatokat árultak. A papok csak a templom előcsarnokában vásárolt, általuk már megfelelőnek minősített áldozati állatokat fogadták el, viszont az árusok ezekért a kinti árak sokszorosát kérhették. Továbbá ilyenkor vált esedékessé az évi templomadó befizetése, és a papok, mondván, hogy a római pénzérme az istennek tartott római császárt ábrázolja, ezért csak egy ritkábban használt érmét, galileai sékelt fogadtak el. A zarándokok általában csak ott helyben, jóval kedvezőtlenebb árfolyamon juthattak hozzá. Világos volt Jézus számára, hogy a zarándokok sarcolása a főpapok közreműködése nélkül nem működne, azaz a Mammon már a templomot is birtokba vette. Felborogatta a pénzváltók és az árusok asztalait és kiűzte őket a templomból. Az ünnepi előkészületeket megzavaró, a templomban történt botrányos eset elbizonytalanította az összegyűlteket. A főpapok ezt kihasználva igyekeztek Jézustól minél hamarabb végleg megszabadulni.

Jézus teljesen magára maradt. Tudta, rajta is beteljesedik a próféták sorsa, lásd a 5.1. fejezetben. Közvetlenül elfogása előtt, a tanítványaitól a kenyér példázatával búcsúzott. A magyar föld népe nem véletlenül hívta, és hívják sokan még ma is, a kenyeret életnek. Nemcsak táplálék a kenyér, hanem az emberi sorsát is példázza. Ahogyan több népmesei változatban szerepel, ősszel hideg földre vetik, júniusban éles kaszával levágják, csépelik, malomkő közt töretik, végül a csaknem tüzes kemencébe vetik. Ennyi szenvedés után válik a kenyér éltető táplálékká. Ilyen az ember élete is. Úgy válhatunk mások táplálóivá, éltetőivé, ha előtte megszenvedtük a magunkét.

Legkevesebbet az átlagos ember szenved. Aki testben vagy szellemileg átlag alatti, annak több szenvedés jut. Ám az éhség, még ha kukából gyűjtött táplálékkal is lakhat csak jól valaki, enyhíthető és a szellemileg fogyatékos sem szenved annyira, ha szeretik. De minél értelmesebb valaki, mennél jobban meghaladja az átlagost, annál több szenvedés várja, ahogyan a próféták sorsa mutatja, lásd a 5.1. fejezetben. Amikor tanítani kezdett, Jézust először is a saját családja, faluja, közössége vetette ki. Hiszen ez az ács fia, ez beszél itt nekünk?! Ahol csak tanított, üldözték, el akarták fogni, be akarták vádolni. Ugyan elfogadták és keresték a segítségét, de amikor Jézus ellen vizsgálat indult, csak egy ember merte vállalni, hogy Jézus gyógyította meg. Virágvasárnap után pedig végleg magára maradt és jól tudta, a biztos halál, a kínok kínja várja.

A keresztyénség alapvető szertartása az utolsó vacsorán történeteket idézi fel. Jézus megtöri a kenyeret és szétszítja a tanítványainak. Testeként adja, hogy ezt tegyék az ő emlékezetére máskor is. Az ő mérhetetlen szenvedésének példája adjon erőt számukra életük további küzdelmeiben. Mert Ő, Jézus mindezt végig tudta élni és el tudta szenvedni. Rájuk, követőire is sok szenvedés vár, de annál jóval kevesebb, mint amennyi neki kijutott. Azaz Jézus életének a példája éltesse őket, ez adjon erőt számukra életük küzdelmeinek elviselésében. Majd a vacsora után vérenek nevezve adta a bort. Ugyanaz a vér éltesse őket, mely Jézust is éltette, ez legyen életük hajtóereje.

Aznap, nagycsütörtökön este elfogták és már másnap, nagypénteken keresztre feszítették. Isten fiai vagyunk, ezt tanította Jézus a Miatyánkban is és ezt forgatta ki ellene az őt érteni nem akaró nagytanács. Azonnal halálra ítélték és Jézus nagypénteken meghalt a keresztfán. Utolsó órájáig hú maradt elveihöz. Bármit követtek el ellene, nem jött indulatba, nem vágott vissza. Tudta jól, nem magától olyanok az emberek, a halálát követelő nép és a gyilkosai. Mindenki látta az istenképű romlatlan embert, és még az őt keresztre feszítő, kegyetlenkedő, nyereszkes katonákban is ezt figyelte. Megszánta őket, mert tudta, hogy jobbakk lehettek volna, ha a többiek máshogyan bántak volna velük. Imádkozott értük, mert nem tudhatják, mit cselekszenek. Valamennyien, akik Jézus követőinek valljuk magunkat, így kell tennünk. Nem csak akkor kell a bűnt megbocsátani, ha az elkövető bevallja a bűnét és bocsánatot kér. Mindenekelőtt legalább azoknak kell tudnunk megbocsátani, akik a legközelebb állnak hozzánk, szüleinknek, testvéreinknek, gyermekeinknek, házastársunknak, szomszédainknak, munkatársainknak.

**Nagypéntek után.** Jézust eltemették. Ha valakit kivégeznek, különösen ennyire kegyetlenül, az ítélet arra szolgál, hogy a kivégzetre csak rettegéssel, tetteire csak mint borzalmakra gondoljunk és személye mihamarabb törlődjön az emlékezetből. Jézussal nem ez történt. Vasárnap reggel a sírját üresen találták és a tanítványai beszámolóí szerint többen is látták Jézust, bár a teste nem úgy viselkedett, mint kereszthalála előtt. Azaz bár gyalázatos módon megölték, mégsem sikerült elpusztítaniuk.

Senki ne érezze hiányosságának, ha nem tudja felfogni, mint történhetett a feltámadás. Hogy Jézusnak miféle teste lehetett, miként jelenhetett meg az embereknek. Tanítványi beszámolók szerint például átment a falon. Lényeg az, hogy hiába ölték meg, mégis jelen volt közöttük, hatott az emberekre és a munkája folytatódhatott, kiteljesedhetett. Míg nagypéntek gyászünnep, húsvétvasárnap a feltámadás, a folytatás felszabadult örömmünnepévé vált.

Jézus földi megjelenései csak egy negyven napos időszakra szóltak, utána áldozócsütörtökön végleg eltávozott, a beszámolók szerint az égbe emelkedett. Rá tíz napra, az egyház születésekor, pünkösdkor töltetett ki a Szentlélek.

Az ünnepen történtek megértéséhez tudnunk kell, hogy kétezer éve, Jézus idejében a héber már csak a zsidó vallási szertartások nyelve volt, mint anyanyelv kiveszett. Judeában például arámul beszéltek. Mindközben a hagyomány követésének nagyon erősen nőtt a zsidó népesség és Jézus idejében a Római Birodalom népességének közel a 10 százaléka zsidó volt. Mindez a hagyomány követésének következménye volt, amely például előírta, hogy az étkezések és az árnyékszék használata után mindig igen alaposan kezét kell mosni. Az egyház születésekor a birodalom különböző részeiből a sávout ünnepére összegyűlt, más-más anyanyelvű zsidók annyira összehangolódtak, hogy valamennyien anyanyelvükön hallották a többi beszélni. Amint a 3.3. fejezet végén már utaltunk arra, hogy az egymásban bízók emberek öntudatlanul is kitáruszkodhatnak társaik felé. Erre később, a 10.2. fejezet végén még részletesebben kitérünk.

Jézus tanítványai nem új vallást gyakoroltak, csak Jézus követői voltak. Úgy éltek és munkálkodtak, miként azt Jézustól tanulták. Amikor összegyülekeztek, a természetes étkezésüket tartották úgy, mint Jézus is tette. A régi vallási szokásaikból annyi maradt meg, hogy felmentek Jeruzsálembe és a templom pitvarában imádkoztak. Nem volt szertartásuk, hanem naponként, később a hét első napján magánházaknál megtörték a kenyeret és Krisztus feltámadását ünnepelték.

Püskösdtől Jézus tanítványainak maroknyi csapata lendületes növekedésnek indult. A Jézussal töltött három év alatt, anélkül hogy észrevették volna, nagyon sok mindent átvettek Jézustól. Jézusnak nem keves példázatába és feddésébe került, hogy tanítványai megszabaduljanak a Mammon imádatától és ezzel az eredendő bűn terhétől. Jézus a versengésre való hajlamukat, amely a környezetükből átvett rossz minta hatására a vagyonért való küzdelemre volt beállítva, másfelé irányította. Önmagával versenyzett és a reá felnevelő tanítványai önkéntelenül ezt vették át tőle. A Jézus mellett töltött három év eredményeképpen még a gyógyítás való képesség is megjelent bennük. Jézus földi küldetése végén arra kérte őket, menjenek és tegyenek tanítvánnyá minden népet. Arról fogják megismerni a tanítványait, hogy azok ugyanúgy szeretni fogják egymást, mint ahogyan Ő maga, Jézus szerette őket. Jézus tanítványai maguk nevelték csoportjait, évről évre sokszorozva az eredendő bűntől szabadultak számát. A csoportok tagjai egymás testvéreivé váltak, mindenüket megosztották a többiekkel. Mit sem törődtek a gazdagsággal, elég volt nekik a valóban szükséges. A tanítványai által térítettek alkották a következő csoportot és a tanítványok egymást követő nemzedékei a hatalmas római birodalom népességének említésre méltó részét a szeretet vallásának követőjévé tették. Gazdag, vagyonos emberek, vezető személyiségek, magas rangú katonák álltak közéjük, lemondva minden kiváltságukról és vagyonukról. Jézus küldetése, az ember örök életének visszaszerzése, az emberiség kipusztulásának megakadályozása belátható közelségbe került. A tanítványok egyre növekvő csapatát, Jézus követőit, keresztyéneknek nevezték.

### **6.3. A keresztyénség mint vallás**

Pál, lásd a 5.1. fejezetet, megtérése után nem kereste fel Jézus első tanítványait, Pétert és a többieket. A hatalmas tudású rabbinak saját elképzelése volt Jézus küldetéséről. Behatóan ismerte a teljes Ószövetséget és az utolsó vacsora, valamint Jézus halálának és feltámadásának általa megfogalmazott értelmezésével térítette a zsidókat. Mivel nem volt Jézus tanítványa, nem vehette át a jézusi mintát. A magyarázatait pedig alig-alig fogadták el. A zsidók elkeseredetten üldözték, mindent elkövettek, hogy elűzzék, elfogassák, börtönbe juttassák, megölessék. Viszont amikor Pál a pogányok között kezdett téríteni, szép sikereket ért el. Ennek oka az lehet, hogy Pál felismerte a pogányok bálványáldozati lakomája, lásd a 5.3. fejezetet, és az utolsó vacsora közötti párhuzamokat. Továbbá Pál meg akarta szüntetni a pogány istentisztelet fő elemét, az égőáldozat bemutatását. A szétszórtan élő zsidóság csak egyetlen helyen, a jeruzsálemi templomban mutatott be áldozatot. A lakóhelyükön lévő istentiszteleti helyeken, a zsinagógákban rendszeresen volt istentisztelet, de ott csak a Tórát és az Ószövetség egyéb könyveit olvasták, magyarázták és értelmezték, lásd a 6.1. fejezetben a 4. parancsoltnál. Pál a pogányokat nem magára a zsidó vallásra, hanem egy, a zsidó vallásra hasonló vallásra igyekezett téríteni.

Pál a következő megoldást találta az égőáldozatot bemutató istentisztelet eltörlésére: az utolsó vacsora is áldozati istentisztelet volt. Maga Isten mutatott be ekkor áldozatot és saját fiát, Jézust áldozta fel. Így

állította helyre teremtett világának emberi bűnök által megbomlott rendjét és ezzel engesztelte ki önmagát. Ezek után minden további áldozat bemutatása szükségtelen. Azóta az istentisztelet arra szolgál, hogy felidézzük az utolsó, a minden bűnt eltörlő tökéletes áldozat bemutatását, amely megváltotta az emberiséget és mindazok bűnét eltörli, akik hisznek Jézus Krisztusban. Isten maga mellé emelte Jézust és az utolsó ítéletben Jézus ítéli meg, ki az, aki hitt Őbenne. Akik hittek, azokat magához veszi és megadja nekik az örök életet. Akik nem hittek benne, azokat örök kárhozatra veti. Pál mindezt ószövetségi idézetekre alapozva tanította. Ezt a zsidók nem fogadták el tőle. Ugyan az Ószövetségben szerepel az Isten fia fogalma, de ez az Istenhez legközelebb álló, Mózeshez hasonló emberekre vonatkozik.

Amikor Pál a pogányok között tanított és Jézust Isten fiának nevezte, a pogányok szó szerint értették, hiszen mint ahogyan a 5.3. fejezetben tárgyaltuk, a pogány világban megszokott volt, hogy az isteneknek földi nőtől született félisteni gyermeke legyen. Hogy Isten az egyetlen fiát áldozta fel utolsó áldozatként, könnyen felfogható volt a pogányok számára. Pál szerint Jézus azért volt tökéletes áldozat, mert élete utolsó percig sugározta Isten szeretetét az emberekre, hűséges maradt mindhalálig. Pál térítését felszabadulva üdvözölték a pogányok, hiszen már nagyon sokuknak elege lett mindabból, amit a Colosseumban és másutt láttak. Természetesen Pál, amikor a zsidók és a pogányok között tanított, más-más magyarázatot adott. Ahogyan mondta, zsidóknak zsidó, görögöknek görög tudott lenni. Pál felmérhetetlenül nagy történelmi tettet hajtott végre, az ő felismerésének és térítéseinek köszönhetően a sokistenhit, ha nem is azonnal, de eltűnt Európából.

Pál magyarázata szerint az örök élet az egyénre, az egyén halál utáni életére vonatkozik. Jézus az örök életről az édenkerti értelmezést használhatta, lásd a 2.5. fejezetet. Jézus elsősorban az emberiség pusztulását akarta megakadályozni, azaz az emberiség fennmaradásért, örök életének visszaszerzéséért küzdött. Erre a kérdésre, az egyén örök életére, amit inkább öröklétnek nevezhetnénk, a 11.5. fejezetben még visszatérünk.

Pál számos, megtérített pogányokból álló gyülekezetet alapított. Ezeknek tagjai kapcsolatba kerültek a Jézus tanítványai által térítettekkel. Ennek köszönhetően a pogányból lett keresztyének átvehették mindazt, ami közvetlenül Jézustól eredt. Bár támadt feszültség a kétféle gyülekezet között, ez nem járt jelentősebb összecsapásokkal. Inkább Pál és Jézus első tanítványai vitáztak. Pál hatalmas pogány tömegeket térített meg és nemcsak a számbeli kisebbségben lévő zsidó-keresztyének, hanem végül a pogány-keresztyének is valamennyien Jézus tanítványainak, azaz Jézusnak az életmintáját vették át. Jézusi hasonlással, Pál hozta a lisztet és Péterék kis csapata volt a kovász.

A keresztyének üldözése Rómában 64-ben kezdődött és ez is segítette a keresztyénség terjedését. Mint a 5.3. fejezetben említettük, a kivégzések a Colosseum porondján a nyilvánosság színe előtt zajlottak. A keresztyéneket hitükért ítélték halálra, mert annak szellemében nem fogadták el a császár istenítését. Nem egyenként, hanem általában csoportosan végezték ki őket. Róma szórakozni vágyó népe döbbenve szemlélhette, mint halnak meg a keresztyének. Nem félnek a haláltól, nem rettegnek, nem tör ki közöttük vakrémület, nem kezdenek összevissza rohángálni, hanem együtt maradva, rezzenés nélkül fogadják a kiéheztetett vadállatok rohamát. Ezzel egyben a legfőbb római erényeket, a rettenthetetlenséget, a bátorságot és a halál megvetését mutatták fel, ami csak növelte a keresztyénség vonzerejét.

Nem kell azt gondolnunk, hogy ha az egyes gyülekezeteken belül az eredendő bűntől szabadult emberek találhatók, akkor a gyülekezetek között is a lehető legjobb a viszony. Erről szó sincs. Ahogyan az édeni, még romlatlan emberek életéről olvashattuk, lásd a 2.3. fejezetben, míg a csoporton belüli viselkedés maga a tökéletesség, addig az csoportok versengenek egymással. Azaz az eredendő bűntől mentes emberek sem angyalok, így nem meglepő, hogy a római keresztyén gyülekezetek között is voltak ütközések, civódások.

Ne várjuk, hogy az evangéliumokból, a kutatók többsége szerint 70-100 között, évtizedekkel Jézus halála után keletkezettek, egyértelműen megtudhatjuk, mint tevékenykedett és miket mondhatott Jézus. Egyrészt olvashatunk a hallatlanul nagy tudású, kivételes képességű és mégis végtelenül szelíd és alázas tanítóról, aki visszautasítja, hogy bárki dicsérje vagy nagy embernek tartsa, aki eleve elutasítja, hogy csodák tételével vonzza magához az embereket. Ehelyett élete példájával alakítja őket. Ez a kép a Jézust személyesen ismerő, őt követő zsidóktól származik. Másrészt ott vannak a Jézus csodálatos születésére, számos csodájára és isteni mivoltára vonatkozó történetek, köztük saját kijelentései és megjelenései is. Mindezek

a pogányok közül térített keresztyénektől eredhetnek, mivel a zsidó felfogástól mindez mélységesen idegen volt. Akkoriban az elméleti magyarázatok különbözősége nem számított, mert a keresztyén csoportok, gyülekezetek legfőbb összetartó ereje a Jézus tanítványain keresztül embertől emberig terjedő szeretet és az eredendő bűn erejét megtörni képes viselkedés volt.

Már Pál apostol idejében kezdett kialakulni a szervezett gyülekezeti forma, mivel a keresztyénség gyors terjedésével a szükség ezt kívánta. Lassan hatalmas szerveződéssé, tanrendszerré valamint mindent átfogó politikai hatalommá és jogi intézménnyé formálódott.

Pál szerint az Isten, aki az Atya, Jézussal aki a Fiú, a Szentlélekkel együtt alkotja a Szentháromságot, aki Atya, Fiú, Szentlélek, egy Isten három személyben együtt. Aki, bár jó keresztyénynek érzi magát és nem érti ezt a fogalmat, nincs egyedül. Az elmúlt csaknem kétezer évben valószínűleg senki sem értette. Ha Jézust és a Szentleket, akárcsak Istent örökké jelenvalónak gondolja és nem gyötri magát azzal, hogy melyik ki és mi és mikortól és mi a szerepe igazából, semmivel sem lesz kisebb vagy gyengébb a hite.

Róma a 2. század második felében, Marcus Aurelius császár uralkodása alatt érte el hatalma csúcsát. Utána a birodalom természeti erőforrásainak pusztulása miatt a leépülés korszaka következett. Róma mezőgazdasága és ipara elsősorban a talajokat élte fel. Nemcsak Itália termőföldjeit és erdőit károsította a birodalom gazdálkodása, hanem a tartományokét is, lásd a 5.3. szakasz végén. Hogy a birodalom szellemi egysége erősödjön, Constantinus 313-ban engedélyezte a keresztyén vallás gyakorlását. Ezzel a keresztyénség a birodalom többi vallásához, a pogány vallásokhoz és a zsidó valláshoz hasonló jogi helyzetbe került, államilag elismert vallássá vált.

A keresztyének visszakapták elkobzott javaikat. Ezek után ők is versenghettek a magas állami tisztségekért. A császár a pápának palotát adományozott és számos, ma is létező templomot és bazilikát alapított, ezzel a hatalom és vagyon az egyházon belül is megjelent. Ugyanakkor Constantinus megparancsolta, hogy a keresztyén csoportok közötti civakodás szűnjön meg. Több zsinatot hívott egybe, ezek célja a keresztyén egység megteremtése volt. A zsinatok a császár utasítását követve szabványosították a keresztyén egyházat. Pál tanítása vált a szabvány alapjává. Ne csodálkozzunk ezen, Jézusnak nem volt, nem maradt ideje papírra vetni, rendszerbe foglalni, mit miért tett. Maradt a páli rendszer.

A zsinatok kizárták az egyházból a páli tanítással ellentétes nézeteket vallókat. A 325-ben tartott zsinaton fogadták el az egyház tanításának zsinórmértékét, a hitvallását. Szó sincs benne Jézus köztünk való munkálkodásáról, tanításairól, emberségéről, tanítványairól és a Jézus által adott életminta követéséről. Mindez mélyreható következményekkel járt, mert csak a másik embertől vehetünk át mintákat. Isten mindenek fölött áll, őt imádjuk, hódolunk neki, csodáljuk és magasztaljuk. Hogyan is válhatnék én, gyarló ember, oly tökéletessé, mint amilyen Jézus volt?! Bár a hivatalból üldözött tanítványi felfogás visszaszorult és a keresztyének váltak, fertőződtek bűnbe esett emberré, mégis az egyház alapköve maradt. Mindmáig hordozza a Mammon által oly meggyötört emberiség megmentésének reményét.

**A katolikus és ortodox keresztyénség.** A Nyugat-Római Birodalom 476-ban bekövetkezett összeomlása után a birodalom keleti része még csaknem ezer évig, amíg a török sereg 1453-ban be nem vette Bizáncot, fenn tudott maradni. Róma bukását példátlan méretű összeomlás követte, Róma városának milliós lakossága néhány évtizeden belül néhány tízezerre csökkent. Az egyház maradt a Nyugatrómai birodalom egyetlen jelentős, fennmaradni képes intézménye. Szellemi vezető szerepe mellett a világi hatalmi harcokban is meghatározó szerepet vállalt. Gazdag volt és hatalmas, térített és egy idő után a katolikussá vált királyságok lakosai népesítették be Európa nyugati felét és Közép-Európa országainak egy részét. Az egyház a kegyetlen harcosokból a gyengéket védő, istenfélő lovagokat formált. A katolikus világegyház teremtette meg Európa nagy részének szellemi és műveltségbeli egységét. Egyházszervezete nem volt teljesen merev és így képes volt igazodni a változásokhoz.

Bizánc nem volt egészen európai és akárcsak korábban a teljes Római birodalom, sokféle, különböző vallású népekből összeálló államalakulat volt. Róma bukása után az egyház keleti és nyugati részének fejlődése kettévált. Míg a nyugati egyház Róma központúvá vált, a mondás szerint minden út Rómába vezet,



addig a ma keleti, ortodoxnak nevezett egyház egyenrangú és egyenjogú, közös ügyekben együtt döntő helyi egyházakra tagolódik. Az ortodoxok feltétlen ragaszkodnak az eredeti, hamisíthatatlan és megmásíthatatlan jézusi tanításhoz. Például tisztelik a szenteket, de nem tekintik Krisztushoz hasonló közvetítőnek Istenhez, hanem példaképnek, tanítónak tartják őket. Az ortodox egyház támogatja állama világi vezetését. A nyugati és keleti egyház 1054-ben szakadt szét. A legnagyobb ortodox egyház az orosz ortodox egyház. 1917-ig Moszkva Róma valamint Bizánc örökeseként a harmadik és utolsó Rómának tekintette magát.

De már a középkorban érezhetően gyengülni kezdett a hit.

## 6.4. A reformáció

Már a középkorban érezhetően gyengülni kezdett a hit. A reformációt Róma pénzközpontúsága valamint a hatalomért és pénzért való versengés váltotta ki. Szakadt az egyház, megkezdődött a protestáns egyházak kialakulása. A katolikus tanítás szerint az üdvözülni, aki jókat cselekszik és bocsánatot nyernek a bűnei. Ha a bűnös meggyónja a bűneit és teljesíti a gyóntatója által kiszabott vezeklést, bűnbocsánatot nyer. Viszont Luther Pálra hivatkozva olyannyira bűnösnek tartja az embert, hogy csak Isten könyörülő kegyelme mentheti meg. Az ember egyetlen érdeme az lehet, hogy hisz Isten kegyelmében és ezáltal nyer bűnbocsánatot. Azaz valamennyi hívő üdvözülni. A reformátorok szerint csak az válhat hívővé, akit erre Isten kiválaszt. Valóban, valaki magától aligha lesz hívő, rajta kívül álló módon, leginkább a közösség vagy valamelyik hívő hatására alakul azzá.

A reformáció eszméi a könyvnyomtatás elterjedésének köszönhetően hihetetlenül gyorsan ismerté váltak. Éppen Luther fellépésének idején jutott el a nyomdászat odáig, hogy a kisebb terjedelmű iratokat igen rövid időn belül ki tudták nyomtatni. Luther hamarosan elkészült a Biblia németre fordításával is, amely pár évtizeden belül protestánsok százezreinek vált mindennapos olvasmányává. Mindez mélyreható következményekkel járt, lassan bárki elmélkedhetett a Bibliában olvasottakról, összevethette ezeket a reformáció tanításaival. Az egyszerű polgár is gondolkodhatott a Szentírás tanításairól és vitatkozhatott minderről hitestvéreivel.

Kiindulva a kegyelmi kiválasztás tanából, a Szentírás szerint megfelelő helyeire hivatkozó hívő önmaga számára igencsak megnyugtató következtetésekre juthat. Ugyanis le van írva, hogy ha már bízol Istenben, Isten még közelebb enged magához és a szívedbe írja a törvények követését. Így a hívőnek nem kell a törvény betartásával külön törődnie, hiszen Isten úgyis jóvá alakítja őt. Nem kell aggódnia amiatt sem, mint áll majd meg az utolsó ítéletben Jézus ítélőszéke előtt. Mint a megszentelődés útját járó hívőt, Isten választottját, Jézus üdvözíteni fogja. Mivel nem kell az utolsó ítélet nyomasztó voltával foglalkoznia, úgy élhet, mintha az nem is lenne, és azt teheti az életben, amire a szíve, a bensője készíti. Ezzel a protestáns hívő felszabadulttá vált. Nem kell aggódnia amiatt, hogy komolyabb bünt követhet el. Isten áll mögötte, figyel rá és Isten sem mindig bánik kesztyűs kézzel az emberekkel. Így arra sem kell gondolnia, hogy a jónak egyáltalán nem nevezhető cselekedetei bizonyosan helytelenek. Isten készítette erre. Mindez nem általam kiötlött gondolat, hanem nekem szegeztek, amikor a többször is feltett 'Are you saved?' kérdésre, magyarra így fordítanám: 'Meg vagy-e váltva?', úgy válaszoltam, hogy remélem igen, de ebben Jézus mondja majd ki a végső szót. Eleve üdvözült voltának tudata hatalmas erőforrásokat szabadít fel a protestáns hívőben. Nemcsak benne, hanem a protestáns hitet követő közösségben és népben is gyökeret verhet nagyra hivatottságának, kivételezettségének tudata. Amivel sajnálatos módon az is együtt járhat, hogy a nép egésze bűnök sokaságát követheti el anélkül, hogy bárkinek említésre méltó bűntudata lenne amiatt, amit tettek.

Luther 1517-ben kiadott, reformációt beindító vitairata elsősorban a bűnbocsánat megadásának hitbéli kérdéseivel foglalkozik és csak a búcsúcédulák árusításával kapcsolatosan van szó benne a pénzről. Luther és a reformátorok sem beszélnek arról, hogy Jézus tiltja a Mammon követését és ezzel egyben a Tízparancsolat betartására figyelmeztet. Sőt Kálvin, aki egyesek szerint a reformáció legnagyobb elméje, legjobb szervezője volt, a tisztességes kamat védelmezőjeként szembeszállt a középkori egyház kamatszédési tilalmával és ezzel a kibontakozó tőkés gazdasági rendszer fejlődésének serkentőjévé vált. Nem csoda, hogy

az utóbbi évszázadokban a protestáns országok élen jártak a természeti kincsek gátlástalan kiaknázásában, valamint a mások forrásainak megkaparintásában, és többek között ők kényszerítették a többé-kevésbé fenntartható módon élő Kínát, Indiát és Japánt hagyományos életrendjének feladására.

A protestáns és a katolikus egyház közötti feszültség Európa történelmének egyik legvéresebb és legkegyetlenebb háborújának, a harmincéves háborúnak a kitöréséhez vezetett. Valamennyi fél Isten nevében lépett hadba, Isten ügyéért küzdve, miközben a Tízparancsolat első kőtáblája szerint tilos a rossz és kegyetlen cselekedetek indoklásakor Isten készítésére hivatkozni. Bár az egyház mindjobban gyengül, mind a mai napig fennmaradt. Ezt annak köszönhető, hogy ma is számosan vannak az egyházban, akik Jézus első tanítványaihoz hasonlóan szeretik egymást és nem aszerint minősítik magukat és másokat, hogy mire vitték a pénzért és hatalomért folyó versengésben.

## 6.5. Az iszlám

Az iszlámot Allah Mohamed próféta közvetítésével adta az araboknak, mint azt a vallást, amelyet korábban Ábrahámnak, Mózesnek és Jézusnak is parancsolt. A zsidó, a keresztyén és az iszlám ugyanazt az Istent imádja. Az iszlám a zsidókat és a keresztyéneket nem téríti, őket idősebb testvéreinek tekinti, csupán, mivel katonai szolgálatot nem teljesítenek, különadót vet ki rájuk.

Allah Isten arab neve, a név a VAGYOK AKI VAGYOK arab változata. Allah mindenható, nincs rossznak mondható tulajdonsága. Allah követői nem szoronganak, nem félnek Allah-tól, mindenhol, mindenkor jelenlévő fenntartójuknak, eltetőjüknek tekintik. Maga az iszlám szó az Isten akaratába való belenyugvást, önmagunk Istennek való átadását jelenti. Az iszlám híveit muszlimnak nevezik. Mindennapi életüket a Korán egyszerű, valamennyi városban vagy pusztában élő arab számára könnyen betartható szabályai vezetik. A keresztyén istentisztelethez képest a muszlim vallásgyakorlat igen egyszerű, elég hozzá egy imaszőnyeg. Nincs alá és fölrendeltségen alapuló egyházi szervezet, elegendő volt a Koránt jól ismerő, szent életű emberekhez fordulni tanácsért.

Emberi létünk értelme az iszlám szerint az, hogy az ember elismeri Allahot mint a világ alkotóját és fenntartóját és arra törekszik, hogy neki tetsző életet éljen. Minden a világban, az élettelen tárgy és az élőlény a természeti törvényekben is megmutatkozó isteni akarat szerint létezik és követi az isteni rendet, ezért muszlim. Ami az embert illeti, a testi létét tekintve feltétlen muszlim, viszont az értelmét tekintve választhat. Ha értelmét tekintve is muszlim, akkor élete is tökéletesen összhangban van a világegyetemmel. Isten földi helytartója az ember. Az egész világ az emberért és az ember Istenért létezik.

Mutatja az iszlám közösség fenntartó, irányító erejét, hogy a korábban iszákos arabokat leszoktatta a szeszfogyasztásról és ezt a tilalmat mind a mai napig képes fenntartani. Ma az iszlám népszerűségének, sikereinek gyökere a hatékony társadalom és közösségszervező erejében rejlik. A sokistenhívő, egymással vetélkedő arab törzseket az iszlám szervezte az iszlám erkölcsére alapozott államba. A törzsi erkölcs eszméje, miszerint ha a törzs tagja bajba kerül, a törzs más tagjai feltétel nélkül a védelmére kelnek, Mohamed az iszlám közösség egészére kiterjedő elvvé nyilvánította. Minden egyes muszlim hívő minden más muszlim hívő testvéreinek számít. Ugyan a testvérek vitatkozhatnak egymással, de a külső beavatkozással szemben egységesen lépnek fel. Az iszlám hitben élők testvérisége a történelem fontos tényezőjévé vált.

A szabványosítás átka az iszlámot is sújtja. Az alapkérdésben egyetértenek, a Korán valamennyi irányzat számára közös. De nézeteltérés van például abban, hogy a kinyilatkoztatást adó Mohamed örökösei Mohamedhez hasonlóan tévedhetetlenek-e. A síita irányzat szerint igen, a többséget alkotó szunnita irányzat szerint nem. Ez és ehhez hasonló, külső szemlélők számára kisebb eltérés elég ahhoz, hogy a Mohamed által hirdetett, valamennyi iszlám hívő számára kötelező testvériség eszméjét ne tartsák be. A síita és szunnita nem csak vitatkozik, ami természetes, elfogadható lenne. Sajnos nem bízták, bízzák a döntést Allahra. Hiszen ha az örökösnek tartott imámok Mohamedhez hasonlóan tévedhetetlenek, akkor az őt követők sorsa sokkal különb lesz. Csak egy-két nemzedéket kellett volna várniuk arra, hogy megtudják, mint vélekedik a hitvitájukról Allah. Ehelyett erőszakosak egymással, ölik egymást és háborúznak. Napjainkban is teszik.

## 6.6. Az egyistenhívő vallások hatása a történelemre

Ha az értelem elsősorban a hatalmi és vagyonosodási törekvések szolgája, akkor a társadalom előbb-utóbb elpusztítja önmagát. Ezért a fenntartható társadalom szellemi vezető rétegének el kell különülnie a hatalmat gyakorlóktól. Jó példa erre India, ahol a brahmanok, a papi kaszt tagjai szegények, adományokból élnek, viszont mindenki tiszteli őket és hallgat rájuk, lásd a 5.4. szakaszban. Európa fejlődése másfelé vitt.

A zsidó vallás nem térít, nem igyekezett és igyekszik terjeszkedni. Sokkal inkább a vallás elmélyültebb gyakorlására, végső soron az értelmesebbé válásra került a hangsúly. Már csaknem kétezer éve annak, hogy a zsidó apa legfőbb kötelességévé gyermekeinek megfelelő tanítása és nevelése vált. Ekkor vezették be a tanodai oktatást és a fiúknak meg kellett tanulniuk írni és olvasni. Tizenharmadik születésnapjukat betöltve a gyülekezet színe előtt kellett számot adni tudásukról. A Tóra heti tanulmányozásra adott részből egy akkor kijelölt szakaszt kellett folyékonyan felolvasni és érteni is kellett a nem is olyan egyszerű, az akkorra már kihalt nyelven, héberül írt szöveget. Aki nem volt képes a kívánt szinten olvasni, érdemben nem tudott részt venni az istentiszteleti alkalmakon, lásd a 6.1. fejezetben, és könnyen lemorzsolódott a zsidóságból. Emiatt az értelmesebb szülők gyermekei egyre kiválóbbakká, tehetségesebbekké váltak. Így a szétszórtságban élő, ám hagyományait féltve őrző zsidóság szinte mindenütt, ahol letelepedett, nagyszerű képességekkel rendelkező, kiemelkedő teljesítményekre képes személyekkel gyarapította az adott terület népességét. Mivel eleve írástudóak voltak, városi, magasabb képzettséget kívánó munkákat vállaltak, ha volt rá alkalmuk. Ráadásul az európai, az askenázi zsidóság értelmi szintje hányatott sorsuk, üldözöttségük miatt tovább nőhetett, ennek élettani mozgatójáról lásd a 3.6. fejezetet.

A két térítő vallás, a keresztyénség és az iszlám történelmet alakító tényezővé vált. Viszonyukat a keresztes háborúk mérgesítették el. Az iszlám társadalmak és a zsidóság viszonya egészen a 20. századig rendezett, jó volt, valószínű, ez az oka annak, hogy a muszlimok között élő szefárd zsidóság szellemi teljesítményei elmaradnak az askenázi zsidóságétól.

Az iszlám türelmesebb és ennek gyökere a két vallás istenképének különbözőségével függhet össze. Míg Allah jóságos, türelmes, és megbocsát annak, aki megérdemli, addig a keresztyént Isten kiszámíthatatlan haragja fenyegeti. Pál az egyetlen fiát, Izsákot feláldozni kész Ábrahám cselekedetét, lásd 5.1. szakaszban, mint az erős hit követendő példáját tárja a keresztyének elé. Az ilyen istenkép nem Istent szeretővé, hanem inkább tőle rettegvővé és szorongóvá teszi az embert és olyanokat hoz ki belőle, amelyeket egyébként aligha tenne. Hatalmasok alárendeltjeiket, szülők gyermekeiket gyötörhetik ennek a mintának megfelelően. Nem aggasztja őket, hogy mennyi rosszat követnek így el, hiszen Isten sem bánt kesztyűs kézzel az emberekkel és ők csak Isten eszközei. Pedig Jézus szerint is jóindulatú az Isten, akitől nem kellene félnünk és a Korán éppen hogy csak említi a fenti, Ábrahám áldozatáról szóló történetet.

Jézus az életét arra tette fel, hogy a leginkább hatékony eszközzel, életének a példájával küzdjön a Mammon ellen és ezután életmintája nemzedékeken keresztül való továbbadásának során egyre többen, végül pedig a teljes emberiség megszabadulhasson az eredendő bűn terhétől. Az egyház térítései nem ebben a szellemben, hanem gyakran erőszakkal történtek és olyan népeket, népcsoportokat is térítettek, akik térítőiknél igazabban éltek, és Jézust nem ismerve is a jézusi életmintát követték. Róma hivatalos egyházává válása után, Constantinus kéréseinek eleget téve a zsinatok átgondolatlanul állították fel a hitélet fő tételeit, úgyhogy azok később számtalan elkeseredett vitát gerjesztettek. Olyan fogalmakat állítottak a hitélet középpontjába, mint a Szentháromság. A katolikus és ortodox egyház, lásd a 6.3. szakasz végén, szakadásának közvetlen okává a Szentlélek eredetét taglaló görög szó alakjának egyetlen betűnyi különbsége vált. Azokat, akik a katolikus egyház túlzott hatalmát és vezetőinek gazdagságát Jézus elveivel összeegyeztethetetlennek tartották, eretneknek minősítették és tűzzel-vassal üldözték és kegyetlen vallásháborúk sora tört ki, lásd a 4.4. szakasz végét.

Az iszlámban az Isten egy Isten, ezért az iszlám egyszerűbb volt, mint a Szentháromság fogalmával küzdő keresztyénség. Ebben rejlett az iszlám egyik nagy előnye. Amikor Mohamed halála után az egységbe forrt arab törzsek közösségbe forrtak és hódítani kezdtek, az Európán kívüli keresztyének arab uralom alá kerültek. Az iszlám nem térítette őket, meghagyta szabad vallásgyakorlásuk jogát, csak egy különadót kel-

lett fizetniük. Csupán töredékük maradt meg keresztyének, nagy többségük a könnyebben gyakorolható, egyszerűbb iszlámra tért át. Hasonlóan, amikor a világbirodalmat kiépítő mongol hódítók olyan területet hódítottak meg, ahol keresztyének és muszlimok egyaránt éltek, valamennyi esetben az iszlámra tértek át. Döntésüket azzal indokolták, hogy egyszerűbb gyakorolni és könnyebb hinni.

A hagyományos arab felfogás szerint a nő alávetett helyzetben van, a házasulandó férfinak meg kell őt vásárolnia és a férje tulajdonává válik. Azaz a nő nem választhat és nincs beleszólása abba, hogy hány gyermeket szül. Sőt a férfi sikerességének a jele, hogy megengedheti-e magának a több feleséget és hogy összesen hány gyermeke van. Napjainkban azon országokat, ahol az iszlám az arab szokásnak megfelelő családképet követi, hatalmas, az egész világra nézve is nagyon súlyosnak ígérkező válság sújtja.

## 7. Bölcelet

Miután az előző részben áttekintettük, miként alakította és alakítja világszeméletünket a vallás, rátérünk a bölcelet (filozófia) világszemléletet formáló hatásának tanulmányozására. A bölcelet egyfajta köztes terület a vallás és a tudomány között. A vallás hasonlóságokat elemezve értelmezi a világot és arra tanít, hogy a világ rendjét létrehozó és fenntartó természetfölöttihez igazodva kell élnünk közösségként és egyénként egyaránt. mire kell figyelni, mi a jó és a rossz, mint kell élnünk. A tudomány, mellyel a következő részben foglalkozunk majd, a természeti jelenségeket megfigyelve, modellezve és kísérleteket végezve kutatja, hogy milyen a világ. Ennek a tudásnak a birtokában igazodhatunk a világ valóságához és rendezhetjük be az életünket.

Ne gondoljuk, hogy merev határt húzhatunk a vallás, a bölcelet és a tudomány között. Gondoljunk Jób könyvére, mely az Ószövetségben található és Kr. e. 6. században keletkezhetett, akkoriban született meg a görög bölcelet is. Jób könyve nemcsak a bölcelet alapvető kérdéseivel, mint a világ kiszámíthatatlansága, az ember esendőségét, a bűn és a szenvedés, jó és rossz az élet és a halál foglalkozik, hanem igen számos, jóval később természettudományos vizsgálatok tárgyává való kérdést is megfogalmaz. Ezek Jób könyvének 38. részében vannak felsorolva. Mint például, hogy honnan van az eső, a harmat, a hó, a jég, a felhő, a villám, melyek az ég törvényei, honnan van a fény, melyek a földi törvények és így tovább.

A bölcelet születéséhez az vezetett, hogy a természet egyes jelenségeiben szembeűnő rendezettség, rendszeresség mutatkozik. Emiatt felmerült a gondolat, hogy valóban az istenek és egyéb természetfölötti lények személyes döntésén múlik-e minden, vagy más áll a világ jelenségei mögött. A bölcselő azon elmélkedik, hogy milyen lehet a világ, módszere a 3.2. fejezetben tárgyalt, mintaelemzésen alapuló bölcs gondolkodás.

Kezdetben a bölcelet gyakorlatilag mindent magába foglalt, a bölcselő egyaránt volt matematikus, csillagász, pap, orvos és így tovább. Ahogyan telt az idő, úgy szakadtak ki a bölceletből az önálló tudományokká fejlődő területek. A bölcséleti gondolkodást az ókori görög bölcséletet tanulmányozva tekinthetjük át a legegyszerűbben. Ahogyan a 5.3. fejezetben a görögség életfelfogását ismertettük, számukra az anyagok, a velük való foglalkozás alantasnak számított és emiatt tömérdek idejük maradt a beszélgetésre és gondolkodásra. Nagyon sokat foglalkoztak az embert leginkább érdeklő kérdésekkel. Meegfogalmazták ezeket és az ezekre adott válaszaik azóta is mértékadóak.

### 7.1. A görög bölcelet Szókratész előtt

Ahogyan a 5.3. fejezetben tárgyaltuk, a görögség kevésbé tartott túlzottan emberi módon viselkedő isteneitől. Istenei nem voltak mindenhatók, még a főisten, Zeusz sem tehetett meg mindent. Volt még náluk is nagyobb hatalom, a szükségszerűség. Látták, hogy vannak dolgok, amelyek egyszerűen nem történhetnek, nem folyhatnak le másként. Azaz a világot egyfajta rend uralja, aminek oka, magyarázata kell, hogy legyen. A görögök gondolkodni kezdtek azon, mi irányíthatja a világot. A milétoszi görög bölcselők, legelőször is Thalész vetette fel, hogy a természeti jelenségek isteni közreműködés nélkül is leírhatók.

**Thalész, Anixamandrox, Anaximenész.** Thalész a kisázsiai Milétozban (ma a térség Törökországhoz tartozik) élt, de járt Egyiptomban is, és elsajátította az ottani mérnöki, csillagászati, mértani és egyéb tudást. Ókori görög források szerint a mértant Thalész hozta be Görögországba és maga is biznyított tételeket. Mezopotámiában tanult ismeretei alapján jövendölte meg a Kr. e. 585. évi teljes napfogyatkozást, amely után Thalész tekintélye hihetetlen mértékben megnőtt.

Thalészhoz és tanítványaihoz kötődik annak kimondása, hogy valamennyi, az anyagi világban történt esemény okát magában az anyagi világban kell keresni, azaz minden dolog anyagi lényegű. Őselemnek vagy ősi létnek azt nevezik, amelyből minden létező keletkezik, amelyből a dolgok legelőször létrejönnek, s amelybe visszakerülve végül is megsemmisülnek. Eközben a lényeg megmarad, de megjelenésében megváltozik. Éppen ezért azt hiszik, hogy igazából semmi sem születik és semmi sem pusztul el, mivelhogy ugyanaz a természet szüntelenül megmarad. Az őselem száma és mibenléte tekintetében a nézeteik különbözőek. Thalész például - ő az anyagelvű bölcsélet első művelője - a vizet tartja ilyen elemnek, valószínű azért, mert minden, ami él, vizet is tartalmaz.

Az élőhöz hozzátartozik a mozgás, amelynek célja van. Thalész szerint a világ valamennyi dolgában ott van az isteni, hat és működik benne, a dolgoknak lelük van. Például a mágnes meg tudja mozdítani a szöveget. Thalész nem volt istentagadó, szerinte az istenek nem személyes módon cselekvők, hanem inkább a világ dolgait, jelenségeit mozgató, vezérlő erőkkel azonosíthatóak. Ugyan a mágnes istenéről nem szoktunk beszélni, de a sokminden más mögött álló istenről viszont igen.

Tanítványa, Anaximandrosz szerint a világ lényege nem a víz, ahogyan Thalész hitte, hanem a láthatatlan, megfoghatatlan őanyag vagy őselem amit ő aperionnak nevezett. Anixamandrox használta először a kezdet elnevezést. Minden, a víz, a levegő, a föld és a tűz az őselemből származik és ebbe tér vissza. Közben a részek átalakulnak, de az egész azonban változatlan. A Föld a világegyetem közepén fekszik és gömb alakú. Lebeg, anélkül, hogy valami tartaná, fennmaradásának oka az, hogy mindentől egyenlő távolságra van. A Hold ragyogása megtévesztő, mert fényét a Naptól kapja, a Nap viszont nem kisebb a Földnél és a legtisztább tűz. Anaximandrosz készítette az első térképet.

Anaximenész, Anaximandrosz tanítványa, akárcsak Anaximandrosz, szintén azt állította, hogy a természet egységes és végtelen. Ám az őselem nem meghatározatlan, mint ahogyan Anaximandrosz tanítja, hanem meghatározott, amit ő levegőnek nevez. Amikor a levegő nyugodt, nem érzékelhető, ellenben a hideg, a meleg, a nedvesség és a mozgás következtében érzékelhetővé válik. Ha megritkul, tűzzé válik, ha megsűrűsödik, szél lesz belőle, azután felhő, majd víz, végül föld, kő az egyéb származékai. Anaximenész is örökké tartónak tekinti a mozgást, szerinte is ez hozza létre a változást.

**Püthagorász.** (szül. Kr. e. 570-ben) a legjobb korabeli görög bölcselő tanítványa volt és hosszabb tanulmányutakat tett külföldön. Egyiptomi papoktól és babiloni csillagászoktól tanult matematikát és sok mást is. Püthagorász és köre, a püthagoreusok, átvették és továbbfejlesztették a korábbi nagy birodalmak matematikai és egyéb tudását. Továbbá Püthagorász felfedezte, hogy két egyszerre megpendített húr hangját akkor halljuk összehangzónak, ha a húrok hosszai egész számokként aránylanak egymáshoz.

Püthagorász szerint a számok egyben anyaguk is van: az egyes szám pontszerűnek, a kettes egyenes, a hármas síknak, a négyes térfogattal rendelkező testnek feleltethető meg. Mivel minden létezőnek van alakja, valamennyi számokra bontható. Például Püthagorász egy tanítványa meghatározta a lovat megadó számot. A világ dolgai közti távolságokat a húrok hosszainak fenti törvényéhez hasonló matematikai törvény, a harmónia szabja meg. Így alakult ki a világ összehangolt rendje, a harmónián alapul az égi mozgások harmóniája, amit a szférák zenéjének neveztek, az egészség, az erény, a művészetek és a zene is.

Püthagorász szerint az ember lényege nem a teste, hanem az igazi énjének a hordozója, a lelke. A lélek halhatatlan és anyagtalan, a pusztulásra ítélt test csak átmeneti szállásként használja. A lélekvándorlás eszméje, akárcsak a hindu rendszer hasonló eleme, az anyagi világ megvetésének jele. Nem alap nélküli, a feltételezés az újszülött életének első félórájában megfigyelhető viselkedésének magyarázatául szolgált, lásd a 4.5. szakaszt.

**Hérakleitosz.** Kr. e. 540 tájt született, nem messze Miléosztól. Szerinte a valóság lényege a dolgok állandó változása. Ha nem észleljük a változást, akkor is zajlik, csak igen lassan, ahogyan a patak is alakítja a medrét. Hérakleitosz híres mondása szerint nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba. Valamennyi dolog az ellentétes erők harcának eredményeként alakul ki. A küzdelem maga az élet. Ha a világon nem zajlana a harc és a küzdelem, a halál szörnyű csendje jellemezné.

**Xenophanész, Parmenidész, Zénon Melisszosz.** Xenophanész szerint Isten nem téveszthető össze a görögség emberarcú isteneivel. Ha a lovaknak isteneik lennének, akkor a ló is lóra hasonlóan mintázná azokat. Isten csak egy van.

Egészen a 16. század végéig a változás, a mozgás leírása és okainak megértése nagyon sok fejtörést okozott. Elsősorban az volt a zavaró, hogy a megfigyelők ugyanazt a jelenséget különbözőnek láthatták. Attól függően, ki melyik parton van, vagy a hídon állva merrefelé néz, máshogyan írja le, merre folyik a Duna. Az egyik legnevezetesebb görög bölcsele, Parmenidész egyenesen azt állította, hogy valóság csak egy van, és az egyetlen, egész, mozdulatlan és örök. A tér egészét kitölti, így üres tér hiányában nincs hová elmozdulni, azaz a mozgás és a változás nincs, csupán látszat. Azaz a látszat a színeként, ízként, hangként stb. érzékelhető dolgok összessége, míg a lényegyet a látszat változandósága rejti el. Michelangelo, amikor ragyogó tehetségét dícsérték, ő azt válaszolta: Látom a márványtömbben az angyalt és levésem a tömből azt, ami az angyalt eltakarja. Azaz a tömb valójában angyal, de nem látjuk, mert a látszat elfedi.

Parmenidész tanítványa, Zénon paradoxonok sorával szemléltetette, hogy a mozgás nem létezik. Közülük a legismertebb az, hogy a gyors lábú Akhilleusz sohasem érheti utól a teknősbékát. Míg Parmenidész számára a lét valamilyen időn kívüli dolog, Melisszosz szerint a lét a megtapasztalható valósággal, a végtelen egy és örök világegyetemmel azonosítható.

**Empedoklész.** (szül. Kr. e. 492-ben) fedezte fel a levegőt. Nyílásával lefelé fordított edényt merítve a vízbe a folyadék nem juthat be az edény belsejébe, mert a levegő visszatartja. Észrevette, hogy amikor a vízzel telt vedret eléggé gyorsan forgatjuk, a víz nem folyik ki belőle, és ezzel felfedezte a centrifugális erőt. Fejlődéelmélete szerint a legelső élőlények véletlenszerűen jöttek létre. Testrészeik darabkákból álltak össze, majd a testrészek is összetapadtak. Az így összeálltak közül a legrosszabbul sikerültek lassan kipusztultak, amelyek pedig a többinél nagyobb összhangban voltak, megmaradtak.

Empedoklész szerint az egyetlen őselem helyett négy őselem van, ezek a tűz, a levegő, a víz és a föld. Vonzások és a taszítások, a szeretet és a viszály keveri össze őket. A dolgok összekeverednek, majd szétválnak, az Egyből sok lesz, majd a sokból újra Egy. Valamennyi születés egyben halál is, mert az új megjelenésének az a feltétele, hogy a régi egy részének el kell tűnnie.

**Anaxagorász.** (szül. Kr. e. 500 körül). Anaxagorász volt az első bölcsele, aki az anyag mellett az értelemmel is foglalkozott. Szerinte anyag tehetetlen és az anyagi lényeknek nevezett Értelem alakítja és rendezi az anyagot. Az Értelem, a hindu szattvához, lásd a 5.4. szakaszban, hasonló tényező, csak az életre kelt dolgokban mutatkozik meg, és neki tulajdonítható a világegyetem dolgainak elrendezése.

Anaxagorász szerint az őanyagok végtelen számban és minőségben vannak jelen. Minden dologban benne rejtőzik minden más anyag, de ezek közül csak a többségben lévők és a jobban láthatók észlelhetők. Emiatt változhat az állatok által elfogyasztott étel hússá, csonttá, szőrré, tollá és így tovább. Szerinte a fényesebb égitestek áttüzesedett kődarabok, amelyek az égbolton keringenek. A Nap világítja meg a Holdat, amely csupán egy hideg kődarab. Az üstökösök annyira át vannak tüzesedve, hogy csóvát húznak maguk után. A földrengéseket a Föld gyomrába szorult levegőtömegek mozgása idézi elő. A szeleket a Nap által felmelegített levegő ritkulása hozza létre. Anaxagorász szerint az ember azért lett a legértelmesebb lény, mert keze van. Mivel Anaxagorász azt tanította, hogy a Nap izzó anyag, istentagadás miatt perbe fogták. Emiatt menekülnie kellett Athénből.

**Leukipposz, Démokritosz.** Leukipposz (szül. Kr. e. 480 körül) jutott el az üresség létének kimondásához, korábban mindenki tagadta, hogy volna üresség. Továbbá ő vezette be a végső testecskék, az atom, a tovább már nem osztható részecske fogalmát. Démokritosz (szül. Kr. e. 465 körül) Leukipposz tanítványa volt. Az üresség és atom fogalmára építve ő oldotta fel a változás és az állandóság fogalmi közötti feszültséget. Feltételezte, hogy többfajta atom is van, méretben és alakban különböznek egymástól. Az űrben mozognak és összeállhatnak vagy szétválhatnak, ez áll a világ tárgyainak változása mögött. Érintkezéseken, gépies kötődéseken alapulnak az atomok kapcsolódásai, erről még nincs szó.

## 7.2. Szókratész és követői

A Szókratész előtti bölcselek elsősorban a természettel, a természeti jelenségekkel foglalkoztak. Szókratész Kr. e. 469-ben született Athénban. Fellépése fordulópontot jelent, mert a bölcselek figyelmét az ember és az ember erkölcsi kérdései felé fordította. Szókratész szerint aki tudja, mi a jó, saját érdekében aszerint akar majd élni. Így az élet célja a jó megismerése.

Nem könnyű a jót felismerni, elménket benne tenyésztő gyomok fojtogatják, az igazság kis növénykéje csak nehezen szabadítható ki. Első feladat a gyomtalanítás, Szókratész tudatlanságot színlelve kérdezteti beszélgetőtársait. Úgy tesz, mint aki teljesen készületlen és tanulni akarna a másiktól. Folytonosan magyarázatokat kér tőle és a végén szembesíti az ellentmondásaival. Miután ilyen módon tisztázódott a kérdés, újabb gondolatok világosabb, általánosabb megfogalmazására ösztönzi a beszélgetőtársat. A jóságról és más elvontabb fogalomról folytatott párbeszédekben arra törekedett, hogy egyetemes, mindenki számára elfogadható fogalmakban gondolkozhassunk. Saját elméjének működését figyelve rájött, hogy lakik benne valami, ami nehéz pillanatokban tanácsokat ad. Mindig csak akkor szólal meg, ha le akarja beszélni valamiről, amit tenni akar, de rábeszélni sohasem beszél.

Szókratész nem írt le semmit, tanításait elsősorban Platón könyveiből ismerjük. Hogy ezekben mennyi az, amit Szókratész mondott és Platón mit tett hozzá, nem tudhatjuk. Szókratész szókimondó volt, továbbá az utcákon és tereken elkapott beszélgetőtársait sokszor a kétségbeesésbe kergető következetessége nagyon sok ellenséget szerzett számára. Kr. e. 399-ben az ötszáz athéni polgárból álló bíróság 280-220 arányban szavazva halálra ítélte. Védőbeszédében azt fejtegette, hogy a delphói jós szerint őt mondta a legbölcsebbnek. Szerinte a jóslat mögött az rejlik, hogy Szókratész azért a legbölcsebb, mert ő tudja, hogy mit nem tud. Míg mások, akik valamihez jól értenek, azt hiszik magukról, hogy minden másban is kiválóak.

Bár tehetett volna, Szókratész nem szökött meg börtönéből és kiitta a méregpoharat. Perének lefolyását és a börtönében folytatott beszélgetéseit is Platón könyveiből ismerjük.

Szókratészt nem érdekelte az anyagi jóléte, igénytelen volt. Soha sem kért pénzt a tanítványaitól. Feleségét, Xantippét emellett az is bosszantotta, hogy amennyit beszélt házon kívül, otthon szinte egy szót sem szólt. Ezért egyszer a fedühödött feleség egy vödör vizet zúdított a nyakába. Szókratész erről így beszélt a barátainak: tudtam, hogy Xantippé mennydörgéseiből előbb-utóbb eső lesz. Nem csupán bölcselem, hanem elsőrendű, kiváló katona is volt, aki a különböző bevetésekben kivívta bajtársai csodálatát. Önmegtartóztató sem volt, soha sem részegedett le, bárkit a padlóra tudott inni.

Szókratész követői közül a künikoszok szerint a legfőbb jó az egyéni szabadság. Hogy minél szabadabban lehessenek, a legszükségesebbekre szorítják le az igényeiket, lemondtak az örömeikről. Lényegében a Mammon ellen lázadtak fel ezzel. Diogenész nappal is égő lámpással járt, hogy az igaz embert keresse. Egy hordóban lakott. A világot meghódító Nagy Sándor lovaglás közben pillantotta meg a napon sütkérező Diogenészt. Az uralkodó felajánlotta, kérhet tőle, amit akar. Diogenész így válaszolt: Menj arrébb, mert eltakarod előlem a Napot.

A kürénei irányzat követői szerint a jó az örömmel, a rossz pedig a fájdalommal azonos. Ne meneküljünk a múltba, ne ábrándozzunk a jövőről, hanem éljük meg a jelent. Mindig, minden pillanatot igyekezzünk kihasználni, megragadni annak örömét. Nincs két egyforma pillanat az életünkben, élni annyi, hogy

önmagunk feladása nélkül megragadjuk az adott pillanat adta lehetőséget. Csak az a fontos, hogy ne váljunk örömeink rabjává. Arisztipposz ezt így fogalmazta meg: jobb, ha a pénz vész el Arisztipposzért, mint Arisztipposz a pénzért. Amikor Arisztipposzt azzal vádolták, hogy a híres hetérához jár, így válaszolt: Ő az enyém, de én nem vagyok az övé.

A megarai bölcselők szerint arra kell törekednünk, hogy a dolgok belső értékének megragadására összpontosítsunk és ne a látszattal törődjünk. Például, ha köztisztviselő elnöke akarok lenni, akkor ne a rangra, hatalomra, hírnévre törekedve tegyem, hanem hogy a testület munkáját jobbra téve a köz javát szolgáljam.

### 7.3. Platón

Szókratész legkiválóbb tanítványa Platón Kr. e. 428-ban született Athénban főnemesi családból. Bár származása és körülményei a közzolgai (politikusi) pálya felé terelgették, Szókratész elítélése után kiábrándult a korabeli népuralmi (demokratikus) rendszerből és figyelme az erkölcsi, államelméleti kérdések tanulmányozása felé fordult.

Máig megfontolásra érdemes az, amit például a pénzről ír. Megmagyarázza, hogy a pénz nem egyszerűen az árucseréje eszköze. A föld termékeit, miután tönkremehetnek, nem lehet felhalmozni. Hasonlóan egyéb árucikk sem halmozható, mert értékét veszítheti. Viszont az aranyat és a belőle készült pénzt meg lehet őrizni, mert megtartja az értékét. Ezért aki a pénzt birtokolja, előbb-utóbb kiforgathat másokat abból, amijük van és ez csak elégedetlenséghez, boldogtalansághoz, feszültségekhez vezet.

Platón Állam című könyve máig alapmű. Hatféle kormányzást különböztet meg. Ha jó emberek a vezetők, első helyre az egyetlen ember, a bölcselő király által vezetett államot teszi. Utána következik a kevesek, a főnemesek által való vezetés (arisztokrácia), majd a népuralmi rendszer (demokrácia). Ha azonban hitvány emberek a vezetők, megfordul a helyzet. Ekkor az első helyen a sokak kormányzása, a mindenkinek mindent ígérők által vezetett állam (demagógia) van, második helyre a kiskirályok uralma (oligarchia) kerül, a harmadik, a legrosszabb államforma a zsarnokság (diktatúra).

**Barlang hasonlat.** Csak akkor lehet helyesen kormányozni, ha tudjuk, mi a valódi helyzet. Platón könyve a valóság és a látszat viszonyát a barlang hasonlatával szemlélteti. Képzeljük el, megbéklyózott emberek élnek a barlangban, háttal a bejáratnak. Nem fordulhatnak meg, csak a barlang hátsó falát láthatják. Tűz ég a barlang előtt. A tűz és a barlang szája között mozgó, bábokat hordozó, beszélgető alakok árnyékokat vetnek a barlang falára. A barlangban élők számára a világ ilyennek látszik, ez a valóság. Csak az árnyakat észlelhetik és a beszélgetés moráját hallják, a történések csak ezeken keresztül jutnak el hozzájuk, azok közül is csak azok, amelyek a barlang előtt játszódnak.

Képzeljük, valaki, egy bölcselő kiszabadítja magát és kijut a fényre. Miután a szeme megszokja előbb az éjszakai, majd a nappali fényt, felismeri, hogy az árnyak emberek és ők beszélgetnek. Gyönyörködik abban, mennyire csodálatos a világ. Azután visszamegy a barlangba és elbeszéli a társainak, milyen sok szépséges dolgot látott és felveti, miért kell nekik itt a rabságban, sötétségben élni. Társai először is kinevetnék, hogy miket beszél. Ha viszont ragaszkodna ahhoz, hogy a kinti életet válasszák, keményen elbánnának vele, akár meg is ölnék.

Platón szerint megfigyeléseink nem lehetnek teljesek, csak olyanok, mint a barlang falára kivetülő árnyékok. Az ember nem ismerheti meg az igaznak tekintett világot, csak tétován keresgélhet, kiszolgáltatva az anyag zűrzavaros viselkedésének, kiszámíthatatlan fordulatainak.

**Idea.** Platón a világot két részre osztotta. Igazi valóságnak a változatlan, tökéletes, elvont képzeteknek, az eszméknek, az ideáknak a világa tekinthető. Ezzel Platón túllépett az anyagi világon, annak viselkedését az anyagnál magasabb rendű fogalmakkal kezdte magyarázni. Legfőbb idea a jóé, majd jön a szépség, szeretet ideája, ezeket követik a matematikai fogalmak, a szimmetrikus mértani alakzatok ideái és végül az anyagi



dolgok ideái. Ezen azt értsük, hogy például nincs két egyforma ló, de valamennyi lóban van egy közös, ez a ló ideája. Ami megfigyelhető, az érzékeink által vizsgálható anyagi világ az igazi valóságnak, az ideák világának csupán árnyéka, tökéletlen utánzata.

Platón két világának két isten felel meg. Egyik az eszmék világát uraló, tökéletesen jó, igaz, örök és változatlan Isten, aki a téren és időn kívül helyezkedik el. A másik, a Demiurgosz az idők során az anyagi világot formálja. Maga az anyag nem az ő teremtménye, ő csak alakítja, értelmet visz az értelem nélküli anyagba. Tökéletlen, merev és konok az anyag, ellenáll az isteni munkának. De az örökösén változó anyag kitör ezekből a rendezett alakzatokból, állandóan felbomlik, emiatt a Demiurgosz tevékenysége sohasem szünetelhet.

Platón átveszi a püthagoreusoktól a lélekvándorlás tanát. Miután a test meghalt, a lélek az ideák világába kerül és azt megvilágosodottan, közvetlenül szemléli. Ha újabb testbe kerül, elfelejti az ottani eszméket, képzeteket, ám felismerheti, ha homályosan is, a világban lévő dolgokban. Azaz az ember igazából nem szerez új ismereteket, hanem 'visszaemlékezik'.

## 7.4. Arisztotelész

Arisztotelész Platón tanítványa volt. Nem fogadta el, hogy tanítója a fenti módon kétfelé hasította a világot, szerinte ez helytelen. Arisztotelész szerint az anyag és a szellem világa nem választható el egymástól. Ez az anyagi világ az ember igazi világa, amit az ember az érzékelését, értelmét, elvonatkoztató képességét felhasználva tanulmányozhat. Test és lélek nem szakíthatók szét, anyagi és formai jellemzők, együtt alkotják az ember lényegét, mint ahogyan a gyertya sem választható szét a viaszra és a gyertya formájára. Arisztotelész rendszerzése szerint a világba legalul a nyers, lélek nélküli anyag áll, vagyis a forma nélküli testek, a csúcson pedig Isten van, aki csupán forma, anyag nélkül. Csak az észlelhető, megfigyelhető dolgokat tekintette valóságosnak, tanulmányozásra méltónak, vizsgálhatónak.

Csupán az anyagból Arisztotelész számára sem volt érthető a világ viselkedése. Ennek értelmezéséhez, akárcsak más gondolkodók, valamilyen egységes szempontot keresett amit az élővilág viselkedésében vélt megtalálni. Abból indult ki, hogy például a makkból mindig tölgyfa lesz, mindig fává, méghozzá tölgyfává fejlődik. Minden ilyen módon változik az élővilágban. Ami létezik, a mai alakjában magában hordja azt, mivé válik később. Arisztotelész szerint a világ egészét is élő szervezethez hasonlónak foghatjuk fel, amely valamilyen elrendelt végpont felé tart. Emellett a világ egyes testeinek viselkedését, mozgását is beépített törekvések határozzák meg, ahogyan a hangyák viselkedésének magyarázata a hangyaboly fennmaradása. Tehát nem elsősorban külső kényszer, hatás szabja meg, minek kell történnie, hanem a belső tulajdonságok. Nem a jelen vagy a múlt határozza meg a dolgok értelmét, hanem beépített törekvés. Arisztotelész a világban mindent ennek szellemében értelmezett és a tudományos kutatás célját a végső ok megtalálásában határozta meg.

Hogyan viselkedjen az ember, mihez tartsa magát? Arisztotelész szerint az ember akkor lehet boldog, ha a jóra törekszik. Bár az emberek nagy része számára az anyagi jólétben élés a boldogság, de Arisztotelész rávilágít arra, hogyha valakinek csak a testi örömök jelentik a boldogságot, akkor csak a legértelmesebb állat. Valami számára az az igazi jó, ha azt teheti, amit a saját külön adottsága kínál. Ha a szemnek a legnagyobb jó a látás, a fülnek a hallás, akkor az embernek az ész használata a legnagyobb jó. Más-más tevékenység teheti az egyes embereket boldoggá. Akkor leszünk boldogok, ha sohasem hagyjuk magunkat rákényszeríteni arra, amit nem szeretünk csinálni. Azzal kössük le magunkat, amire igazán vágyunk.

**Metafizika.** Ókori eredetű a metafizika elnevezés, szó szerinti jelentése a fizikán túli. Mivel az ókorban a fizika a természet ismeretét jelentette, a metafizika a természetén túli megismerésével foglalkozik. Arisztotelész szerint a metafizika bölcséleti elméletének legfontosabb része, amely a legmagasabb rendű, az érzékszervek számára hozzáférhetetlent tárgyalja.

Sokféle dologgal foglalkoznak a természet túlit megragadni igyekvő irányzatok. Az ókori görög bölcselek megkülönböztették az anyagi világ érzékeinkkel felfogható tárgyait és a csak a tudat számára adott fogalmakat. Egyik legfőbb kérdésük a csak a tudat számára felfogható dolgok, az ideák természete volt. Igyekeztek kideríteni, vajon mindkét csoport valóságos létező-e, illetve melyik a kettő közül az elsődleges. Vizsgálva az ideák és az anyag közötti viszonyt, különféle elméleteket állítottak fel a természetről, a tér és idő milyenségéről valamint az istenek létezéséről és természetéről.

Abból indul ki a természetén túli tana, hogy a valóság több, mint az anyagi világ és az ideák a meghatározóak. Azaz az anyagi létezésen, a természetén kívül létezik még valami más is, a természetén túli és ennek milyensége határozza meg azt, miért létezik egyáltalán a természet és miért vannak törvényei. Mivel a természetén túli nem anyagi, nem írható le anyagi jellemzőkkel, tapasztalati úton, megfigyelésekkel nem tanulmányozható, a természettudomány számára nem elérhető. A metafizika alapkérdése az, lehet-e egyáltalán igaz kijelentéseket tenni a valóság érzékekkel, mérőberendezésekkel nem tanulmányozható részéről.

A metafizikai feltevések nem mondhatnak ellen sem egymásnak, sem a tudomány szilárdnak vehető állításainak. Természetesen, hogy mi tekinthető biztos tudományos ismeretnek, idővel változhat, ezért a jól kidolgozott metafizikai rendszerek is módosulhatnak az idő múlásával.

## 7.5. Epikurosz

Epikurosz (szül. Kr. e. 341-ben) bölcselete elsősorban az erkölccsel, azon belül a boldogsággal foglalkozik. Legértékesebb javunknak a barátságot tartja. A barátságra épülő társadalomban akkor boldogulhatsz, ha minél több emberrel állsz baráti kapcsolatban. Ezért törődni kell a többivel, oda kell rájuk figyelni. Ebben boldogabban élhetsz, mint ahol állandóan az igazságosságra törekednek. Az utóbbi mércévé tétele ridegebbé teszi a társadalmat. Ugyanis mennyire más az, ha egymással barátságosan együttműködve, segítőkészen intézzük dolgainkat, mintha a törvény betűjére hivatkozva követeljük a jogainkat, a járandóságunkat. Epikurosz híres mondása szerint a barátság reggelente körbejárja a világot, hogy felkeltse az egymásnak jó napot, szerencsét kívánó embereket.

Epikurosz a mértékletességre helyezi a hangsúlyt. Együnk jót, de ne legyünk falánkok, élvezzük a szerelem örömeit, de ne vigyük őket túlzásba. Három csoportba sorolja a vágyakat. Életünk a természetes és szükséges örömökre épül, az evés, ivás, alvás, az ezekre serkentő örömök nélkül nem tudnánk fennmaradni. Az érzékeinknek jóleső, ám fölösleges örömök nélkül, mint hogy jobbat együnk, igyunk, jól megvagyunk. Ezekkel az örömökkel csak akkor éljünk, ha különösebb gond nélkül hozzájuthatunk. Kerüljük a nem természetes és nem szükséges örömeiket. Az olyan divatos áruért, amely csak azért kellene, mert már másnak is van, ne verjük költségbe magunkat. A szerelem örömei ugyan szükségesek a fennmaradásunkhoz, de legyünk velük óvatosak, mert nagyon nehéz elkerülni a vele járó kellemetlenségeket. Vénusztól már az is szép, ha nem vesztesz semmit. Ne sodorjuk magunkat testi és lelki szenvedéssel járó helyzetekbe. Ne tegyük tönkre azt, amink van, arra vágyva, ami nincs.

Amikor panaszkodnék, inkább azt vegyem észre, mennyire sokan vannak olyanok, akiknek sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint ahogyan én most vagyok. Inkább örüljek annak, hogy legalább így megvagyok.

**Sztoikusok.** Lelkünk mélyén valamennyien epikureusok vagy sztoikusok vagyunk, a sztoikusok mintha az epikureusok ellentétei lennének. Pedig mindkét irányzat arra törekedett, hogy bölcsen éljünk. Csak míg Epikurosz számára a boldogság volt a fontos, a sztoikusok számára a kötelesség.

Az első sztoikus bölcselek, Zénón (szül. Kr. e. 341-ben) úgy vélte, hogy a világ tisztán anyagi és Isten áthatja a teljes valóságot. Ezért nincs véletlen. Zénón erkölcstana szerint egyedül az erény az, ami számít. A jó és a rossz szellemi tényezők, az összes többi dolog pedig a testtel kapcsolatos és közömbös. Jó az okosság, a mértékletesség, a bátorság és az igazság és a többi erény. Rossz a butaság, lustaság, a gyávaság és minden, ami bűnös. Erkölcsileg közömbös az élet és a halál, a kéj és a fájdalom, az egészség és a

betegség. Bár a sztoikusok különbséget tesznek a közömbös értékek között, a csók kívánatosabb, mint a fogfájás, de a lényeg az, hogy függetlenül attól, mi történik velünk, szenvtelenek tudjanak maradni. Nem szabad megengedni, hogy a szenvedélyek eltávolítsanak a józan észről.

Nem nehéz az epikureust és a sztoikust felismerni. A sztoikus hisz abban, hogy küldetése van és ez ad létének értelmet. Van valamilyen nagyobb terve és erre teszi fel az életét. Mindent megalkuvás nélkül, kitartóan csinál. Hisz az örök és nagy szerelemben. Egészen más az epikureus, aki elsősorban arra figyel, hogy élni tudjon a most adódó lehetőségeivel. Inkább kis lépésekben halad előre, megvalósítható elképzeléseken dolgozik. Olyan párt választ magának, akibe ugyan nem lángolóan szerelmes, de akivel együtt tudnak élni.

## 8. Természettudományok

A természettudományok ugrásszerű fejlődése, az Európában a 16. században lezajlott tudományos forradalom az emberi történelem egyik legcsodálatosabb fejezete. Kérdés, vajon miért éppen itt, Európában, a zsidó-keresztyén műveltség közegében bontakozott ki a tudományos forradalom. Ha a múlt nagy műveltségi köreire tekintünk, jól szervezett társadalmakat, lenyűgöző művészi és építészeti alkotásokat, fejlett bölcséleti rendszereket, irodalmat, műszaki alkotásokat látunk. Hatalmas mennyiségű tapasztalati tudást halmoztak fel, de nincs semmi olyan bennük, amely akár távolról is emlékeztethetne a természetet egyszerű matematikai törvényekkel leíró természettudományra. Pedig minden rendelkezésre állt ahhoz, hogy a természettudomány megjelenhessen. Ott voltak az emberek, akiknek volt idejük és módjuk gondolkodni, fejlett volt a matematika, az anyagi eszközök rendelkezésre álltak. Nyilvánvaló, ez nem elég.

Ahhoz, hogy a természettudomány fejlődése elindulhasson, az anyagi világot megfelelően értékelő világszemlélet is szükséges. Ebben jelen kell annak lenni, hogy az anyagi világ bizonyos értelemben jó és tanulmányozásra érdemes. Hinnünk kell abban, hogy a természet rendezett és rendje felfogható és értelmezhető az ember számára. Fel kell tételezni azt is, hogy a világ megismerésének a módja nem pusztán az elvont gondolkodás, az elmélkedés, a matematika alkalmazása, hanem arra is szükség van, hogy rendszeres megfigyeléseket végezzünk. Továbbá a természettudományok fejlődésének előfeltétele az is, hogy a tudósok szabadon kutathassanak, tiltások és megkötések ne korlátozzák tevékenységüket. Ami eredményt elértek, azt nyilvánosságra lehessen hozni és szabadon lehessen terjeszteni.

Természetesnek tűnnek a most felsorolt előfeltételek, de az emberi történelmet vizsgálva belátható, olyan műveltségi kör, társadalom, ahol ezek a feltételek egyszerre, egy helyen huzamosabb ideig teljesülhettek volna, az ókorban nem létezett. Megfelelő viszonyok csak az első ezredforduló utáni keresztyén Európában alakultak ki.

### 8.1. A világ és a természet rendje a régi korok embere szerint

Mivel minden változik, átalakulhat, a természet jelenségei nagyon összetettek, bonyolultak lehetnek. Nem csoda, hogy az egyes jelenségek mögött álló törvényszerűségek megfogalmazására először a világ egyszerűen viselkedő, könnyen megfigyelhető, külső hatás alatt nem álló rendszerei esetén volt csak lehetőség, ott is csak hosszú fejlődés után.

**Rend az égbolton.** Legkönnyebben az égboltozaton ismerhető fel a rend, a csillagos ég egyszerűen megfigyelhető szabályszerűségei jelenthették az első biztos fogódzót. Már a kőkorszaki emberek is építettek csillagvizsgálókat, megfigyelőhelyeket és az égbolt változásaira alapozták időszámításukat, naptárait. Viszont a földi történések áttekinthetetlenek tűnnek. Ezért az itt tapasztalt rendet, például a napszakok és az évszakok szabályos váltakozását az égi jelenségek rendjéhez kötötték. Ma már tudjuk, a földi történéseket is egyszerű szabályok vezérlik. De ezek a szabályok és törvények csak akkor bukkannak elő, ha a legkisebb

részecskék viselkedését vagy a különösen egyszerű mozgásokat vizsgáljuk. Komoly erőfeszítéseket követel a szabályok felismerése, a törvények feltárásához általában nagyon alapos, elmélyült megfigyelések és különleges módon épített kísérleti berendezések szükségesek. Nem csoda hát, hogy a régi korok embere a világ egésze rendjének alapjait az egek rendjében látta és a földi létet kiismerhetetlennek, zavarosnak vélte, amely veszélyeket hordozhat az ember számára.

**Vallási eredetű gátak a természettudomány megjelenése előtt.** Ha a történelem mögött istenek és más felsőbbrendű lények alkalomszerű döntései állnak, a világ eleve felfoghatatlan az ember számára.

Mint tárgyaltuk, a hindu bölcsélet csodálatosan fejlett, gondolkodási rendszerének kifinomultsága párját ritkító. Lételemzése, a valóságnak a megragadása, az embert hozzá vezető utak elemzése, a sokféle út lehetőségének a felismerése mind-mind az emberi gondolkodás maradandó értékét képezik. Ráadásul az indiai matematika is nagyszerű fogalmakkal ajándékozta meg a világot. De a hinduizmus nem sokat törődött az anyagi világ törvényeinek feltárásával, mivel azt tanítja, hogy az anyagi világ tulajdonságokkal rendelkező tárgyai és lényei nem lényegiek, csak káprázatok.

Észlelte a kínai a világ rendezettségét, a világot rendező erőt, a természeti jelenségek csodálatos összhangját, a változásokban, rendkívüli jelenségekben is megnyilvánuló rendszerességet. De a kínai gondolkodás nem hitt abban, hogy a világ rendje megismerhető vagy felfogható lehetne az ember számára. Hitük szerint ezt a rendet nem egy ésszerűen gondolkozó lény hívta elő.

## 8.2. A zsidó-keresztény világkép és a tudomány keletkezése

Nagy a különbség az egyistenhit és a sokistenhit világfelfogása között. Egyáltalán, az egyetlen Istenbe vetett hit minőségileg különbözik a más istenekbe vetett hittől. Míg a sokistenhit és a természettudomány fogalmai ellentmondanak egymásnak, az egyistenhit és a természettudomány világfelfogása hasonló, mint-hogy mindkettő a világot szabályzó az ember számára megismerhető törvényekről beszél.

**Az anyagi világ a zsidó-keresztény gondolkodásban.** Az európai tudományosság kialakulásának alapvető hajtóereje az a meggyőződés volt, hogy a világban rend van, nincs benne összevisszaság és összefüggések sokasága működteti a világot. A Szentírás szerint az anyagi világ valóságosan létező. Nem Isten lakhelye, egyetlenegy tárgya, így a Nap sem szent. Ezzel adott a lehetőség, hogy az ember szabadon, félelem nélkül tanulmányozhassa a világot.

Szabályozott, rendezett a világ, mert az egyetlen és tökéletes Isten munkája nem is lehet más. Nemcsak a törvények létezésében, hanem azok matematikai megfogalmazhatóságában is hittek a keresztény bölcselők. De hogy pont milyen matematikai eszközökkel írható le, azt már az embernek kell felfedeznie. Mivel az ember istenképű, értelme Isten értelméhez hasonlóan működik, ezért az ember megismerheti a világ Isten által alkotott rendjét. Értelmünk ugyan hasonlít Isten értelméhez, de így is nagyon távol áll tőle. Ezért a pusztán bölcselkedés helyett először tanulmányozzuk a természetet, és csak azután keressük, melyek a kormányzó törvények. Ez a felismerés a kísérletes, a megfigyelésen és kísérletezésen nyugvó természettudomány elvi alapozásául szolgált.

Szabad volt önállóan gondolkodni, lehetett tévedni, mert a Szentírás kijelentéseit a középkori római katolikus egyház nem értelmezte szó szerint. Úgy tekintette, az Isten által sugalmazott Szentírás az emberi tudás kimeríthetetlen kincsestára. Nem csupán a betű szerinti üzenet a fontos, hanem emögé még felmérhetetlenül sok tudás, ismeret van beépítve. Természetes a mögöttes tartalom keresése és a Szentírás egy-egy története, hasonlata, igei szakasza sokféle értelmet hordozhat, valamennyi kor embere megtalálhatja a leginkább neki szóló üzenetet. Ezek feltárása örök emberi feladat. Természetesen tévedhet az ember a Szentírás értelmezésében, ezért az értelmezés eredményei vita tárgyai lehetnek. De ha valaki a vitákban alulmaradt, vissza kellett vonnia tanításait.

A rendházakban élő szerzetesek nagyon sok tudást halmoztak fel, mindennapi életüket könnyítették meg az általuk alkalmazott új műszaki megoldások, találmányok. A szellemi értékek gyarapításának központjaivá váltak. Ami tudás és ismeret a rendházakban felhalmozódott, továbbadták a világ felé. Az oktatói tevékenység szerzetesrendekhez nem tartozó papok feladatává vált. Ez azután önálló tanintézmények, egyetemek kialakulásához vezetett. A keresztyén Európa egyetemeinek közvetlen elődei a Spanyolországban működő híres arab egyetemek, melyeknek számos hallgatója volt keresztyén országokból is. Ezek a mecsetek melletti vallási iskolákból nőttek ki. Ehhez hasonló a keresztyén Európa egyetemeinek megjelenése is. Így a Sorbonne, a párizsi egyetem a Notre-Dame székesegyház melletti iskolából fejlődött ki. Valamennyi egyetem tanítási nyelve a latin volt, tanáraik szoros kapcsolatban álltak, ismerték a többi egyetemen folyó munkát és egymás eredményeit.

Európa első egyetemeit 1150-ben Párizsban, 1158-ban Bolognában és 1167-ben Oxfordban alapították. A párizsi egyetem kivívta magának a jogot, hogy az egész világra érvényes tanári oklevelet állíthasson ki. Mivel kéziratos akkortájt csak kevés volt, a tanítás jellegzetes módszere az előadás és az azt követő vita. Ez elsősorban az önálló gondolkodást és a vitakészséget fejlesztette. Része volt a vizsgának az is, hogy a jelölt váltott ellenfelekkel, kivéve az egy óras ebédszünetet, reggel 6-tól este 6-ig vitázott. Nem a személyes vélemények, hanem idézetek csatája zajlott.

### **8.3. Az újkori tudományos forradalom**

Kopernikusz (1473-1543) Arisztarkhosz majd 2000 éves leírásához nyúlt vissza, amikor a bolygórendszer középpontjául a Napot választotta. Ezzel a Föld a világegyetem központjából a Nap körül keringő bolygók egyikévé fokozódott le. Kopernikusz kevés megfigyelést végzett és mivel műszerei nem voltak annyira jók, a mért értékei pontatlanabbak, mint az 1400 évvel azelőtti ókori eredmények. Giordano Bruno lelkesen pártolta a napközépponti rendszert és egyiptomi forrásokra támaszkodva felvetette, hogy a világ végtelen, a csillagok a Naphoz hasonlóak és köröttük bolygók keringenek, amelyeken emberek élhetnek. Tycho de Brahe (1564-1601) dán főnemes kiváló megfigyelő csillagász volt. A pontosabb megfigyelések végzésére egyre jobb, megbízhatóbb megfigyelő műszereket épített. Közvetlenül a távcsövek felfedezése előtt ő végezte a legpontosabb megfigyeléseket. Újramérte az állócsillagok helyzetét és a bolygók mozgásának pályáit.

Kepler szenvedélye az égi harmóniák, a szférák zenéjének a leírása volt, lásd a 7.1. fejezetet Püthagorásznál. Ehhez pontosabban kellett ismernie a bolygók pályáját. Éveken át elemezte Tycho de Brahe-nak a Mars pályamozgására vonatkozó adatait és felismerte, hogy a Mars ellipszis pályán kering a Nap körül. Így fedezte fel azt, amit ma Kepler első és második törvényeként ismerünk, majd később megtalálta a bolygók naptávolságai és keringési idői közötti összefüggést is, ez Kepler harmadik törvénye. Newton a tömegvonzási erő bevezetésével értelmezte Kepler törvényeit. Egyben megmutatta, hogy az égen és itt a Földön ugyanazok a természet törvényei.

### **8.4. A természettudomány módszerei és fejlődése**

Bár a világ dolgait, az egészséget tekintve számtalan kapcsolat fűzi egybe, mégis előfordul az, hogy egyes jelenségek a többitől elkülönítve vizsgálhatók. Azaz lehetséges, hogy valamit a többitől semmit sem tudva tanulmányozhatunk. Hogy a természet így vizsgálható és leírható, megdöbbentően érdekes. Einstein ezt úgy fogalmazta meg, hogy a világnak az a legérthetlenebb tulajdonsága, hogy felfogható, megérthető.

Elsősorban az jellemzi a tudomány nyelvét, a tudományos érvelést, hogy a tudomány nem akar egyszerre mindent megmagyarázni. Nem tör rögtön a tökéletes megértésre, nem akarja egyből megragadni a világ egészét. Arra sem törekszik, hogy a világ valamilyen kisebb részét tökéletesen, a maga egyediségében le tudja írni. Az egyértelműen meghatározható, leírható, mérhető tulajdonságokat kutatja fel, csak ezekkel, ezeknek az összefüggéseivel foglalkozik. A tudomány nyelve a matematika, ennek segítségével írják le,

hozzák egymással kapcsolatba a különböző tulajdonságokat. Például összefüggéseket fogalmazunk meg az út, idő és a sebesség, vagy a gáz nyomása, hőmérséklete és térfogata között. Szó sincs arról, hogy a tudomány tévedhetetlen, megkérdőjelezhetetlen lenne. Csak annyi mondható, hogy a későbbi időszak tévedései kevésbé súlyosak a korábbiaknál.

**Modellek és törvények.** A tudósnak fel kell ismernie a vizsgált rendszert jellemző tulajdonságokat és le kell írnia a mennyiségek közötti kapcsolatokat. Ez általában nem egyszerű. Nem könnyű megtalálni, melyek egy jelenség leglényegesebb tulajdonságai, mi az, ami igazából jellemző a rendszerre. Nagyon sokszor a rendszer áttekinthetetlen módon, első közelítésben azt is mondhatnánk, összevissza, szabálytalanul viselkedik.

Először is ki kell találni, mi az, ami fontos a jelenség megértéséhez és mi az, aminek a jelenlététől, hatásától el lehet tekinteni. Ha sikerül ilyen egyszerűsített, a jelenség lényegét megragadó leírást, mintázatot, modellt készíteni, akkor bár sok mindent elhanyagoltunk, számos dologtól eltekintettünk, mégis elég nagy biztonsággal és pontossággal értelmezhetjük, mi hogyan történik. Majd a modell alapján tervezzük meg a kísérletet, a modell mondja meg, mire figyeljünk jobban, minek a kizárásáról, vagy legalábbis zavaró hatásának csökkentéséről kell gondoskodnunk. A kísérletezés és a modell kidolgozása, finomítása egymást kölcsönösen serkentő, tökéletesítő folyamat. A törvényt matematikailag kell megfogalmazni.

**A tudós gondolkodási módszerei.** Eredeti, valóban új tudományos eredményhez akkor juthatunk, ha a tudós felfigyel valamilyen jelenségre, ami eddig elkerülte mások figyelmét. Vagy ami gyakoribb, ugyan észrevette azt már más is, de nem tulajdonított neki jelentőséget. Általában az első lépés, a felismerés a legnehezebb, rájönni arra, hogy a világban van valami, ami eddig nem tűnt fel senkinek. Az új felismeréséhez bölcs gondolkodás kell. Egyrészt nagyon sokat kell ahhoz tudni, hogy ne fedezzük fel azt, amit más már rég tudott. Továbbá a tudáson kívül a mintaelemzéshez szükséges jó képzelőerő is kell ahhoz, hogy észrevegyük az eddig ismeretlent.

Kitűnő példa erre a röntgensugárzás felfedezése. Röntgen katódsugárcsővel dolgozva fedezte fel a röntgensugarakat. Számos egyetemen dolgoztak akkoriban katódsugárcsővel és többen is észleltek jelenségeket, melyeket utólag egyértelműen a röntgensugaraknak lehetett tulajdonítani. Többen is észrevették, hogy a fiókokban, szekrényekben tartott, gondosan csomagolt, elzárt fényképezőlemezek idővel megsötétednek. Amikor az egyik tanszékvezetővel a segédje közölte, hogy mindig pont azok a fényképezőlemezek mennek tönkre, amelyeket a katódsugárcső környékén raktározunk, a tanszékvezető utasította, hogy ezen túl ne tartsa a fényképezőlemezeket a cső közelében.

1895-ben Röntgen észrevette, hogy egy asztalfiókba zárt, fekete papírba csomagolt fényképezőlemezen kulcs képe jelent meg. Ezt az asztalnak egy felső fiókjában tartották és a katódsugárcső éppen az asztal fölött volt a falhoz erősítve, egy vonalban a kulccsal és a fényképezőlemezzel. Röntgen feltételezte, hogy a katódsugárcső által kibocsátott, az asztal fáján és a csomagoláson áthatoló és a vaskulcs által elnyelt, addig ismeretlen sugárzás az oka a fotólemezen megjelenő képnek. Sötétben kezdett kísérletezni és eközben észrevette, hogy egy fluoreszkáló anyaggal bevont ernyő, amely véletlenül a cső közelében volt, amint a csövet bekapcsolta világítani kezd. Néhány héten belül elkészült a felfedezését ismertető előadással.

**A tudós gondolkodás és a közélet.** Nem egyszerű a tudományos felismerés eredményét követő gyakorlati lépések megtétele. Felismerve az erőforrás és környezeti válság pusztító következményeit, a világgazdaságot befolyásolni képes gazdasági vezetőknek és államférfiaknak meg kellene hozni az égetően szükséges intézkedéseket. De nem teszik. Ennek egyik oka az, hogy a tudós és a gazdasággal foglalkozó észjárása alapvetően más. Nem értik egymást, mert a gazdasági és közéleti küzdőterén alkalmasnak bizonyuló egyén általában képtelen mérlegelni, mit mondanak a természet törvényei világunkról. Onnan ered a kétféle gondolkodás különbsége, hogy a természet kutatója máshogyan érhet el eredményt, mint a képviselő vagy a miniszterelnök. Utóbbiak észjárása az emberi dolgokra összpontosít, az emberek meggyőzésére, irányítására éleződött ki és ebben kiválóak. Emiatt sem értik, mint viselkedik a természet.

Miközben a tudós kísérleteket végez, nem kell attól tartania, hogy a természet közben felismeri, épp milyen módszerrel mit akarnak róla megtudni, és hogy ne kelljen feltárnia magát, hirtelen megváltozik. Míg a tudóst a legvilágosabb pillanatai vezetik, addig a másokkal vetélkedőknek, a harcosnak, a sakkozónak vagy az elnökjelöltnek a legrosszabb lépései határozzák meg a sorsát. A tudós a tőle eltérő módszerrel dolgozót érdeklődéssel fogadja és tiszteletreméltó ellenfélként kezeli, különben elébb-utóbb képtelenné válna újabb felismerésekre. Ám a tudósi magatartást követőt a közéleti küzdőtér elvtelen bajvívói kíméletlenül félrelökik, eltiporják. Nehezen érti az államférfi a tudós beszédét. Mivel sokkal inkább a személyes ütközésekhez szokott, nem tudja felfogni, mint üt vissza az ember által annyiszor sértett, kihasznált, megsebzett természet.

**Bölcész tudományok, társadalomtudomány és természettudomány.** Descartes szétválasztotta a természetet és az emberi gondolkodással kapcsolatos dolgokat és ez ma is kísért. Bár azóta nagyon sok mindent megtudtunk a gondolkodásról, a szétválasztás még most is hat. A bölcész szokásos kutatási módszere a következő. Ha valakinek van ötlete, mi hogyan volt, feltételezésének alátámasztására a történelmi, irodalmi és egyéb forrásanyagból keres bizonyítékokat. Így a bölcész közleményében a tárgyalást hatalmas melléklet, a forrásokat ismertető címszó és jegyzetanyag kíséri. Hogy azután az így született írás mennyire tükrözi a valóságot, ahhoz egyrészt az kell, hogy a tárgyalt gondolatmenet és az idézett közlemények valamint a jegyzetanyag ellentmondásoktól mentes egészet alkosson. De ez messze nem elég. Csak akkor születhet valóban értékes, a valóságos helyzetet tárgyaló munka, ha a kiinduló ötlet tényleg a valóságot ragadta meg. Általában a társadalmi, történelmi, gazdasági és más területtel foglalkozó kutató nem néz utána annak, hogy a megállapításai összhangban vannak-e a természettudományosan vizsgálható, ellenőrizhető tényekkel.

Emlékezzünk vissza, mit tanultunk történelem órán a lovas-nomád népek, így a honfoglaló őseink életmódjáról. Megtudtuk, nem műveltek földet, mentek a méneseik, gulyáik, nyájaik után. Továbbá gyors lovaikon messze eljutottak és sokfelé kalandoztak. Így a honfoglaló magyarok itt, a Kárpát-medencében élő leigázott néptől tanultak meg földet művelni.

Ha lóhoz, legelő állatokhoz értő emberrel is beszéltek volna a kérdéssel foglalkozó tudósok, rájöhettek volna, hogy ez nem képtelenség. Csak legelőn való tartásra csupán a juh, a szürke marha és a ló alkalmas. Bár a pusztai legelőn élő lovat fel lehet nevelni, de hátaslónak, fogat elé vagy főleg katonalónak alkalmatlan. Ehhez tömény takarmányra, abrakra, főleg zabra van szükség, amely hosszabb szünetet is lehetővé tesz a táplálkozásban. Ha nincs abrak, nem lehet a lóval szállítani, katonáskodni. Azaz a lótartó népnek földet is kell művelnie. Előbb a zab, utána a portyázás és a kalandozás, mivel nem lovagolhattak a pusztától gyakran sok száz kilométerre élő földműves népekhez zabot rabolni. Továbbá a legeltetéshez csak nagyon kevés ember kell, nincs szükség asszonyra, gyermekre, öregre. Ők otthon vannak az állandó telephelyen, amelyek inkább városok, mint falvak. Csak a pásztorok mozognak az állataikkal, költöznek a nyári szállásról a télire és vissza. Nem képzelhető el az otthonélő családok élete tejelő tehén vagy kecske, baromfitartás nélkül, és ezekhez szintén földet kell művelni. Héradosz, akire a lovas-nomád életmóddal foglalkozó kutatók leginkább hivatkoznak, sohasem jutott el a sztyeppe belsejébe, ahol a telephelyek és a megművelt földek voltak.

A közgazdaságtan ellenőrizetlen modelljei nem egyszerű tudományos eredmények, hanem néhány közülük a kormányok döntéseit is befolyásolja. Sajnos a fősodorbeli közgazdaságtan alapvető feltételezései hibásak, például az is, hogy az ember ésszerűen döntő lény és hogy véges rendszeren végtelen ideig lehet növekedni. Mindkettő ellentmond a természettudományos eredményeknek. Ha egy közgazdász ma a valósághoz illeszkedő feltételezésekkel dolgozik, elvértve kaphat állást.

## 9. A mai természettudományról

Newton természettanának egyenletei az érzékelhető méretek és a viszonylag kis sebességek és tömegek világára érvényesek. Ha a sebességek elég nagyok, akkor a speciális relativitáselmélet törvényeivel kell dolgoznunk. A mérések szerint a légüres térben mért fénysebesség mindig ugyanakkora, független a fényforrás és a megfigyelő sebességétől. Emiatt módosítani kell a tér és az idő fogalmait, például a mozgó rendszerben az órák lassabban járnak. A fénysebesség állandóságának következménye az is, hogy a nyugalomban lévő  $m$  tömegnek is van energiája, értékének  $E = mc^2$  felel meg. Ha nagyon nagyok a tömegek, az általános relativitás elméletét kell alkalmaznunk. Ez kimondja, hogy a tömegek szabják meg a tér és az idő viselkedését. Például nagy tömeghez közeledve az idő menete lelassul. Ha pedig a világegyetem egészét nézzük, az idő múlásával a térnek dagadni vagy zsugorodni kell.

Newton törvényei igen kis méretekben is érvényüket veszítik. El kell fogadni, a világ kicsiben más, mint nagyban, emiatt az atom és Naprendszer viselkedése nem egyforma. A kisvilágtan (kvantummechanika) törvényeit kell alkalmaznunk. Ennek kulcsfogalma, hogy minden, nemcsak a véges méretű hullámalakzatban, hullámcsomagban, ismertebb nevén fotonokban terjedő fény, hanem más is hullámként viselkedik a térben. Így az elektron és más tömeggel rendelkező részecske is.

Világunk sokféle tárgya néhány alapvető részecske különböző módokon való összekapcsolódásával magyarázható. Így a tárgyak sajátosságait a tárgy atom-, illetve molekulaszervezetének tanulmányozásával értelmezhetjük. A molekulaszervezet az alkotó atomok, az atomok tulajdonságai az atomot alkotó atommag és az elektronhéj segítségével értelmezhetőek. Elemi részen az anyag tovább már nem osztható építőkövét értjük. Feltételezzük, az elemi részeknek nincs belső szerkezetük, bármilyen kísérletben pontszerűen viselkednek. Kiderült, az atom egyik alkotórésze, az elektron valóban elemi, szerkezet nélküli, pontszerű részecske. További elemi részeket az atommagot vizsgálva sikerült találni, felfedezték, hogy pozitív töltésű protonokból és a körülbelül ugyanolyan tömegű, semleges neutronokból áll. Később a protonokról és neutronokról is kiderült, hogy nem elemiek, mivel térbeli kiterjedéssel rendelkeznek és szerkezetük van.

A proton és a neutron három-három töltött alkotórészből áll. Ezeket kvarkoknak nevezték el. Töltésük nagysága tört számmal adható meg, az  $u$  kvark töltése a proton töltésének  $2/3$  része, a  $d$  kvark töltése negatív,  $-1/3$  proton töltésnyi. Egy proton két  $u$  és egy  $d$ , neutron két  $d$  és egy  $u$  kvarkból áll. Kvarkok szabadon nem fordulhatnak elő.

Legtöbb részecskének, például azoknak, amelyeknek van töltése, létezik ellenrészecskéje is. Ennek tömege megegyezik a megfelelő részecske tömegével, más tulajdonságai is ugyanolyanok, mint a részecskének, csak éppen a töltése és más, hasonló jellemzője ellentétes előjelű. Ha egymással találkoznak, részecske és ellenrészecske egyaránt megsemmisül. A tömegüknek megfelelő energia sugárzásként távozik. Nem örök az anyag, tömegek tűnhetnek el és keletkezhetnek is.

Még az energiamegmaradás törvényének sérülését is megengedi a kisvilágtan. Ez a sérülés csak korlátozott időtartamra lehetséges, minél nagyobb a sérülés mértéke, annál rövidebb ideig állhat csak fent. Ez a sérülés azt is megengedi, hogy nagyon rövid időre egy  $m$  tömeggel rendelkező részecske pattanjon ki az egyébként üres térből. Ekkor a sérülés mértéke legalább  $E = mc^2$ , mert ehhez még hozzájön a kipattanó részecske mozgási energiája is. Van-nincs részecskének nevezhetjük a kipattanó részecskét, a jelző a folyamat jellegére utal (idegen eredetű és ráadásul félrevezető elnevezéssel virtuális részecskének nevezik). Létezésük rövidege miatt közvetlen méréssel nem mutathatók ki, de például a van-nincs fotonok létezéséről a Casimir-hatás néven ismert jelenség is tanúskodik.

Van-nincs részecskék mindenütt, mindenhol állandóan keletkeznek és a van-nincs fotonok és általában a van-nincs részecskék állandó keletkezése és eltűnése miatt az üres teret nem tekinthetjük igazán üresnek.

**Alapvető kölcsönhatásokról.** Kiderült, hogy a világ jelenségeinek elképesztő gazdagsága csupán néhány, valóban alapvetőnek tekinthető erő működésére vezethető vissza. Négyféle alapvető kölcsönhatás létezik: tömegvonzási, elektromágneses, gyenge és erős kölcsönhatás. Az elektromágneses kölcsönhatás



legismertebb megnyilvánulása a két töltött test között fellépő Coulomb-erő. Mind a tömegvonzás, mind az elektromágneses erők nagyobb távolságokon is hatnak. Ez a tömegvonzás esetén nyilvánvaló, minden tömeg vonz minden más tömeget. A tömegvonzási és Coulomb-erőknek a kölcsönható részecskék távolságától való függése azonos, az  $r$  távolságtól az  $1/r^2$  törvény szerinti. Ha összevetjük a két proton között fellépő Coulomb és tömegvonzási erők nagyságát, látjuk, hogy a Coulomb-erő 36 nagyságrenddel erősebb. De a természetben az anyagok általában villamosan semlegesek, mert azonos mennyiségű pozitív és negatív töltést tartalmaznak. Gyakorlatilag a Coulomb-erő az atomok és molekulák belsejébe van zárva, mivel az atommagok pozitív és az elektronok negatív töltése leárnyékolja egymást. Ezért nagyobb távolságokat tekintve csak a tömegvonzás játszik meghatározó szerepet, ez szervezi a Mindenség nagyléptékű szerkezetét.

Az erős kölcsönhatás a kvarkok között lép fel és a protonok és neutronok között ható, az atommagot összetartó erő is az erős kölcsönhatás megnyilvánulása. Nagyon kicsiny az atommagban ható erők hatására, ez az erő csak a közvetlenül szomszédos protonok és neutronok között lép fel. Szintén az atommagban zajló folyamatok utalnak a gyenge kölcsönhatás létére, ez a kölcsönhatás felelős például az atommag béta-bomlásáért.

## 9.1. A fejlődés hajtóereje és a pillangó hatás

Newton törvényei szerint minden előre meg van határozva, nincs véletlen, azaz a világ gépezetként viselkedik. De a Newton erő- és mozgástana csak az érzékelhető méretek világára igaz, a kisvilágtan szerint a jövő nincs pontosan meghatározva, a törvények csak a valószínűségeket rögzítik. Nemrég mutatták ki, hogy valamennyi esemény mögött, beleértve a korábban meghatározottnak vélteteket is, kisvilági véletlenek állnak. Hatásuk előbb-utóbb megnyilvánul. Azaz nincs a világban eleve döntött, lejátszott dolog.

Ugyan a jövő nincs rögzítve, de a természeti jelenségek sokfélesége nem véletlen. Hasonlóképpen a jelenségek összetettségét sem a véletlenszerűség alakítja. Kezdjük megérteni, hogy mindenütt jelenlévő, egységes alapon nyugvó törvény és szabályszerűség áll nemcsak a természetben (fizika), hanem az élettudományok és az emberi viselkedés, valamint a gazdaság és a társadalom jelenségei mögött egyaránt.

Nézzük meg, mit mond a természet a magukat szervezni, fenntartani képes összetett rendszerekről. Először ismerkedjünk meg a sok elemből álló rendszerek leírásának néhány általános fogalmával.

**Arányos rendszer.** Az egyik legegyszerűbb sokelemű rendszer az egyközpontú, melynek elemei csak a központtal hatnak kölcsön. Ha a központ és valamelyik pont kölcsönhatása csupán a távolságtól függ, akkor a rendszer arányos vagy lineáris. A viselkedését leíró egyenletek az arányos viselkedés miatt csak elsőfokú tagokat tartalmaznak. Ekkor a kezdeti kis változás a rendszer jövőjére arányosan hat, kétszer akkora változás kétszeres hatásnak, feleakkora változás feleakkora hatásnak felel meg. Emiatt az arányos, más néven lineáris rendszer jövője megbízhatóan számolható. Pontosabban ismerve a kezdőértékeket, természetesen hosszú időre előre meg tudjuk adni a jövőendőbeli pályát.

Arányos rendszerben két különböző ok együttes hatása egyszerűen annak a két hatásnak az összegződése, amelyeket a két ok külön-külön hozna létre. Ezért a rendszer részeinek összege. Bármennyire bonyolultnak látszana is, megérthető az egymás mellett, egymás zavarása nélkül létező elemek összegeként. Tetszés szerint szétszedhetjük, összerakhatjuk, ezzel semmi nemvész el és új sem keletkezik, ez igen megkönnyíti leírását. Arányosan csak a nyugalomban lévő, változatlan, a legalacsonyabb energiájú állapotában található egyensúlyi rendszer, így az alapállapotú atommag, atom vagy kristály mutat. Nem történhet benne az állapotának változására vezető folyamat, alkotórészei közötti ütközés. Ugyanis az ütközéskor lezajló energiacsere során a rendszer egyik részecskéje magasabb, a másik pedig alacsonyabb energiájú állapotba kerülne. Mivel az alapállapotú, nyugalmi rendszerben nincs alacsonyabb energiájú, betöltetlen állapot, nem ütközhetnek egymással.

**Nemarányos rendszer, káosz.** Az alapállapotnál magasabb energájú rendszer már nem viselkedik arányosan, nemarányos vagy nemlineáris rendszerré válik. Minél nagyobb az energiája, annál többféle ütközés, folyamat válik lehetségessé.

A nemarányos rendszer viselkedése az elemek  $N$  és az elemek között lehetséges kölcsönhatások, kapcsolatok  $K$  számának viszonya alapján osztályozható. Ha a rendszer energiája magasabb, akkor  $K$  is nagyobb lesz. Ha  $N \gg K$ , akkor az elemek közötti kapcsolatok száma a elemek számához képest nagyon kicsi, ebben az esetben a rendszer viselkedése arányoshoz közelebb.  $K$  növekedésével a rendszert olyan új, az elemek egyenkénti vagy kisebb csoportokban való viselkedéséből nem következő tulajdonságok kezdik jellemezni. A rendszer még csaknem egyensúlyi vagy egyensúlyhoz közeli állapotú, de már a káosz peremén van.  $K$   $N$ -hez közeli értékeinél a rendszer annyira összefonódottá válik, hogy valamennyi valahol bekövetkező változás végigsöpör a rendszeren, amely ezzel egyensúlytalan, kaotikus állapotba kerül. Az eléggé nagy energájú, kaotikussá váló rendszer annyira sokféle módon fejlődhet hogy egyre nehezebbé, majd gyakorlatilag, sőt bizonyos állapotokban már elvileg is lehetetlenné válik a rendszer jövőnek kiszámítása.

**A folyamatok iránya.** Vannak szigorúan érvényes természettörvények, ilyen az energia megmaradása, valamint más megmaradási tételek és csak olyan folyamatok játszódhatnak le, olyan rendszerek létezhetnek, amelyekre ezek teljesülnek. De hogy az alaptörvények által megengedett folyamatok közül ténylegesen melyek zajlhatnak le és milyen rendszerek jöhetnek létre, a hőtan főtételei szabályozzák.

A hőtan 2. főtétele szerint, ahogy múlik az idő, a különböző helyek között fennálló hőmérsékleti, nyomásbeli, feszültségbeli és más hasonló különbségeknek csökkenniük kell, egészen a teljes kiegyenlítődéig. Ezek egyúttal a megfelelő helyzeti energiák különbségeinek felelnek meg, kiegyenlítődéjük alkalmával munka végződik. Például valahol a részecskék gyorsabban mozognak, így magasabb a hőmérséklet, mint egy másik térségben. Ekkor a magasabb hőmérsékletű térségből áramlás indul az alacsonyabb hőmérsékletű térség felé, eközben munka végződik. Magától sohasem történhet meg az, hogy miközben a rendszer teljes energiája megmarad, a hidegebb hely még jobban lehűl, miközben ahol melegebb van, ott még magasabbra emelkedik a hőmérséklet. A különbségek növeléséhez, mivel ez egyúttal a helyzeti energiák közötti különbségeit is növeli, munkát kell végezni. Nemcsak a különbségek növeléséhez, hanem a fenntartásához is munkát kell végezni, ezért kapcsol be a hűtőszekrény időnként olyankor is, ha nem akarjuk csökkenteni a belső tér hőmérsékletét.

Amikor a helyzeti energiák különbségei kiegyenlítődnének és munka végződik, a rendszer teljes energiájának munkavégzésre alkalmas részaránya csökken. Mindezt a hőtan 2. főtétele úgy fogalmazva meg, hogy egy folyamat csak akkor mehet végbe, ha közben a munkavégzésre alkalmatlan energia részaránya, amit entrópiának neveznek, nő. Amikor a 19. század közepén a 2. főtételel megfogalmazták, hallgatólagosan a különbségek rendszertelen, mindenhol közel ugyanúgy zajló kiegyenlítődéjét tételezték fel. Ez egy idő után valamennyi áramlás megszűnését, eseménytelenséget, szemléletes képpel a hőhalál állapotának beállását jelenti.

A rendszertelenül zajló kiegyenlítődé helyett az a folyamat lesz a legvalószínűbb, amely az adott időpillanatban a legtöbb munkavégzéssel jár. Ezt az elvet a legnagyobb teljesítmény elvének is nevezik és gyakran a hőtan 4. főtételeként említik. A legtöbb munka építéshez kell, de ekkor a befektetett munka energiakülönbségekben gazdag képződményt hoz létre. Ennek fenntartásához, mivel e benne lévő különbségek igitykeznek kiegyenlítődni, újabb munkavégzés szükséges. Ahhoz pedig még több munkavégzés szükséges, hogy közben tovább is fejlődjön. Emiatt a hőtan főtételei serkentik az összetettebb fejlődő, energiában gazdag, energiafaló rendszerek szerveződését, növekedését és szaporodását. Így a világegyetem rendszerei fejlődnek. Éppen azért jöhetnek, jönnek létre, hogy minél gyorsabban, mennél több munkavégzésre alkalmas energia használódhasson el. Hogy minél több energiát és anyagot vehessen fel, a fejlődő rendszerek szerkezetét az anyag és energia minél gyorsabb áramlását lehetővé tevő körfolyamatok kialakulása, ezek összekapcsolódása jellemzi.

A fejlődő rendszer működése emészti környezetét, mert elragadja annak munkavégzésre alkalmas energiáit. Akkor lehet sikeres, ha maradéktalanul ki tudja használni a környezet energiaforrásait, de úgy, hogy

a közben máshonnan energiát felvevő környezet meg tud újulni. Ez nem azt jelenti, hogy az idő teltével egyre több munka végződik, azaz a rendszer fejlődése folyamatos, mivel a pillanatnyilag lehető legtöbb energiát szétszóró, 'legmeredekebbnek' tekinthető út folyamatos követése 'szakadékokba' vezethet. Ide kerülve jóval kevesebb lesz a felhasználható energia. Ha a fejlődő rendszer az összes munkavégzésre alkalmas energiát elhasználta, utána az ő belső különbségei kezdenek csökkenni. Ezt a folyamatot is a lehető legtöbb munkavégzés kíséri, csak most ez a munka a lebontó rendszereket építi. Végző soron valamennyi különbség leépül, a teljes kiegyenlítődéss ilyen módon lesz a leggyorsabb.

**Pillangó hatás.** A káosz a kezdeti állapotot jellemző adatok bizonyos tartományában, tartományaiban meghatározó jelentőségű. Ezt szemlélteti a nevezetes példa, a pillangó hatás. Mint ismeretes, az északi féltekén az uralkodó szél nyugatról kelet felé fúj. A kaotikus viselkedés miatt a Peking felett repkedő pillangó szárnycsapásainak hatása annyira felerősödhet, hogy két-három hét múlva az USA nyugati partjainak bizonyos térségét pusztító forgószél fejlődik ki. Nyilván nem a pillangó szárnycsapásai felelősek a forgószélért, hanem az, hogy amikor a légkör és felszín hőmérséklete között lévő különbség elég nagy, a forgószéles kiegyenlítődéss gyorsabb, mint az örvénylés nélkül emelkedő meleg és lefelé süllyedő hideg levegős áramlási folyamat. De hogy pont hol okozza a forgószél a legtöbb kárt, egy kisebb települést tarol-e le, vagy néhány mérfölddel odébb haladva egy ültetvényt pusztít el, az már a káosz megnyilvánulása.

## 9.2. Természettörténet

**Ősrobbanás.** Korábban, egészen századunk húszas éveinek végéig, a világegyetemet térben és időben végtelennek, állandó állapotúnak tételezték fel. Bár voltak kételkedésre okot adó felismerések, a térben végtelen, időben örök és változatlan világegyetem léte bizonyosságnak tűnt. De a pontosabb csillagászati megfigyelések arra az eredményre vezettek, hogy az ég állónak hitt csillagai nem állnak. Többségükről kiderült, hogy nem csillagok, hanem a Tejútrendszerből különböző csillagvárosok, amelyek tőlünk és egymástól is távolodnak. Ennek oka az, hogy a világegyetem tere tágul. Ahogyan Einstein általános relativitáselmélete leírja, az anyaggal egyenletesen kitöltött tér vagy tágul, vagy zsugorodik. A dagadó tér magával sodorja a benne lévő csillagvárosokat, ezt mi a világegyetem tágulásaként észleljük.

Ha a világegyetem tágul, korábban a csillagvárosok átlagos távolsága kisebb volt. Még korábbi időkben a csillagvárosok még közelebb voltak egymáshoz és ezért akkor a világegyetem sűrűsége a jelenleginél nagyobb volt. Visszamenve így a kezdetekhez, a világmindenség általunk ma látott része akkoriban csak egy kis térfogaton belül volt jelen. Ez a világegyetem kezdeti állapota. A világegyetemnek, a világtérnek hőmérséklete is van. Ilyen hőmérsékletű sugárzási tér tölti ki a világűr egészét, fotonjainak 60 százalékát a kozmikus háttérsugárzás adja. Ma a mindenség hőmérséklete 2,726 Kelvin, ez körülbelül -270,4 Celsius fokkal egyenlő. Amint a világegyetem tágul, a hőmérséklet csökken, kétszeres méreteknel a hőmérséklete feleakkora. Ezért kezdetben a világmindenséget igen magas hőmérsékletek jellemezték. Világegyetemünk anyagösszetétele, bármerre is nézünk az égen, ugyanolyan. Durván három rész hidrogénre egy rész hélium jut. Mivel hélium csak nagyon magas hőmérsékleteken keletkezhethet, jogos a feltételezés, hogy a megfigyelt arány a nagyon korai időszakban alakult ki. Héliumnál nehezebb elemből nagyon kevés van.

A fenti megfigyelések: a tágulás, a hőmérséklet és az anyagösszetétel alapján az ősozobbanás modellje általánosan elfogadottá vált. Időközben a leírást számos más bizonyíték is megerősítette. Eszerint a világegyetem 13,82 milliárd éve keletkezett. A kezdeti, forró világegyetemben lezajló elemi események a mai nagyenergiájú gyorsítóknál is tanulmányozhatóak. Így bizonyos ütközési folyamatok, az akkoriban fontos szerepet betöltő bomlékony részecskék itt és most is vizsgálhatóak. Így a részecsketan és világmindenségtan fejlődése egymást segíti. Jelenleg a gyorsítóknál olyan folyamatok is vizsgálhatóak, melyek a világmindenség keletkezését követő első másodperc milliomod részének a milliomod része tájt játszódtak le. Bevezetve a  $10^{-1} = 1/10$ ,  $10^{-2} = 1/100$ , stb. jelölést, a fenti időtartam  $10^{-12}$  másodperc. Ami ez idő tájt és ezután történt, jól tanulmányozható. Mi történt az első  $10^{-12}$  másodpercen belül? Erre is vannak eléggé megbízható, ám nem teljesen igazolt elméletek, egészen le a  $10^{-43}$  másodpercig, a Planck-időnek nevezett

idő tartományáig, amikor a világmindenség mérete még csak  $10^{-33}$  centiméternyi, amit Planck-hossznak neveznek.

**A kezdetekről.** Nem tudhatunk semmit a Planck-időn belül történekről, mert azon belül az idő fogalma értelmét veszti. Ebben a tartományban a tér és idő tulajdonságait meghatározó általános relativitáselmélet és a mozgástörvényeket megadó kisvilágtan egyaránt alkalmazhatatlanná válik. Mivel az ebben a tartományban érvényes elmélet még nem létezik, a kezdetekről csak feltevéseink lehetnek. Mi lehet mégis a Planck-időn belül? Nézzve a világmindenség megmaradó mennyiségeit, a világmindenség osztóltése és a feltételezések szerint az összenergiája is nulla. Anyagmegmaradási törvény a természetben nincs, az energiamegmaradás az  $E = mc^2$  Einstein féle energia-tömeg egyenértékűségi összefüggés figyelembevételével magába foglalja a tömegeknek megfelelő energiát is. Világegyetemünk nulla összenergiája úgy jön ki, hogy a tömegeknek megfelelő  $E = mc^2$  és más pozitív energiák valamint a tömegvonzási megfelelő negatív kölcsönhatási energiák kiegyenlítik egymást.

Ennek megfelelően, a Planck-időn belül történekre feltételezhető, hogy a világmindenség a természeti semmiből 'pattant' elő. Óvatosan kell bánnunk ezzel a kijelentéssel, a semmi itt a kisvilágtani semmit, a természettani semmi állapotát jelöli. Ez csak nevében hasonlít a légüres tér állapotára. Tér, idő és az első tömegek együtt jelentek meg. Mielőtt a világmindenség létrejött, az idő sem létezett.

A kezdet kezdetén a világmindenség egyszerű, csaknem teljesen szimmetrikus képződmény volt, például a részecskék és ellenrészecskék száma is megegyezett. Nyoma sem volt a későbbi szerveződéseknek. Egy nagyon apró, magától bekövetkező szimmetriasértés eredményeképpen a részecskék és ellenrészecskék között megbomlott az egyensúly. Egy kicsivel több lett a részecske és a hűlés során az ellenrészecskék a megfelelő részecskepárjukkal találkozáva megsemmisültek, szétsugárzódtak. Hűlés közben egyre összetettebb rendszerek szerveződtek, úgy az első milliomod másodperc végére álltak össze a kvarkok protonokká és neutronokká.

Ezután az első másodperctől kb. az ötödik perc végéig terjedő időszakban a protonok és a neutronok ütközése és összeolvadása vezetett a már említett 1:3 hélium-hidrogén arány kialakulásához. Az összetett atommagok megjelenése a szerveződés egy már magasabb fokát jelzi. Néhány perc eltelte után a világegyetem hőmérséklete annyira lecsökkent, hogy újabb atommagfolyamatok már nem mehettek végbe. Ezt követően a világegyetem anyagát a protonok, a hélium atommagok, elektronok, neutrínók és fotonok alkotta plazma képezte, ebben az anyag és a sugárzás erős kölcsönhatásban van egymással, az anyag állandóan fotonokat nyel el és sugároz ki.

Ahogy további tágult és hűlt a világegyetem, még összetettebb rendszerek keletkeztek. 380000 év tájt szűnt meg a plazmaállapot és az akkori háromszáz fok körüli hőmérsékleten az atommagokból és elektronokból álló héliumatomok és hidrogénmolekulák már megmaradhattak, többé nem estek szét, nem is gerjesztődtek. Ezzel a világegyetem anyaga és fotonok alkotta sugárzási tér egymásra hatása elhanyagolhatóan kicsivé vált, emiatt a fotonok szabadon terjedhettek és a világegyetem a fotonok számára átlátszóvá vált. Ebből az időszakból származik a kozmikus háttérsugárzás, melynek most mért tulajdonságaiból a 380000 éves világegyetem állapotára lehet következtetni. Ezután a semleges anyag viselkedését a tömegvonzás határozta meg, ennek hatására a világegyetem anyaga csomósodni kezdett. Kialakulnak a csillagvárosok (galaxisok), belsejükben folytatódott az anyag csomósodása és az összehúzódó gázfelhőkből csillagok alakulnak ki.

Mintegy százmilliárd csillagváros van a világmindenségben, egy átlagos csillagváros százmilliárd csillagot tartalmaz. A csillagvárosok és csillagok kialakulása a szerveződés újabb, ezúttal nagyobb léptékű megnyilvánulását jelenti. Minél jobban összehúzódik egy gázfelhő, annál jobban erősödik az összehúzó hatás, mert a közelebb került tömegek még erősebben vonzzák egymást. Ha a csillag összehúzódik, ennek hatására belseje felmelegszik. Egy csillag fejlődéstörténetét a csillag össztömege határozza meg. Amikor a csillagok belső hőmérséklete eléri a pármillió fokot, a csillagok belsejében beindulnak a hidrogént héliummá átalakító magösszeolvadási folyamatok. Ezek energiát termelnek, és egyben a kiáramló nagyobb

energiájú részecskék megállítják a csillag további összeroppanását. Ez az egyensúlyi állapot a csillag tömegétől függően akár milliárd évekig is eltarthat. Napunk esetén ez az időszak kb. tízmilliárd évet tesz ki.

Miután a csillagokban az összes hidrogén héliummá alakult, nagy tömegű csillagokban magasabb rendszámú elemek is keletkezhetnek. Ha a csillag tömege a Napénak legalább másfélszerese, akkor a csillagban, az egyre magasabb hőmérsékleteken a Mengyelejev-féle periódusos rendszer valamennyi eleme kialakulhat. Végül az ilyen csillagok kérge hatalmas robbanás során lerepül a csillagról. Ezt a folyamatot nevezik szupernóva robbanásnak, szétrepülő anyaga gázfelhőkbe is belekerül. Ezek általában forognak és a forgó anyagfelhőkből a csillaggal együtt szilárd kérgű belső bolygókat is tartalmazó bolygórendszer keletkezik. Az utóbbi évtizedben jutott el oda a csillagászat, hogy már a közeli csillagok körül keringő nagyobb bolygókat is képes észlelni, sőt az egyre érzékenyebb módszereivel már földnyi méretű és a Földhöz hasonló helyzetű bolygókat is sikerült megfigyelni. Naprendszerünk 4,567 milliárd évvel ezelőtt alakult ki. Földünkön megjelent az élet, amely egyre magasabb rendűvé vált és a fejlődés csúcsán megjelent az ember.

### 9.3. Az élet kialakulásáról

Nézzük meg, a hőtan főtételeinek értelmében milyen jellegű folyamatok játszódhatnak le bolygónk felszínén. Egyrészt a Föld belseje forró és a világűr igen hideg. Bolygónk felszínét részben a belső tartomány lehető leggyorsabb kihűlését lehetővé tevő kéregmozgások alakítják, ez összetett felszíni képződmények sokaságának kialakulására vezet. Napunk durván 6000 Kelvin hőmérsékletű testként sugároz. Bolygónk felszínének átlagos hőmérséklete 13 Celsius fok, átszámítva 286 Kelvin, azaz a Föld csaknem 300 Kelvin hőmérsékletű testként sugároz. Mivel a sugárzás fényadagjának (fotonjának) energiája a sugárzó test felszínének hőmérsékletével arányos, a Föld által kisugárzott foton energiája huszada a napsugár fotonja energiájának. Azaz a Föld felszíne huszadára darabolva szórja vissza a világűrbe az elnyelt napsugárzás energiáját, hozzájárulva ezzel a Nap sugárzási tere és világűr környezetünkben néhányszor tíz Kelvines sugárzási tere közti energiakülönbség kiegyenlítéséhez. Minél több napsugarat nyel el és szór szét a Föld felszíne, annál jobban teljesülnek a hőtan főtételei.

Bolygónk felszínén a hőtan főtételeinek megfelelően azok a folyamatok nyertek és nyernek teret, melyek által a Föld felszíne több napsugarat nyelhet el és szórhat vissza a világűrbe. A víz, a kőzetek és a levegő, az anyagot alkotó molekulák mozgási energiájává alakítja az elnyelt napsugárzást. De mivel a Föld felszínén nagyon sokféle atom, molekula van jelen, fénymegkötésen alapuló kémiai folyamatok is lejátszódhatnak, és a még több fényt elnyelni képes összetettebb kémiai körfolyamatok is létrejöhetnek.

Ahogy telt az idő, önmagukat megkettőzni, vagy kisebb változásokkal örökíteni, még több energiát megkötni és szétszórni képes rendszerek választódtak ki. Megjelentek olyanok is, amelyek nem pusztán kialakulásukkal és felbomlásukkal vettek fel és szórtak szét még több energiát, hanem a környezettel folytatott anyagcsere folyamatok, vegyületek felvétele és kibocsátása útján is. Talán nem is lehet pontosan megállapítani, milyen folyamatok sorozata után jelentek meg az első, már élőnek nevezhető rendszerek. Annyit mondhatunk, hogy a hőtan tételeinek megfelelő irányzat, az egyre több hasznosítható energia felvételének majd szétszórásának képessége választotta ki őket.

Nem csak az élet megjelenése, hanem az új fajok megjelenése, a törzsfajlás, a táplálékláncok kialakulása mögött is a hőtan főtételei állanak. Képzeljük el, a szárazföldön még csak növények nőnek. Megköti a növény a napfényt, szerves vegyületekben tárolt energiája anyagcserejekor és a növény pusztulásakor szabadul fel. Amint megjelenik a növényevő, szervezetében a lelegelt növény szerves vegyületeinek energiája azonnal széteszik, nagyrészt hőként szabadul fel. Mivel a lelegelt növény, a növényevő megjelenésével több napfényt nyel el a természet, azaz zöldebbé válik a Föld. Hasonlóan zöldebbé teszi a természetet a fennmaradni képes ragadozó. Általánosan, a törzsfajlás természetes folyamatában megjelent faj akkor maradhat fenn, ha a táplálkozásával az őt tartalmazó tápláléklánc több energiát alakíthat hővé. Azaz az új fajjal megnő a megkötött majd széteszlott napenergia mennyisége, zöldebb lesz a természet. Láthatjuk, a törzsfajlás két alapvető tétele, a természetes kiválasztódás és a legalkalmasabb tényerése a hőtan főtételein alapul.

Az ivaros szaporodás, a két állomány nemzedékenként keverése új változatot hoz létre, és ha az a nemzedékek során sikeresnek bizonyul, rögzülni fog. Mindez párhuzamba állítható az idegi hálózatok tanulással, amelyekben a tanulnivaló az ismétlődő ingerek hatására rögzül. Ennélfogva a törzsfejlődés egésze is tanulási folyamatnak fogható fel. Amely változatok nem eléggé életképesek, kihullanak az idő rostáján, az alkalmazkodni képesek pedig megmaradnak. Mivel a tanulási folyamatot az értelemhez tartozónak tartjuk, megérthetjük, miért érzik sokan úgy, hogy értelmes tervezés áll az élet kialakulása mögött.

Napjainkra a csak a Földre szorítókozó élet feltételezése vitathatóvá vált. Bolygónkat fejlődésének első néhány száz millió éve során igen súlyos következményekkel járó, hatalmas becsapódások sora sújtotta. Ezek miatt a földkéreg is megolvadt, így bármilyen, esetleg már létező élő is elpusztult. De az utolsó ilyen összeomlás után, ez 3,8 milliárd évvel ezelőtt történt, szinte azonnal, mihelyt a körülmények kedvezőbbé váltak, már viszonylag fejlett élő szervezetek jelentek meg. Ennek magyarázatára született meg az az elmélet, miszerint az első paránylányok (baktériumok) a világűrből jutottak a Földre, hullócsillagok (meteoritok) és üstökösök porához tapadva kerültek bolygónk felszínére.

Ma már tudjuk, hogy több kilométer mélyen a föld alatt a kőzetekben nagyon nagy számban élnek apró lények, amelyeket ősparánylányoknak (archaeáknak) neveztek el. Ezek táplálékként vegyi vagy hőenergiát használnak. Ezek az ősparánylányok paránylányokhoz (baktériumokhoz) hasonló nagyon ősi szervezetek. A Föld felszínére becsapódó nagyobb tömegek földi kőzeteket üthetnek ki a világűrbe és a nagyobb kődarabokba betokozódott ősparánylányok akár évmilliókon, évtízmilliókon keresztül is életképesek maradhatnak. Ha a kődarab becsapódik valamelyik más bolygó felszínére, ahol az erőforrások rendelkezésre állnak, az ősparánylányok feléledhetnek és elszaporodhatnak. Hasonló módon a Föld felszínére is juthattak élő szervezetek, melyek a Naprendszer valamely bolygójáról vagy a Naprendszer őanyagából, vagy valamelyik más naprendszerből származnak.

Az ősparánylányok léte és űrbéli terjedésük lehetősége azt jelenti, hogy a világegyetem hemzseghet az élettől, ugyanis az ősparánylányok valamennyi szilárd kérgű és olvadt magú bolygó kőzeteiben - itt rendelkezésre áll a szükséges táplálék - előfordulhatnak. Földünk felszíni viszonyai, elsősorban az évmilliárdokon át hullámzó világtengerek lehetővé tették a felszínen élő soksejtű élőlények és más fejlettebb élő szervezetek, végül az értelmes ember kifejlődését is.

Akárcsak a világegyetem fejlődésének eddigi valamennyi szakaszának, a törzsfejlődés folyamata mögött is a hőtan főtételei állnak lásd 9.1. fejezetben. Ez áll az ember megjelenése mögött, általunk is gyorsabban oszlik szét, használódik el az energia. Akárcsak az állatoknál, a kívánságaink minél teljesebb, azonnali kielégítését követelő ösztöneinkbe van bevésve, hogy mind több erőforrás felhasználására törekedjünk. Agyunk működtetése a testünk által használt energia 20 százalékát emészti fel. Így is megérte, az értelmét használó vadászó-gyűjtögető ember többféle táplálékhoz férhetett hozzá, emiatt fenn tudott maradni és sikeres fajként képes volt elterjedni. Értelmünk természettörvény szabta feladata ösztöneink segítése.

Bolygónk múltjának vizsgálata alapján nem állítható, hogy a felszín által felvett napenergia mindegyre csak nőtt. Volt a földtörténet során olyan időszak, amikor jóval zöldebb, azaz több napfényt megkötő volt a felszín, mint ma. Érthető miért, hosszabb időszakot tekintve a pillanatnyilag lehető legtöbb energiát szétszóró, 'legmeredekebbnek' tekinthető út folyamatos követése 'szakadékokba' vezethet, amelyekbe bekerülve jóval kevesebb a felhasználható energia. Nem mondható az sem, hogy az ember értelmét felhasználva eleve fenntartható módon élne. Ehhez jövőnk érdekében le kellene mondanunk bizonyos pillanatnyi előnyökről. De értelmünk természetesen arra fejlődött ki, hogy most, az adott pillanatban minél több forrást használhassunk fel. Igaz, az értelmünkkel azt is fel tudjuk fogni, hogy így most a pusztulás felé sodródunk.

## 9.4. Tömeges kihalások

Az őslénytani leletek komoly összeomlásokról árulkodnak. Természetes jelenség a fajok kihalása, az élettér megváltozása, az alkalmazkodásra való képtelenség a faj pusztulására vezet. Általában a fajok 10-20%-a

5-6 millió éven belül kihalt. Vannak azonban olyan korszakok, amikor nem az átlagosnak tekinthető kihalás zajlik, hanem nagy számú faj tűnik el rövid időn belül. Ha a fajok 30-90%-a pusztul ki egyszerre, tömeges kihalásról beszélünk. Hogy mennyire gyors a tömeges kihalás, az őslénytan eszközeivel nem dönthető el pontosan. Lehet, hogy a folyamat néhány tízezer évig tartott, de lehet, hogy napok, hetek alatt lezajlott. A tömeges kihalások a tengeri és szárazföldi fajokra egyaránt vonatkoznak, jelezve, hogy bolygóméretű csapás sújtotta az élővilágot.

Legjobban ismert tömeges kihalás a dinoszauruszok eltűnése 64 millió évvel ezelőtt, amikor a fajok 47%-a pusztult ki. A 64 millió évvel ezelőtt történt tömeges kihalás nem az egyedüli, még csak nem is a legnagyobb az élővilág történetében. 439, 357, 250 és 198 millió évvel ezelőtt ennél több fajt eltüntető pusztulás sújtotta az élővilágot.

Legnagyobb a kb. 250 millió évvel ezelőtti tömeges kipusztulás volt, ekkor a tengerekben élő fajok 95%-a és a szárazföldiek 70%-a pusztult ki egymillió éven belül. 252,28 millió évvel ezelőtt volt a leghevesebb a pusztulás, ekkortájt, 20 ezer éven belül tűnt el a legtöbb faj. Maga a kipusztulás közel 200 ezer éven át tartott. Gyors felmelegedés, a levegő és a tengervíz széndioxid tartalmának megugrása, hatalmas szárazságok és erdőtüzek okozták a tengerekben és szárazföldön egy időben lezajló kihalást. Sikertelen volt kimutatni, hogy heves tűzhányókítórések okozták a pusztulást. Akkortájt egymillió éven belül több szibériai bazaltvulkán tört ki és ezek az átlagos tűzhányói kibocsátásnál jóval több, mintegy 13-43 ezer milliárd tonna széndioxidot bocsátottak ki a légkörbe, amely onnan az esővíz közvetítésével a elsősorban tengerekbe került. Ha az ember az összes hozzáférhető szenet, olajat és gázt elégetné, 5 ezer milliárd tonna széndioxid kerülne a levegőbe. Ez a mennyiség már összemérhető a fenti adattal, ráadásul a kibocsátás a fenti milliós éves időszakhoz képest igen rövid időn belül történne. Ezzel az ember nemcsak saját magát, hanem a földi élővilág nagy részét is kipusztítaná. Jelenleg az ősmaradványi erőforrások elégetése miatt 30 milliárd tonna széndioxid jut évente a légkörbe.

Ma már bizonyosnak vehető, hogy a 64 millió évvel ezelőtti tömeges kihalást egy kisbolygó Földdel való ütközése okozta, 250 km átmérőjű tölcserűt ütött a becsapódás. Ezt a mélyedést a Mexikói-öbölben, a Yucatán-félszigetnél találták meg. A becsapódásakor hatalmas kőzetdarabok repültek mindenfelé és ezek mint kilőtt rakéták, nagyon magasra emelkedhettek és az ütközés helyétől nagy távolságra, hatalmas robbanást okozva csapódtak be a felszínre. Ezért a kisbolygó becsapódását hatalmas robbanások, tűzvészek követték szerte a Földön. Ezek következményeképpen óriási mennyiségű füst, por és korom jutott a levegőbe, amely hetekre elhomályosította a napot. A hirtelen lehűlést és időjárásviszontagságokat a nagytestű állatok nem tudták elviselni, kipusztultak.

## 10. Természettudomány és vallás

Igazodnunk kell a természet rendjéhez, mert ha nem úgy élünk, a későbbi leszármazottak életét döntjük romlásba, erre figyelmeztetett a két és félezer évvel ezelőtti Tízparancsolat második parancsolata. Nagyon jó, ha minél többet tudunk a természet törvényeiről, azaz jól tesszük, ha minél többen és többet foglalkozunk tudományos kutatómunkával. Ha jelfedezünk valamit, akkor nemcsak azzal kellene foglalkoznunk, hogy ez milyen lehetőséget, lehetőségeket ad számunkra, hanem azt is át kellene gondolnunk, hogy ne csak azon gondolkozzunk, mire lehetne ezt használni, hanem arra is, hogy az alkalmazásának távlati, nemkívánatos következményei is lehetnek. Vagyis mindig mérlegelni azt is, hogy mit nem szabad ennek ismeretében tennünk. Mert a kellően át nem gondolt alkalmazás kárunkra válhat. Ha nekünk nem is, akkor az utánunk következőknek árt majd. Azaz a távlati következményekre is gondolnunk kellene, a pillangó hatást, lásd a 9.1. fejezetben nem hagyhatjuk eleve figyelmen kívül. De a megromlott embert az állandó versengés miatt sokkal inkább a várható haszon foglalkoztatja, az esetleges káros mellékhatásokra nem gondol.

Valaha léteztek társadalmak, amelyek óvatossággal voltak az új alkalmazásával és a hagyományhoz igazodva csak fontolgatva, nagyon lassan haladtak, mint régen Kínában, lásd 5.5. szakaszban, de ma már ők

is úgy viselkednek, amit a többiek. Mára világszerte úgy gondoljuk, hogy ha valamiről megtudtam valamit, akkor arról máris eleget tudok és alkalmazhatom a gyakorlatban. Különben lemaradok a versenyben.

## 10.1. Tudományos világszemlélet

Manapság elsősorban az okos 3.2. részben ismertetett feladatmegoldó gondolkodás oktatására törekednek. Ez valójában nem a döntésre, hanem a döntést követő tevékenységre, a feladat elvégzésére készít fel. Nézzük meg, mire vezet, ha a természetet a hagyományos módszerrel, vagy a tudományos eredményekre hivatkozva védjük.

Régen az ember a természet egészét szentnek érezte, lásd a 5.2. fejezetet. Ekkor az ember figyel a természetre és ezzel önmagát óvja. Ugyanis ősi tapasztalat, hogy a természet válaszol arra, amit vele teszünk, de válasza nem azonnali, csak évtizedek, évszázadok múltán teljesedik ki. Ha irtjuk az erdőt, a természet válasza hasonlóan arra, ahogyan a bosszút álló ember védi magát, amikor bünteti, pusztítja a reá törőt. Ha kivágják az erdőket, a térség egy idő után lakhatatlanná válik.

Amikor a törzs öreg bölcse tanítja a gyermekeknek, hogy ne bánts a fát, mert különben rettenetes csapást zúdít ránk a fát, az erdőt védő szellem, jót tesz velünk. Mély nyomot hagy a világgal ismerkedő gyermekben az ilyen képszerű tanítás és ösztönerősségű erkölcsi gátlást épít be a tudatalattijába. Hasonlóképpen a forrás, a patak, a föld szellemeiről és a természetet benépesítő egyéb szellemekről való tanítások is a természetes környezet és ezzel az adott közösség védelmét szolgálják.

Bár a mai ember tudja, hogy bosszút álló felsőbb lények nincsenek, de természettudományos ismereteinknek köszönhetően tisztában vagyunk azzal, hogy az erdő létfontosságú számunkra, vizünk, levegőnk, talajunk épsége a fáktól függ. Ám ha saját érdekünkről van szó, irtjuk a fát és az erdőt. Nem az értelmünk vezet ilyenkor, hanem az érdekként megnyilvánuló ösztöntörekvés, amelynek a korunkat jellemző nevelhetlenség miatt nemhogy nincs erkölcsi gátja, hanem az önzést, kapzsiságot, a csak a pillanatra figyelést egyenesen a piacgazdaság serkentőjeként, hajtőerejeként kezelik és bátorítják.

Ha csak az értelmünkkel fogjuk fel és megtanultuk, hogy nem szabad a természetet, az erdőt bántani, mert ezzel kárt okozunk magunknak, nem sokat használ. Képzeljük el, van egy kis éttermem a Nagyerdőn, aminek növekedne a forgalma, ha parkolója is lenne. Ehhez négy fát ki kellene vágatnom. Tudom ugyan, hogy az erdő óvja és építi a talajt, szabályozza a vízjárást, tisztítja a levegőt és ráadásul fát, gyümölcsöt és még sok minden mást is ad, ám most, mivel az erdőirtást az érdekemben áll, mindent megteszek, hogy megkapjam a hivatalos jóváhagyást. Tudatalattim készséggel győzködi az értelmemet, sok-sok fát kivágtak már itt, nem az én négy fám hiánya fogja elpusztítani az erdőt. Továbbá teljes hegyoldalakat kopaszít le az állami erdész, ne pont az én fáimon akarják megállítani az erdőpusztulást. Irtják Oroszországban a tajgát, Amazóniában meg az esőerdőt és ezek helyett velem foglalkoznak. Ha megfordulna a fejemben, ha mindenki csak négy fát vágat ki, oda a teljes Nagyerdő, jöhet a fő érv. Azzal, hogy kivágatom a négy fát, védem a természetet. Hiszen a szomszéd tőkeerős vállalkozó csak azt lesi, mikor megy tönkre az én kis éttermem és bagóért megszerzi. Ő jóval rámenősebb, nem négy, hanem még további öt fát fog kivágtatni. Így ha lépek, nemcsak magamat, hanem a Nagyerdőt is mentem!

Érthető a hagyományos és a tudományosnak tekintett világszemlélet hatékonysága közötti különbség. Míg a hagyományos világszemléletet a kisebb gyermekek elméjébe könnyen befogadható, a tudatalatti számára könnyen kezelhető képes fogalmakkal ültette be a nevelés, addig a tudományos fogalmakkal való beható ismerkedés később, a kevésbé fogékony életkorban történik. Továbbá az elvont, összetettebb tudományos fogalmak, hacsak nem foglalkozik velük az ember nagyon sokat, lásd a természetes körforgás példáját a 3.3. részben, jóval nehezebben, csak nagyon sok munka befektetésével íródhatnak be annyira, hogy a tudatalatti döntéseit befolyásolni képes tényezőkké válhassanak. Ennél fogva tudományos alapú világszemlélete csak az emberek kis töredékének van. Mivel a tudományos ismeretekre építő világnézeti nevelés nagyon alacsony határfokú, az egyén viselkedését ösztönei vezérlik és az értelem szerepe az ösztöntörekvések szolgálatára szorítkozik.



Nemrég olvastam egy USA-beli éghajlatkutatóról. Kiváló a szakmájában, jegyzik a munkáját, ám évente közel tízszer ül repülőre és nemrég nagy házat vett magának. Hiába tudja jól, mi vár ránk a világméretű felmelegedés miatt és hogy ezt az ember okozza a túlméretezett gazdasággal együtt járó fokozott  $CO_2$  kibocsájtással, a tudása nem vált a saját energiapazarló életmódját befolyásoló tényezővé. Csak az emberek 1-2%-a képes annyira sokat tanulni és olvasni, majd a tanultakon rágódni, hogy ismeretanyaga és erkölcsstani tanulmányai döntéseit befolyásoló, életét alakító erővé váljanak.

**A természettudományos gondolkodás és az emberi viszonyok.** Ugyan gyakran ajánlható a természettudományos módszer emberi kapcsolatokra, élethelyzetekre való alkalmazása is, de ez nemritkán visszás állapotokra is vezethet. Gondoljunk Szonya és Raszkolnyikov találkozásának leírására Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényében. Szonya, az utcalány és Raszkolnyikov, a gyilkos diák, a két nagy bűnös egyaránt elviselhetetlenül gyötrődik. Raszkolnyikov csodálkozik azon, mi adhat mégis reménységet Szonyának. Szonya ekkor János evangéliumából felolvassa Lázár feltámasztásának történetét. Lázárt, aki már negyednapja halott, már szaglik, Jézus életre kelti. Bár Raszkolnyikov pengeéles elméjű, művelt ember, szíven üti a jelenet. Hatalmas erőt ad a két végtelenül szenvedő embernek a történet, mert megérik, hogy valójában arról szól, hogy nincs annyira reménytelen állapot, amiből kijutva nem lehetne újrakezdeni az életet.

Lázár feltámasztása és magának Jézusnak a feltámadása, a húsvéti történet felmérhetetlen vigaszt és biztatást ad az embernek. De csak akkor, ha mint érző, esendő ember hagyja, hogy a történetek hassanak rá. Ha viszont Lázár feltámasztásáról és hasonló jellegű történeteket hallva nem a történet érzelmi szálait ragadja meg, hanem tudományos tételek ötlenek fel benne, miszerint a szagló halott semmiképpen sem kelthető életre, a csak 'tudományosan' gondolkodó egyén sokat veszít. Nem lesz képes megragadni az élet és a művészetek és a vallás és a természet egésze által nyújtott élményeket és értékeket. Végtelenen megszegényíti életét, emberi létezését.

## 10.2. Isten és az emberi elme

A vallás és a tudomány különböző módon viszonyul a valósághoz. A tudomány módszere a megfigyelés, modellkészítés és a kísérletezés, lásd a 8.4. fejezetben. Miközben a tudomány a valóság minél mélyebb és teljesebb megismerésével foglalkozik, a vallás az ember bensőjét, a tudatalattiját igyekszik a valósághoz illeszkedését segítő képekkel feltölteni, lásd a 4.2. fejezetet. Az istentiszteletek, az imádságok mind ezt szolgálják. Ha az embert sikerül a jézusi mintára átírni, ezzel a vallás még nem szűnik meg. Ha eljutunk oda, hogy az ember a Tízparancsolat szerint él, onnantól fogva a vallás az ember lehetőségeinek teljesebb kihasználását segíti majd. Önmagát jobban megismerve, elméje lehetőségeit teljesebben használva az ember magasabb tudatszintekre juthat, lásd a 3.6. fejezetben. Ezzel életképesebbé válik és megnövekedett szellemi erejét arra használhatja, hogy emberhez méltó, a világhoz, a természetes környezet adta lehetőségekhez illeszkedő életet alakítson ki magának.

Amíg korábban, a keresztyén egyház és intézményei a szabadabb, a természettudomány kialakulását serkentő gondolkodás bölcsői voltak, a reformáció korára merevebbé váltak. A korábban békés és végül megegyezéssel záruló viták eldurvultak és nemegyszer bírósági ítélettel, máglyahalállal értek véget. A Bibliát felmérhetetlenül gazdag, valamennyi kort megszólítani képes szellemi kincsestárnak tartó felfogás gyengült. Annyira, hogy a 19. századtól kezdve, különösen egyes protestáns egyházakban teret hódított az a felfogás, hogy a Bibliát a világ teremtéséről kezdve Jézus Krisztusig valamint az eljövendő eseményeket illetően pontos, szó szerint értelmezendő kijelentések sokaságát tartalmazza, lásd a 4.4. fejezetben a vakhítúségről írottakat. Így a Bibliára hivatkozva vitathatatlan igazság szintjére emelt olyan kijelentéseket, hogy a világ hatezer éves és az egészen mást feltáró tudományt hamisnak nyilvánították és nyilvánítják ma is. Igaz, amit a tudomány mond, nem véshető kő táblába, de ezt a tudomány sohasem állította magáról. Ahogy a 8.4. fejezetben tárgyaltuk, a tudomány kijelentéseiről csak annyi mondható, hogy a későbbi időszak tévedései kevésbé súlyosak a korábbiaknál.

**A hézagok istene.** Newton természettanának hatalmas sikereit látva, a korabeli hittudósok arra gondoltak, hogy Isten létét, a hit mélyebb megalapozása szándékával, matematikai pontosságú bizonyítékokkal kellene alátámasztani. De ez a törekvés nem várt, nem kívánt eredményekre vezetett, és végeredményben súlyosan rongálta az egyházi gondolkodás tekintélyét. Megkísérelték elképzelni, milyen lehet a világ egésze, mihez lehetne hasonlítani Isten munkálkodását. Newton mozgástanának sikerei nyomán a világ egészét mint gépezetet fogták fel és a világegyetemet óraműhöz hasonlították. Valóban lenyűgöző pontossággal követték a bolygók kiszámított pályáikat.

Meglehetősen visszas eredményekre vezetett a gépezetként működő, Isten által alkotott világ eszméje. Tökéletesnek kell lennie, merthogy az Alkotó hibátlan és tévedhetetlen. Annál tökéletesebb az óra, minél ritkábban kell felhúzni. Minél jobban van megszerkesztve valami, annál kevésbé szorul tervezője, építője segítségére. Mivel a világ egésze Isten alkotása, és Isten tökéletes, ebből következik, Istennek nem kell jelen lennie a világban. Megy a gépezet magától is, akár évmilliókon át, beavatkozás nélkül, gondoljunk Madách Imre művének, Az ember tragédiájának kezdősoraira. Ez a gondolatmenet a felvilágosodás korában vált népszerűvé.

Ezt a nézetet, miszerint Isten teremtette a világot, de nincs benne jelen, deizmusnak nevezik. Isten ebben a világban csak nyugalmazott mérnök. Vagy ahogyan egy másik kép szemlélteti, csupán lapozgatja a világ történetének előre megírt forгатókönyvét. Ezért Voltaire és a deista nézetek képviselői szükségtelen intézményként támadták az egyházat, különösen a katolikus egyház szerepét kérdőjelezték meg. Ha Isten nincs jelen a világban, nem befolyásolja a világ folyását, mi szükség van az ember és Isten között közvetítő intézményre? Emiatt a létében is megkérdőjelezett egyház tekintélye megrendült.

Ugyan a deisták, köztük Voltaire szerint Isten nincs jelen a világban, de mint a világ Teremtőjét elfogadták. Viszont a tudomány további fejlődése az istentagadásra egyébként is hajlamos elméket Isten létének elvetésére vezette. Amikor felfedezték az anyagmegmaradás törvényét, a tudományra hivatkozó anyagelvű bölcsélet ezt a világmindenség egészére is kiterjesztette. Kimondták, az anyag nem vész el, csak átalakul. Newton tömegvonzási elméletét a világ egészére alkalmazva az adódik, hogy a világ végtelen, csillagokkal egyenletesen kitöltött tér. Ezeknek alapján az anyagi világot térben és időben egyaránt végtelennek fogadták el, ami ellentmondott annak, hogy a világot Isten az alaktalan semmiből teremtette. Ezzel a bölcselők tudományos alapra hivatkozva vetették el Isten létezését, váltak istentagadóvá.

Fokozatosan csökkent a vallás számára fenntartott terület. Egyre több dolgot magyarázott meg a diadalmasan fejlődő természettudomány és a vallásos érvelés a felfoghatatlannak, megérthetetlennek tűnő jelenségek, fogalmak területére szorult vissza. Folytatódott a hátrálás és úgy tűnt, az Istenre való hivatkozás mindig csak a még meg nem értett, a tudomány által egyelőre csak részben ismert területekre, a 'hézagokra' szorítkozik. Nem csoda, hogy a hézagok istenére szorítkozó istentan népszerűsége hanyatlott.

**Elmék kölcsönhatása és a kutya.** Vannak nyitott kérdések a természettudományok határterületein, a legnagyobb és legkisebb méretek természettana számos, számára megválaszolhatatlan kérdésbe ütközött. Feltehetőek olyan, a valóságra vonatkozó kérdések, amelyekre csak metafizikai választ, lásd a 7.4. fejezetben, adhatunk.

Igazából egyetlen olyan, valamennyiünket mélyen érintő terület létezik, amelyre azt mondhatjuk, ennek a megértésére képtelenek vagyunk, ezt csak Isten tudhatja. Ez a személyesen átélt, rejtélyes történetekre vonatkozik, róluk mondjuk, hogy ez nem lehetett véletlen, felsőbb közreműködést kell mögötte keresnünk. Egy ilyen, velem esett történetet írtam le a 4.5. szakasz végén egy elutasított kéziratom módfelett különös sorsáról. Hogy később megjelenhetett, két, más városban élő, személynek kellett találkoznia, akik ismerték ugyan egymást, de másfél évtizede mit sem tudtak a másikról. Ha nem pont az adott körülmények futnak össze és kezdenek el beszélgetni, a kézirat nem jelenhetett volna meg és az életutam másfelé terelődik. Hónapok teltek el a visszautasítása óta és végleg reménytelennek látszott a helyzete. Egyetlen lapszerkesztő volt még, aki esetleg megjelenhette volna, de az ő folyóiratára nem is gondoltam. Nem tudtam, ki a fizikus szerkesztője és éppen ő volt az, aki kéziratokat remélve utazott le Debrecenbe. Ugyan lehet az ilyen eseteket teljesen véletlennek tartani, csak az a gond, hogy az ilyen véletlenekből jóval több lehet annál, mint

ahányra azok teljesen véletlen voltát kimondhatnánk. Lehetséges, ám képtelenül hangzó magyarázatként az ajánlkozna, hogy nemcsak két ember, hanem három, a harmadik az intézetünk igazgatója volt, valamilyen módon tudatszint alatti kapcsolatba került és ennek megfelelően alakították teendőiket.

Később megtapasztaltam, hogy ilyen kapcsolat, igaz, hogy az állat-ember viszonyban, létezik. Lakótelepi lakásban vendégeskedtem. Hirtelen felkelt a kutya és odaült az ajtó elé. Ekkor a házigazda megjegyezte: öt perc múlva itt a feleségem. Ugyanis a sokadik emeleti lakásban lévő kutya mindig megérzi, ha közeleg, pedig a gazdi nem üzent. Amikor két éve kérdezősködni kezdtem effelől, a hallgatóimtól számos ehhez hasonló esetet mondtak el, nemcsak kutyákról, hanem macskákról, sőt még kacsáról is.

Mindezek után jogos a kérdés, hogy akkor közöttünk, emberek között miért nincs vagy miért annyira ritka. Erről is kérdezősködtem és sok és sokféle történetet hallhattam. Nemcsak olyat, hogy eszembe jutott az illető, és hamarosan csöngött a telefon, hanem ennél jóval összetettebbeket. Közös jellemzőjük, hogy egymásban megbízó emberek kerültek kapcsolatba egymással. Erről szólhat a jól ismert pünkösdi történet is, lásd a 6.2. szakaszban. Továbbá hogy a vadászó-gyűjtögető csoportokban és az ausztrál bennszülöttek között is létezhetett ilyen jellegű kapcsolat. Ha ilyen korábban általánosan létezhetett, ma pedig alig hallunk róla, akkor kézenfekvő a magyarázat, miként veszítettük el. A letelepedés után önzővé vált ember elméje nemcsak másokat igyekszik megtevesztetni, hanem még saját magát is félrevezeti. Ezért képtelen a többiekkel való érzékenyebb kapcsolatra. Hacsak újabb pünkösdi csodák nem történnek, ez így is marad.

## **11. A Mammon birodalma és az ember örök élete**

### **11.1. A piac láthatatlan keze**

A 17. századra Angliában hiánycikké vált a tűzifa és áttértek a felszínen heverő fekete kövek, a szén tüzelésére. Korábban a vele járó piszok, korom és bűz miatt lenézték azt, aki szénrel tüzelt. Mivel egyre többen gyűjtötték a szenet, hamarosan ásni kellett érte, és ahogy a gödrök feneké elérte a talajvíz szintjét, ki kellett menni a vizet. Első vízkiemelő rendszereiket vödrök láncolata alkotta. Ezeket lovakkal, vagy ha lehetett, vízkerékkel hajtották. Ha mélyebbről kellett felhozni a vizet, hosszabb láncolatokra és több lóra volt szükség. Bizonyos mélységek után a gödrök, majd a vágatok szivattyúzására más módszert kellett találni. A gőzgépet elsőnek a szénbányák víztelenítésére használták. Ettől fogva a társadalom szénfüggése csak nőtt.

Lassan nem a felgyűlt tapasztalat, hanem a felismert természeti törvények tudatos alkalmazása vált a műszaki fejlődés fő hajtóerejévé. Addig ismeretlen lehetőségeket adott a mérnökök kezébe a newtoni erőtan, a hőtan, vegytan és a villamosság tan törvényeinek felfedezése. Gőzgépekkel ott is lehetett gépeket hajtani, ahol nem volt vízierő. Megszületett a gőzmalom, a vasút és társaik. Megindult az ipari forradalom. Miután az ember nekilátott az ősmaradványi erőforrások, először is a szén felhasználásának, rohamosan nőni kezdett az egy fő által felhasznált energiamennyiség. A napi élelmünk 2500 Kcal-jának megfelelően az ember teljesítménye 120 watt, ez átszámítva egy 120 wattos izzót égethetne állandóan. Vagy azt is mondhatjuk, az ember napi 3 deci üzemanyaggal működik, merthogy 2500 kcal közel 3 deci étolaj és így gázolaj energiatartalma. Ezt egységül választva, és aszerint, hogy ennek hányszorosát használjuk fel, a rendelkezésünkre álló erőforrás rabszolgák számáról szokás beszélni. Európában az ipari forradalom előtt a háziállatokkal és a szél- és vízimalmokkal egy főre átlagosan 3-4 erőforrás rabszolga jutott. Ez a szám a szén felhasználásával gyorsan nőni kezdett.

A hagyományos európai társadalmak az Egyesült Államok példáját követve fokozatosan tőkés gazdálkodású, népuralmi (demokratikus) államokká alakultak. Állandó vetélkedés, rohamosan fejlődő tőkés gazdaság, növekvő energiafogyasztás jellemzi a népuralmi rendszerek történetét. Mindinkább az anyagiak és az anyagelvűség határozták meg a műszakilag gyorsan fejlődő társadalmak gondolkodását, a rangsorért való versenyben a szerzett anyagiak a mérvadóak. Az emberi sikerek meggyengítették a vallásos világkép támaszait. Nem pusztán a természettudományok sikereivel, a természettudományra hivatkozó anyagelvű

bölcsélet térhódításával magyarázható a vallásosság gyengülése, hanem az ember környezetének városiassá válásával is összefügg lásd a 4.1 fejezetben.

Nem csoda, hogy a gyorsan fejlődő tőkés társadalmakban gyengülni kezdett a másokról való gondoskodás eszméje. Korábban Isten ellen való vétek és szégyen volt a szegényt és védtelent megrövidíteni, kizsákmányolni, mivel a keresztyén erkölcs szerinti kötelességünk a gyengébbekre és lemaradottakra figyelni, őket szeretni és segíteni. De a tőkés gazdaság elvi alapja Adam Smith híres hasonlatára épül, mely szerint a piac úgymond láthatatlan keze a saját érdekét követő ember irigységét és kapzsiságát is a közjó javára fordítja és így az illető többet használhat a társadalomnak, mintha jókat igyekezne cselekedni. Például ha a pék irigy és többre vágyik, akkor jobb kenyeret süt és ezzel mindenki jobban jár. Ezzel a piac lassan átvette Isten szerepét. Mindenütt ott van, mindent jól tud, mindent megtehet. Ennek a tökéletesnek kikiáltott valláspótléknak hódol és áldoz fel bennünket világunk mai vezető rétege is. Ezzel a hagyományos vallásos és erkölcsi szempontok jelentéktelenné váltak és a gyengékkel és szegényekkel való törődés a gazdagok nagy-nagy meglegedésére a piac láthatatlan kezébe került. A Mammon pedig egyre erősödött, senki sem ismerte fel, mekkora veszélyt jelent az egyházra és magára az emberiség egészére. Jellemző erre a vakságra az amerikai dolláron lévő felirat: In God we trust, magyar fordításban Istenben bízunk.

Ahogy fejlődtek a közlekedési eszközök, a tőkés gazdaság mind távolabbi térségek erőforrásaihoz férhetett hozzá. Míg a hagyományos társadalmakban a világszemlélet fékezte, vagy meg is akadályozta a gépesítést, az új műszaki lehetőségek kiaknázását, addig az újkori Európában majd az Egyesült Államokban ilyen korlátok nem léteztek. Társadalmi gondná vált a gyors gépesítés, mert ezzel embertömegek váltak munkanélkülivé. Szervezkedéseit, a gépeket romboló, ellenük tiltakozó mozgalmakat az angol kormány erőszakkal fojtotta el. Másfajta feszültségeket is gerjesztett a gépesítés. Egyrészt a géppel gyártott ruházati cikkek, gyárilag előállított élelmiszerek mások, rosszabb minőségűek, mint a hagyományos módon készültek. Olcsóbb is a gépi termelés, mert a tulajdonosok kevesebbet fizetnek a gépek mellett dolgozó, nem annyira képzett munkaerőnek. Így a tulajdonosok gazdagodnak, mások pedig szegényednek. Úgy lehetett még nagyobb a gazdagok haszna, hogy a gépekkel előállított árukért sok pénzt kértek, miközben a mezőgazdasági, kézműves és kisüzemi termékek árát lenyomták. Ez az út csak egy ideig járható. Amikor az alulfizetett embertömegek szegényedni kezdenek és emiatt lecsökken a fizetőképes kereslet, a megnövekedett termékmennyiséget nincs aki megvegye. Túltermelésinek feltüntetett válság tör ki és azóta is egyik válságból a másikba kerül a gazdaság.

A gépesítés és a még nagyobb haszonra törekvés okozta túltermelési válságokból két módon lehet kilábalni. Csökkenthetnék a gyári termékek árát, de ez nem megy, hiszen akkor a gazdagok nem tudnának tovább gazdagodni. Egyedüli megoldás a kivitel: minél több terméket szállítani külföldre. Ehhez több szállítóeszköz és erőforrás kell. Továbbá növelik a gépesítés szintjét és a termelést olyan országokba telepítik, ahol még olcsó a munkaerő. Lassan mindenütt fellép a tömeges munkanélküliség és a piaci verseny valamint az erőforrásokért való küzdelem élesedő válságokhoz, fenntarthatatlan társadalmi viszonyokhoz vezet.

Aki sikertelenebb, lemarad. Emiatt komoly belső feszültségek keletkeznek, hiszen ösztönösen bennünk van, hogy egyenlőek vagyunk. A gyorsan fejlődő tőkés társadalmakban a villongások gyakoribbak, az összeütközések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Gazdagodók és szegényedők között egyre nagyobb a különbség és a feszülő ellentéteket is gazdasági növekedéssel csillapítja a tőkés társadalom. Még többet kell termelni, mert akkor a szegényebbeknek is több jut és mindenki elégedettebb lehet.

A felgyülemelő belső feszültségek nemzetközivé váltak. Egymás piacait, nyersanyagait, erőforrásait, gyarmatait igyekeztek megszerezni. Ez vezetett az első világháború kitöréséhez is. A fejlettebb tőkés társadalmak hódításai világhelyzetet meghatározó tényezőkké váltak. Legyengítették és maguk alá gyűrték a hagyományos társadalmakat, majd a 20. század második felére olyan világgazdasági rendszert hoztak létre, amelyről úgy látszott, csak nekik, a volt gyarmatosítóknak és az USA-nak lehet esélye a sikerre.

Már jó ideje nem az vezet bennünket, amit szeretnénk, hanem az, amit az adott pillanatban éppen tehetünk. Hogy mi marad utánunk, az a jövő nemzedékek gondja. Hiszen a haladáshit világában, a ma

is meghatározó közgazdasági elméletek és a napi híradások is a növekedés szükségességéről beszélnek és a bennünket ebben a szellemben vezetőik nem gondolnak különösen a jövőre. Hiszen a növekedés által utódaink egyre gazdagabbak lesznek, közben fejlődik a tudomány és így nagyobb lehetőségeik birtokában meg tudják majd gondjaikat oldani.

## 11.2. A mindent felörlő gazdaság szerveződése

Korábban csak nehezen lehetett kölcsönpénzhez jutni, mivel az egyház tiltotta a kamatszedést. A kamatszedés tilalmának feloldása után a pénzbefektetés a gazdasági növekedés serkentőjévé vált és az újkori társadalmak tőkés társadalmakká alakultak. Csak növekedve létezhet a tőkés gazdaság, mert a befektető csak haszonra számítva adja kölcsön a pénzét. Arra épít, hogy a kamatostól visszakapott pénzéért többet vásárolhat, mint amennyit a befektetett összegért a befektetés előtt kaphatott volna. Ez akkor lehetséges, ha a gazdaság mind több javat állít elő, azaz folyamatosan növekszik. Látható, a pénzintézet a semmiből teremti elő a kamatként felszámított pénzt és a kamat ellenértékét a növekvő gazdaság termeli majd ki. De a termelés növekedéséhez több energiát kell felhasználni. Vagyis ha az energiatermelés nem növelhető, és mára ide jutottunk, a tőkés vilárendszer összeomlik.

A befektető részvényeket vásárol. A részvényeket a részvénytársaság kezeli, a cél az, hogy a haszon minél nagyobb legyen. Nemcsak a jobb szervezés, az alkalmazottak munkájának hatékonyabb kihasználása és hasonlók növelhetik a részvényesek hasznát. Legalább annyira lehet keresni azzal, ha a tevékenységgel együtt járó terheket, költségeket sikerül másra hárítani. Azaz a működési feltételek, a környezeti terhelés és a keltett társadalmi feszültségek költségeit viselje más. Építse meg más az utakat, szenvedje el a természeti környezet pusztulását, az életminőség romlását, viselje a munkanélküliséggel járó terheket. Emiatt a közösség érdekeit megtestesítő, a társaságokat adóztató és szabályzó állam és a társaságok között állandó éles alkudozás és egyeztetés folyik. De mára ez a szerep erősen gyengült, az államok egyenesen a nagy nemzetközi részvénytársaságok kiszolgálóivá váltak. Gyakorlatilag nincs fék, az utolsó csepp olaj, az utolsó köbméter fa és földgáz kitermelése a határ. Csak a tőkés világgazdasági rendszer teljes összeomlása óvhatná meg az emberiség erőforrásait.

Mértékadó becslések szerint a fogyasztói társadalmak termelésének alig 5 százaléka elég lehetne tényleges szükségleteink fedezésére.

## 11.3. Ámítás emberiségnyi méretben

A szükségtelen termelés, a gazdaság növekedésének hajtóereje a természetes emberi értékrend eltorzulása, az ember értékének a vagyonával való mérése, lásd a 2.5. fejezetet. Ez 12-13 ezer éve történt fordulat feltehetőleg meg az ember megromlásának. A világról, létünk feltételeiről alkotott képünk alapvetően hamis. Szerintünk a legfontosabb, mindent meghatározó tényező a pénz. Ma is az adósság- és hitelválság hírei az elsők. Érthető, mindenhez hitel kell. Ha a pénzintézeteket sikerül végre megerősíteni, akkor lesz hitel és fellendülhet, növekedni kezdhet a gazdaság. Ekkor már gondolhatunk a nyugdíjasokra, az egészségügyre és más társadalmi gonddal való foglalkozásra. Ha már a társadalom helyzetét is tudtuk javítani, utána figyelhetünk a természetre is. Biztos, hogy így van? Hogy az emberiség egésze miként élhet, a világ többi részétől távol eső kis szigetek helyzetét tanulmányozva válik világosabbá.

Bolygónk egészét nézve nincs hová mennünk, hozzánk sem jöhet senki. Ugyanez a helyzet az apró, távoli szigeteken. Egészen az utóbbi száz évig gyakorlatilag senki sem élte túl, ha elhagyta. Ha valaki oda-vetődött, azonnali halál várt rá. A szigetlakóknak akkor maradhattak meg, ha a lehetőségeikkel megfelelően éltek. Ez ott sikerült, ahol alkalmazkodtak a sziget eltartóképességéhez, mint például a Csendes-óceán egy kis szigetén, Tikopián. Amint meghaladták azt a lélekszámot, amit a sziget még élelmezni képes, évtizeden belül kitört az éhínség. Minden eszközzel ezen a számon belül kellett maradniuk, nem engedhették meg, hogy többen szülessenek, mint amennyien meghalnak. Ez vált a társadalom legfontosabb feladatává.

A gazdaság a társadalom része, nem a társadalom van a gazdaságért, hanem a gazdaság a társadalomért. Mindenekelőtt takarékosan, pazarlás nélkül kell gazdálkodni és a javakat igazságosan kell elosztani. Békességben és egyetértésben, erőforrásokat emésztő háborúskodás nélkül csak akkor élhet a társadalom, ha nem túrik el azt, hogy valaki dúskál a javakban, miközben a másik nélkülözik. A pénznek a gazdaságot kell kiszolgáltatnia, nem a gazdaság van a pénznek alávetve. Akár pénz nélkül is működhet a gazdaság, a hatalmas inka birodalomban nem volt pénz.

A valóságot tükröző értékrend ezért a következő. Létünk alapja a természet, ezért a társadalom értékeit, viselkedését feltétlen ehhez kell igazítanunk. A gazdaság a társadalom részrendszere, alárendeltje. Pazarlás nélkül termel, és csak azt, amire feltétlen szükség van és azt igazságosan osztja el. A pénz a gazdaság szolgálja. Nincs rá feltétlen szükség, használhatók más módszerek is.

A jelenlegi értékrend épp a fordítottja a valóságosnak, ezért biztos pusztulásba vezet. Bolygónyi méretekben ez nem ennyire világos. Jó ideig lehet máshová menni, el lehet venni, használni a másét. De csak idő kérdése, hogy kiderüljön, mindenhol mindent feléltünk, letaroltunk és elpusztítottunk. Mára csaknem ideig jutottunk.

## 11.4. Az ember és az élőrendszer

Az ember mint természeti lény annyi energiát használ fel, amekkora tápértékűt anyagcseréjének fenntartásához elfogyaszt, ahogyan a 11.1. fejezet élén tárgyaltuk, az ember 120 wattnyi fogyasztással tartja fenn magát. Az ipari forradalomig csak megújuló energiaforrásokat használt. Az ősmaradványi eredetű erőforrások, a szén, kőolaj és földgáz felhasználásával a mai ember világátlagban a 120 watt tizenötszörösét használva éli életét. Mindez a természetes körfolyamatok rendjének megzavarásához vezetett. Az élőrendszer működésének főbb zavarai a következők:

**Túlnépesedés, zöld forradalom.** A bolygó nem tud ennyi embert huzamosabb időn keresztül eltartani és egyre többen leszünk. Ma már 7,5 milliárd ember él a Földön és naponta közel 218 ezerrel nő az emberiség lélekszáma. Az 1950 táján kezdődő, az egész világra kiterjedő, zöld forradalomnak nevezett átalakulás, a mezőgazdaság külső erőforrások, az olaj, gáz bevonásával véghezvitt iparosítása végzetes következményekkel járt. 1950-ben kb. 2,5 milliárd lakosa volt a világnak, és addig a mezőgazdaság többé-kevésbé fenntartható módon működött. Többek között műtrágyázással, növényvédő szerek alkalmazásával, gépekkel, erős öntözéssel 1985-ig közel a négyszeresére emelkedett a gabonafélék termésátlagja szerte a világon. Azóta a termésátlagok növekedése lassul. Ma a termőföldet arra használjuk, hogy segítségével a kőolajat és földgázt élelmiszerré alakítsuk. De a kőolaj és földgáz hamarosan elfogy. A műtrágyázás pár évtizeden belül megbetegíti a talajt, kipusztítja annak élővilágát. 1975-2015 között a Föld termőtalajainak harmadrésze elpusztult. Az ehhez a gazdálkodáshoz szükséges öntözés miatt rohamosan csökken a talajvizek szintje és ezzel gyorsan elhasználjuk az édesvíz készleteinket is.

**Savasodás, világméretű felmelegedés.** Nem elég az, hogy az erőforrások fogyása miatt nélkülözés és éhezés sújtja az emberiséget, az ősmaradványi erőforrások, az olaj, gáz és szén felhasználásával egyúttal hatalmas és egyre növekvő mennyiségű széndioxid kerül a légkörbe. Ez egyrészt savasít, másrészt az üvegház hatásával egyre jobban felmelegíti a bolygó felszínét.

A savas esők évtizedek óta pusztítják az erdőket és a változáshoz alkalmazkodni képtelen növények, elsősorban a fák pusztulásához és a szárazföldi fajok tömeges eltűnéséhez vezet. Most válik szembetűnőbbé az óceánok savasodásának tünetei. Egyre több és mind nagyobb területről tűnnek el a halak, mivel a táplálékul szolgáló mészvázas testű csigák és más állatok a savasodó vízben nehezebben fejlődnek. Helyüket medúzák foglalják el. Ezek eddig valamennyi nagy kipusztulást képesek voltak túlélni, lásd a 9.4. fejezetet.

A légkör széndioxid tartalmának növekedése miatt az üvegházhatás is nő, és emelkedik a Föld átlagos hőmérséklete. Ezt sokan tagadják, pedig a tengerek szintjének növekedése egyértelműen ezt mutatja.

Egyrészt azért növekszik évről-évre a tengerszint, mert a melegebb víz sűrűsége kisebb és így a térfogata nagyobb. Továbbá a szárazföldekre kifagyott víz, elsősorban a grönlandi és antarktiszi jég olvadása a tengerszintet növeli. Mivel a bolygó felmelegedésével kapott hőt elsősorban a nagy fajhőjű víz veszi fel, a tengerszint megbízhatóbban tájékoztat mértékéről, mint a légkör és a szárazföldek hőmérsékletei, amelyek az óceánok felszíni vízhőmérsékletéhez igazodnak. Az utóbbi két évtizedben az óceánok mélyén lévő víz indult melegedésnek és a Föld egészének melegedése egyre hevesebb.

Annyira gyors a felmelegedés, hogy az élővilág képtelen alkalmazkodni hozzá. A sarkok gyorsabban melegszenek, mint az Egyenlítő térsége. Mivel a kettő közötti hőmérséklet különbségét kiegyenlítő szelek természete a sarkvidék és az Egyenlítő közötti hőmérséklet különbségétől függ, a szelek jellege is változik. Ezzel az éghajlat, az évszakok jellemzői is változnak és a bolygóméretű felmelegedéssel egy időben egyes térségekben lehűlés is következhet be. Ez elsősorban tavasszal és ősszel észlelhető. Ez súlyosabb esetben lehetetlenné teheti az élelmiszernövényeink termelését. Ha ez pár évtizedig még így folytatódik, az élővilág oly nagy hányada pusztul ki, hogy az ember képtelen lesz táplálékhoz jutni. Ráadásul a felmelegedéssel együtt járó erdőtüzek és az egyre szélsőségesebbé váló időjárási jelenségek önmagukban is lakhatatlanná tennék a bolygót. Elkezdődött a bolygó élővilágának hatodik nagy kipusztulása.

**Egyéb környezeti károsodások.** - A freon légkörbe juttatása miatt megsérült az élővilágot védő ózonpajzs.

- A szennyecsatornák rendszere miatt a foszfor és a kálium körforgás megsérült. Az emberi anyagcsere foszfor és kálium tartalma a folyókon keresztül végül is a világtengerekbe jut. Míg ezekben az elemekben a szárazföld megszegényedik, a világtengerekben feldúsulnak, amihez azok élővilága nem tud alkalmazkodni.

- Az ember a szárazföldi fénymegkötési energiák kb. 40%-át a maga javára használja. Ezzel megfosztja életterének jó részétől a többi élőlényt. Az ember és háziállatainak együttes testtömege adja valamennyi földi gerinces együttes testtömegének 98%-át, az összes többi gerincesnek csak 2%-nyi jut (itt a víztartalommal csökkentett ún. száraz testtömegben számoltak). Emiatt rohamosan csökken az élővilág változatossága. Ez is gerjeszti a hatodik nagy kipusztulást.

- 1953 és 2003 között kifogta az ember a világtengerek halászható halainak 90%-át. Ez nemcsak gazdasági kár, hanem az óceánok halállományának teljes kipusztulását is siettet.

- A megrongálódott fukusimai atomreaktorok állapota miatt eddig is hatalmas mennyiségű radioaktív szennyeződés került a Csendes-óceánba és beláthatatlan ideig egyre több jut bele. Bár tömegét tekintve a szennyeződés elenyésző, de az élőlkben dúsul fel és igen kevés elég belőlük végzetes hatásuk kifejtéséhez. Az áramlatok valamennyi világtengerbe eljuttatják őket és ez is gerjeszti az óceánok halállományának teljes kipusztulását.

**A valóság tagadása.** Tagadjuk a valóságot, nem akarunk tudomást venni arról, hová juttattuk magunkat, lásd a 3.1. részben. Nem látjuk a fától az erdőt, egy-egy fa jó állapotára mutogatunk, miközben az erdő egésze pusztul. Ráadásul a tömegtájékoztatás, amelyet a nagyvállalatok zsebre vágtek, egy ideje már nem tájékoztatni, hanem ködösíteni akar, hogy a növekedésre képes gazdaság látszata fennmaradhasson.

Az ámítás fokát jól jellemzik a természettudományokat, elsősorban az éghajlatváltozás kutatásával és a környezet romlásával foglalkozó ágazatokat ért támadások. A tudomány a valósággal foglalkozik és eredményeit nyilvánosságra hozza. Ezek viszont felbőszíthetik azokat, akik egészen más eredményeket szeretnének helyettük látni. Ezért a kényesebb területeken csökkentik a kutatásokhoz szükséges támogatásokat, sőt sokszor teljesen megvonják azokat. Hiába van az emberek szeme előtt a savas eső által elpusztított erdő, hiába látja, hogy a tengerből eltűnnek a halak. Mégis olyanokba kapaszkodik, hogy igen ám, de a széndioxid növeli a terméshozamokat. Amikor a felmelegedésről hall, tiltakozik, lám az idén is hűvösebb volt. Az Egyesült Államokban tömegmozgalom indult, hogy az iskolákban szüntessék meg, ill. korlátozzák a természettudományok oktatását.

## 11.5. Az ember örök életének esélye

Láttuk, az eredendő bűn, az ember értékét a vagyonával mérő felfogás és az anyagiakért való fékevesztett versengés a természet értékeinek igen gyors pusztulásával és a természetes folyamatok rendjének mind komolyabb megzavarásával jár együtt. Az ember a bűnbeeséssel elvesztette az örök élet esélyét, ami az ember kipusztulását vetíthette előre, lásd a 2.5. szakaszban. Valóban, nagyon rövid időn, alig 12-13 ezer éven belül ez oda vezetett, hogy a földtörténet hatodik nagy kipusztulása fenyeget.

Az emberiséget fenyegető kipusztulás megelőzésére még lehet esélyünk. Ennek első feltétele az emberiség szellemi és vallási egységének a megteremtése. Áttekintettük, hogy a nagy világvallások közül a hindu, a buddhista és a kínai sikerrel fogta vissza a természet pusztítását, valamennyi igyekszik távol tartani az embert az anyagiak imádatától, és birtoklásért folyó versengéstől. Az egyistenhívő vallások alig, bár a jézusi keresztyénség lásd a 6.2. fejezetben, csaknem teljes sikerrel kecsegtető lépést tett az örök élet visszaszerzésére. Hatalmas tömegeket szabadított meg az eredendő bűnből, ám a mozgalom a keresztyénség államvallássá tételét követő szabványosítás, és az azt kísérő túlszabályozásának hatására mára csaknem teljesen elenyészett. Ma már csak ritkábban találkozhatunk képviselőivel.

A versengésre irányuló ösztönünk átírható, lásd a 3.3. fejezetben. Jézus példamutatásával éppen ezt tette. Tanítványaiban, akárcsak bennünk, az ember versengési ösztöne a vagyonszerzést szolgálta. Jézus is versengett, de önmagával. Önkéntelenül is ezt vették át tőle a tanítványai, és ezzel mentesültek az eredendő bűntől. Ezzel a jézusi keresztyénség képes olyat felmutatni, amelyet nemcsak valamennyi istenhívő ember, hanem valamennyi ember nagyon könnyen megért. Ehhez hasonló valamennyi vallásban megjelenik, és ott van az ember lelke mélyén. Ezt az utat Jézus a talentumok példázatában fogalmazta meg.

**Önmagaddal versengj.** Ahogyan a talentumok újszövetségi példázata kifejezi, minden egyes ember kap talentumokat, azaz lehetőségeket, ki-ki a rátermettsége, képességei szerint. Isten a talentumaimat megadta, de nem szabta meg pontosan, mit kell tennem. Szabadságot kaptam, de ezzel felelősség is jár. Használnom kell a talentumaimat, küzdenem kell azért, hogy jól forgassam. Fontos, hogy megtaláljam életem feladatait, melyek csak az enyéim. Akkor érthetjük meg a talentumok példázatát mélyebben, ha arra gondolunk, az ember élete derekán, 35-40 éves kora tájt mérlegre teszi magát. Függetlenül attól, vallásos-e valamennyire vagy nem. Ha úgy érzi, élete értelmetlen, nem úgy élt, ahogy lehetett, kellett volna és később sincs sok esélye az értelmes, hasznos életre, tulajdonképpen nincs is rá már szükség, akkor lelkileg megroppan. Lelki romlását, mivel az az immunrendszer gyengülésével párosul, felgyorsulóan fejlődő testi betegségek követik. Egy lelkileg megroppant egyén már nem szeret igazából élni és sokkal könnyebben hal meg mondjuk az országúton gépkocsiját figyelmetlenül vezetve.

Amint tárgyaltuk, lásd a 2.3. fejezetben, a férfiakba be van írva, hogy versengeniük kell egymással és a nők a kialakult rangsor alapján választanak közülük. Az ember megromlásának oka éppen az, hogy míg a rangsort a természet rendje szerint az emberi jó tulajdonságok szabják meg, az ember választása szerint ezt a vagyon nagysága határozza meg, az emberek a pénz miatt versengenek egymással. Jézusnak erre az a válasza, hogy önmagaddal versenyezz. Csak az számít, hogy adottságaimat és lehetőségeimet mint használtam, nem pedig az, hogy a világi versengésben ki vagyok. Önmagam, és nem az emberek előtt kell tudnom megállni a helyem.

Eleve nem kérkedhetek önmagammal. Mindent, ami jó bennem, kaptam. Gondoljunk a kukázóra, a csupán az ilyen tevékenységre képes emberre. Ha rendben gyűjti a még hasznosíthatót és nem marad utána kiborogatott hulladék, akkor megtette, ami tőle telt. Nekem, ha sokkal többet kaptam, sokkal többel kell elszámolnom. Látszólag nagyon magasan állok az emberek szemében a kukázó fölött. De amit kaptam, arra való, hogy önmagammal, és ne másokkal versengjek. Ha így élek, nem lesem, mije van a szomszédnak, nem nyomaszt, ki mire jutott, nem irigykedem és nem ítélek meg másokat. Egyben megszabadultam az eredendő bűn nyomasztó terhétől. Őszinte érdeklődéssel és szeretettel figyelhetem embertársaimat. Ha pedig öregszem vagy megbetegszem és szembe kell néznem az elmúlással, nem nyomaszt, hogy a versenyből



kiesett sorsa lett az enyém, akit a versengő többiek igyekeznek elkerülni, eldugni. Az Isten előtti megállásra készülve, megbékélve és reménykedve hagyhatom itt a földi világot.

**Meghalás, utolsó ítélet, öröklét.** Ami a halál utáni életet illeti, erről legjobb azokat kérdezni, akik már megöregedtek. Akik talentumaikat kihasználva éltek, és arról érdeklődünk, szeretnének-e még egyszer húsz vagy harminc és így tovább évesek lenni, az a válaszuk, hogy nem. Ők az étellel betelve, megbékélve halnak meg. Idős rokonunk a halála előtti utolsó találkozásunk alkalmával arról beszélt, hogy mostanában sokszor eszébe jut, hogy gyermekként mennyire siratták a nagypajukat, amikor az meghalt. De, folytatta, eszembe jutott az is, hogy nézne ki nagyapa, ha ma, százhatvan évesen is élne még. Idős tanárom életének utolsó évtizedének mérhetetlen szenvedéseit is békésen, végtelen türelemmel viselte. Pedig mindkét lábát térd felett csonkolták, mindkét szemére megvakult és életének utolsó heteit már kórházban kellett töltenie a műveke kezelés miatt. Ott bent akkor arról elmélkedett, hogy most ugyan nagyon sokat kell szenvednie, de ez egyben jó lehetőséget ad neki arra, hogy tanulmányozhassa, mint hat a szenvedés az ember értelmére, gondolkodásának menetére.

Aki meghalt, annak megállt idő, éppen ezért nem érdemes azon rágódni, mikor következik be az utolsó ítélet. Akinek megadatott a kiváltság, hogy ott lehetett hozzátartozója halálos ágyánál, vagy láthatta az arcát a ravatalon, megtudhatta, hová került az eltávozott. Közelebbi hozzátartozóim közül többet is láttam holtan. Aki megfelelően használta adottságait és lehetőségeit, annak arca összehangoltságot és az öröklétre mennyei békességet mutatott. Aki pedig nem így élt, annak arca szétesett volt, a semmibe zuhanásra, az örök halálra utaló volt. Ha ugyan kihasználta a lehetőségeit, de a Mammon bűvöletében élt, arca ugyanezt fejezte ki. Saját benyomásaimból, néhány esetből nem lehet általános érvényű következtetést levonni. De sugallják, hogy amit az öröklétről vagy kárhozatra jutásáról mondanak, nem alap nélküli. Aki Jézust követve, vele együtt küzdve élte végig az életét, vele van az örökkévalóságban.

Rettenetes úgy meghalni, hogy szembe kell néznem azzal, mennyi mindent tehettem és mi minden lehettem volna és csak rajtam múlt, hogy mindebből nem lett semmi. Ilyenkor sokkal erősebb a szenvedés és a békétlenség, nehezebb meghalni, lásd az önszántából gyermektelen nő szenvedéséről a 3.3. szakasz végét. Mindez a haldoklót és környezetét egyaránt nagyon meggyötri. Szembe kell azzal nézni, hogy odaát már nincs küzdés, nem tehetem jóvá, amit elmulasztottam. Véglegesen semmivé válok.

Hogy mi marad belőlünk a halál után, mit jelent az öröklét, a földi életünk minősége dönti el. Említetük a 4.1. fejezetben, hogy a természetes hit azt is sugallja, hogy értelmünk az Isten értelmével rokon tartománya halhatatlan lehet. Ilyen a szeretet és mindaz, amit a világ valóságából felfogtam, megértettem és amin munkálkodtam. Kivételes esetben előfordulhat, hogy valami bennem fogalmazódott meg először, gondolatként, felfedezésként, valamilyen művészeti, irodalmi és más alkotásként. Valahányszor az értelmünk működésének maradandó részéből valaki valamennyit átél a földön, bár testileg már nem vagyok, általa létezem.

A halál életünk legnagyobb élménye, a beteljesülés, az önmagunk teljességével való szembesülés pillanata. Aldous Huxley, a "Szép új világ" szerzője tudta ezt. Amikor haldoklott és beszélni már nem, de írni még tudott, LSD-t kért a feleségétől. Csúcserő a halál és az LSD hatására látomásai vannak az embernek. Huxley a kettő együttes hatását akarta átélteni.

Eddig még mindenki meghalt, nem számíthatok arra, hogy én leszek az első, aki elkerüli a halált. Az emberek nagy része retteg tőle. Különösen erős a haláltól való félelem a Mammon által uralt társadalmakban. Nem csoda, hiszen a betegség és az öregedés egyúttal azt is jelenti, hogy kiestem a pénzért és hatalomért folyó versengésből és ennek megfelelően bánnak velem. Már nem vagyok képes arra, hogy szerezzek és ezzel feleslegessé váltam. Közeledve az öregséghez, már csak ezért is nagyon sokan igyekeznek minél fiatalabbnak, fiatalosnak látszani. Félnék a betegtől, és amennyire csak lehet, eldugják és kerülik. Végleg magára hagyják a haldoklót, aki nem szeretettei körében, mindent megbeszélve és kölcsönösen megbocsájtva távozik közülünk. Ettől is megfosztják őt és magukat, pedig régebben ez volt a természetes, hiszen könnyítette a halálba menő helyzetét, utána pedig a gyászt és a veszteség feldolgozását.

Az Egyesült Államokban a halottat kozmetikázzák és nagyon jól néz ki a ravatalon. Miután eltemették, többé nem mennek ki hozzá a temetőbe. Meg kell jegyezni, az USA-ban nagyok a szélsőségek, minden előfordul és az ellenkezője is. Amikor mi október végén a temetőket járjuk, az USA-ban és az angol-szász országokban és lassan már másutt is, a kelta eredetű Halloween ünneplése zajlik. Lényege a halál megcsúfolása, kikacagása. Nálunk is erőltetik ezt a hagyományainktól mélységesen idegen ünnepet.

## 11.6. Út az emberiség szellemi-vallási egységéhez

Constantinus utasítása, a keresztyénség szabványosításának elrendelése elsorvasztotta a jézusi keresztyén-séget, a keresztyénségnek az embert az eredeti bűntől már csaknem megszabadító változatát, lásd a 6.3. fejezetet. Jó példa ez arra, hogy egy apró, teljesen ártalmatlannak látszó tett felmérhetetlen következményekkel járhat, lásd a 9.1. fejezetet. Az emberiség vallási egységéhez vezető legelső lépése az lehetne, hogy a keresztyén felekezetek lemondanak a szabványosításról és engedélyezik, hogy az utolsó vacsorára emlékező szertartáson bármelyik másik keresztyén felekezet tagja részt vehessen. Ne legyen kizáró ok, ki mint értelmezi a Szentháromság tanát, sőt még az sem, hogy ha valaki, lásd a 6.2. csak embernek tartja Jézust és magát pedig Jézus követőjének, tanítványának vallja. Ne számítson eretnek gondolatnak az, hogy az ember örök élete nem a halál utáni életére, hanem a emberiség örök életére vonatkozik. Ezek az eszmék és a mai egyház tanításai nagyon jól meglehetnének egymás mellett. A szertartásokat csak apró mozzanataikban volna érdemes módosítani.

Ahogy a 10.2. fejezet legvégén tárgyaltuk, az egymásban bízó emberek gondolkodása, cselekvése a tudat alatti szintén is összehangolódhat. Megérezhetik, mi történik a másikkal, a többiekkel és emiatt a gondolati terük jóval tágasabb. Ez is ott lehet a zsidóság szellemi téren elért sikerei mögött. Ugyanis megbíznak egymásban. Emiatt láthatatlan szálak köthetik össze őket, összehangolódhatnak, öntudatlanul is meríthetnek a közös gondolati tárból. Ha ez szellemi egység, amihez hasonlóról a keresztyénség mint a Szentlélek munkájáról beszél, általánosabbá válhatna, megmenekülhetnénk.

Az emberiség szellemi-vallási egységének első és meghatározó lépése az lehetne, ha katolikus világegyház megújulási mozgalmat hirdetne. Nem elég az, hogy aggódik a Föld jövőjéért, a 2015-ben kibocsátott pápai enciklika sem foglalkozik érdemben azzal a két tanítással, amelynek igazi, mindenkit megérintő hatása, befolyása lenne. Egyik a Teremtéstörténetben olvasható 'Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet'. Ez az ősi életmódot folytató, édeni körülmények között élő embereknek szólt és a parancsolatot már réges-régen betöltöttük, annyira, lásd a 11.4. fejezetben, hogy mára a Földön alig maradt vadon, szabadon élő gerinces. Továbbá a Tízparancsolatra és Jézus tanításaira hivatkozva ki kellene az egyháznak mondania, hogy az emberiség, Észak-Amerikával és Európával az élén, a Mammonnak hódolva idegen istent imád. Nem törődik azzal, hogy mi lesz majd a későbbi leszármazottaival, pedig ott van a Tízparancsolatban, hogy az atyák bűneiért a későbbi leszármazottak bűnhődnek majd. Ezzel a legnagyobb bűnt követik el, amit egy nép elkövethet. Ha az egyház így fordulna a világ népeihez, valós lehetőséggé válna az emberiség kipusztulásának megakadályozása. Nemcsak a zsidóság fogadhatná kedvezően a megújulást, hanem a hindu, buddhista és a taoista vallást követők is, hiszen valamennyien, ha más-más nyelvezetet használunk, ugyanarról beszélünk. Még az Egyesült Államok igen erős protestáns egyházai sem tiltakoznának. Az USA protestáns államként született és a fejlődése során a nép kezdte magát kivételezettnek érezni, mintha rájuk nem az vonatkozna, mint másokra, lásd a 6.4. fejezetben.

A megújulási mozgalom hatalmas tömegeket vonzana az egyházba, mivel az egyház több mint másfél ezer éves kihagyás után újra valós, a leginkább nyomasztó, létünk egészét meghatározó kérdésekkel kezdene el foglalkozni. Ez a több mint kétezer éves egyház alapfeladata, mindig is erre kereste a választ. Most juthat el odáig, hogy újra meg tudja fogalmazni, honnan erednek a megmaradásunkat fenyegető bajok gyökerei. Ebből kiindulva valamennyiünket arra szeretne mozgósítani, hogy erőnket egyesítve szálljunk szembe a bennünket évezredek óta pusztító, látszólag egyre fejlettebbé, gazdagabbá tevő, ám közben létfeltételeinket felmorzsoló Mammonnal. Ha csaknem másfél ezer éves bódultságunkból lassan magunkra eszmélve ezt megtesszük és akár a csaknem kétezer évvel ezelőtti tanítványok, újra követjük a jézusi életmintát, akkor

az utolsó előtti másodpercben még letérhetünk végzetünkhöz vezető utunkról. Ekkor reményünk lehet arra, hogy a tévútra jutásunk okozta mérhetetlen pusztulást mérsékeljük és életben maradhassunk.

A szellemi-vallási egységet megvalósító emberiség, ennek megvalósításához meglepően kevés idő elég lenne, hiszen a világ népei valamennyien érzik a veszélyt, bármennyire ámítja őket a tömegtájékoztató.

**Az átállás folyamatáról.** Kiszabadulva a Mammon vonzásából, gyorsan leépíthetnénk a szükségtelen termelést és a megmaradt forrásainkat a sivatagok fásítására összpontosíthatnánk, lásd a 5.3. szakasz végén a sivatagosodás folyamatát. A mind nagyobb erdőségek, a zöldülő Föld növénytakarója viszonylag hamar, pár évtized, egy-két évszázadon belül jelentős mennyiségű széndioxidot vonna ki a levegőből. Ezzel nem csak hogy le lehetne állítani a széndioxid szintjének növekedést, hanem érezhetően csökkenthetnénk azt. Ezzel csillapítanánk az óceáni és a szárazföldi élővilág riasztó méretű pusztulásának folyamatát és ez esetben az emberiség egésze megmenekülhetne a gyors pusztulástól.

Hozzáláthatnánk életünk anyagi alapjainak átszervezéséhez. A szükségtelen termelés leépítésének könnyebb része a fogyasztás gerjesztésének és a termékrontásnak a beszüntetése. Az átállás fő eleme azzal függ össze, hogy szinte minden mai építményünk gyorsan pusztul. Míg a rómaiak által épített hídon ma is közlekedhetnek, addig a vasbeton elemekből épített házak pár évtizedet sem bírnak ki és az útjaink, hídjaink állandó karbantartást igényelnek. Mindehhez rengeteget kell szállítani, ezért is használ annyira sok energiát a gazdaság. Lakhatatlanná váló városainkból élhető településekre kellene költöznünk, ahol jóval kisebb, szerényebb felszereltségű, ám sokkal kevesebb energiát felhasználását igénylő, tartósabb házakban lakhatnánk.

Mindez sok munkát igényelne, de a mostanival összehasonlítva még így is jóval kevesebbet kellene dolgoznunk. Lenne időnk a szellemi javak gyűjtésére, mint lásd a 4.4. fejezetet Tibetben, ami egyben segíthetne olyan elgondolások születését, miképpen használhatnánk ki jobban a lehetőségeinket.